

SHAVKAT BUXOROIY SHE'RIYATINING USLUBI VA BADIYYATI

Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy XVII asr shoirlaridan biri bo'lib, u nafaqat mumtoz she'riyatda hind uslubining shakllanishiga, balki fors-tojik va turkiy adabiyot rivojiga ham katta hissa qo'shgan.

Ushbu monografiya asosan filologiya fakulteti talabalari, umumta'lim maktablarining til va adabiyot o'qituvchilari hamda ilmiy xodimlar uchun mo'ljallangan. Monografiyada Shavkat Buxoroiyning ibratli hayot yo'li va ijodi, shoirning hind uslubidagi pozitsiyasi, ijodkor g'azallarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari tahlili va talqini haqida so'z boradi.

To'xsanov Q. R. 1991 yildan buyon Buxoro davlat universitetida faoliyat ko'rsatadi. Filologif fanlari doktori (DSc) BuxDU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasi professori (2023 yil 1.04).
Rahimboyeva S. Q., malumotim – oliy 2011–2015 – yillarda Buxoro davlat universiteti Tarix fakulteti yonalishi bo'yicha bakalavrda tahsil olgan.

Globe
EDIT

Monografiya

Qahramon To'xsanov, Sitorabonu Rahimboyeva

Globe
EDIT

Qahramon To'xsanov · Sitorabonu Rahimboyeva

SHAVKAT BUXOROIY SHE'RIYATINING USLUBI VA BADIYYATI

Monografiya

Qahramon To'xsanov
Sitorabonu Rahimboyeva

SHAVKAT BUXOROIY SHE'RIYATINING USLUBI VA BADIYATI

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

**Qahramon To'xsanov
Sitorabonu Rahimboyeva**

**SHAVKAT BUXOROIIY
SHE'RIYATINING USLUBI VA
BADIYATI**

Monografiya

FOR AUTHOR USE ONLY

GlobeEdit

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

GlobeEdit

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum S.R.L publishing group

120 High Road, East Finchley, London, N2 9ED, United Kingdom

Str. Armeneasca 28/1, office 1, Chisinau MD-2012, Republic of Moldova, Europe

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-6-80183-2

Copyright © Qahramon To'xsanov, Sitorabonu Rahimboyeva

Copyright © 2024 Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum S.R.L publishing group

FOR AUTHOR USE ONLY

QAHRAMON TO‘XSANOV
SITORABONU RAHIMBOYEVA

SHAVKAT BUXOROY SHE’RIYATINING USLUBI VA BADIYYATI

FOR AUTHOR USE ONLY

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

**QAHRAMON TO‘XSANOV
SITORABONU RAHIMBOYEVA**

SHAVKAT BUXOROIY SHE‘RIYATINING USLUBI VA BADIYYATI

FOR AUTHOR USE ONLY

Buxoro - 2024

UO`K 821.82:21/29

Qahramon, To'xsanov, Sitorabonu Rahimboyeva

Shavkat Buxoroiy she'riyatining uslubi va badiiyati / Q.To'xsanov, S.Rahimboyeva; Buxoro: 2024. – 140 b.

Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy XVII asr shoirlaridan biri bo'lib, u nafaqat mumtoz she'riyatda hind uslubining shakllanishiga, balki fors-tojik va turkiy adabiyot rivojiga ham katta hissa qo'shgan.

Ushbu monografiya asosan filologiya fakulteti talabarlari, umumta'lim maktablarining til va adabiyot o'qituvchilari hamda ilmiy xodimlar uchun mo'ljallangan. Monografiyada Shavkat Buxoroiyning ibratli hayot yo'li va ijodi, shoirning hind uslubidagi pozitsiyasi, ijodkor g'azallarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari tahlili va talqini haqida so'z boradi.

Mas'ul muharrir:

Rahim Vohidov, filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Husniddin Eshonqulov, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Yunus Azimov, filologiya fanlari nomzodi, professor

KIRISH

“Shavkat Buxoroiy shunday bir yulduz ediki,
Usmoniy shoirlariga yarim asrdan ko‘p rahnamolik qildi”

Turkiy adabiyot tadqiqotchisi E.Gibb

Buxoro adabiy muhiti muysafid va Sharif shaharning o‘zi qadar qadimiydir. Oradan kechgan 2500 yillik tarix davomida bu muqaddas zaminda jahon ma‘naviy-ma‘rifiy tafakkuri, tashakkuli va taraqqiyotiga sezilarli hissa qo‘sha olgan minglab buyuk donishmandlar, shoir-u fuzalolar yashab, o‘zlaridan boy ilmiy-adabiy meros qoldirdilar. Buxoroi Sharif baynalmilal voha bo‘lgani kabi bu mo‘tabar yurtda bunyod qilingan ilmiy-adabiy meros ham ko‘p tillidir. Ulug‘ ajdodlarimiz o‘zlarining o‘zbek, tojik va arab tillarida yaratilgan asarlari bilan bashariyat madaniy-ilmiy xazinasiga munosib hissa qo‘shib keldilar. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov g‘oyat o‘rinli ta’kidlaganidek: “Biz uchun Turon – mintaqadagi turkiy tilda so‘zlashuvchi xalqlarning o‘ta siyosiy emas, balki madaniy birligining ramzidir. Bundan tashqari, umumiy madaniy, tarixiy va antropologik ildizlarimiz bizni tojik xalqi bilan ham tutashtiradi. Bu hol bizga o‘z madaniyatimizni Markaziy Osiyo uchun ma’lum darajada noyob bo‘lgan turk va fors madaniyatlarining sintezi deb hisoblashga to‘la huquq beradi¹. Birinchi yurtboshimizning bu asosli fikrlari Buxoro adabiy muhiti uchun ham to‘la taalluqlidir. Chunki asrlar davomida bu sarzaminda faoliyat ko‘rsatgan ilm-u adab namoyandalari o‘z asarlarini ko‘proq ikki: o‘zbek-tojik va ba‘zan arab tilida ham yaratdilar. Ana shu zaylda Buxoroi Sharifda zullisonaynlik an‘anasi shakllanib, taraqqiy topdi va muborak bu yurtning zakovatli farzandlari o‘z asarlari bilan ikki xalq, ikki adabiyot manfaati yo‘lida xizmat qildilar. Ta’kidlash joizki, tab’ ahlining ma’lum qismi ko‘proq o‘zbek va ozroq tojik tilida, boshqa guruhi esa asosiy asarlarini tojik lisonida va ba‘zan o‘zbekchada ham ijod qilganlar. Mazkur

¹ I.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида. Хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 143-бет.

hodisaning raviyalari sifatida shiru shakar (ikki til aralashmasi), shiru shahdu shakar (uch til)da asarlar yaratish an'anasi amal qilib keldi.

Buxoro adabiy muhiti, jumladan XVII-XIX asrlar adabiyotining bunday o'ziga xos xususiyatlari, ayrim vakillarining ijod yo'li, merosi tojik-u o'zbek adabiyotshunoslari e'tiborini tortgan va talaygina tadqiqotlar yaratilgan. Jumladan, S.Ayniy, V.Abdullayev, A.Mirzoev, R.Hodizoda, N.Ma'sumiy, X.Mirzozoda, S.Sa'diyev, R.Orzibekov, A.Abdurahmonov, U.Karimov, T.Ne'matzoda, R.Vohidov, S.Siddiqov, T.Qorayev va boshqalarning tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin². Biroq qayd qilingan ushbu ishlarda XVII-XIX asrlarda Buxoroda yaratilgan boy adabiyot va uning yetuk namoyandalari ijodining hamma jabhalari ham o'zining yetarli ilmiy yechimini topgan deb bo'lmaydi. Ana shunday dolzarb mavzulardan biri, shubhasiz, Shavkat Buxoroiy adabiy merosining har tomonlama va istiqlool mafkurasi tamoyillariga mos tahlilidir. Nozim Hirotiy (1601-1671), Soyib Tabreziy (1603-1677), Tolib Omuliy (1580-1627), Abutulib Koshoniy (vafoti 1695), Boborahim Mashrab (1640-1711) kabi iste'dodli so'z san'atkorlari bilan bir davrda va hammaslaklikda qalam tebratgan Shavkat Buxoroiy o'zining rangin she'riyati bilan nafaqat Buxoro, balki Hind-u Afg'on, Eron-u Turkiyada ham shuhrat qozondi, muxlis va izdoshlarini topa oldi. Bu zabardast tab' sohibi salohiyati, uning sehrli qalami tuhfa qilgan dilbar she'riyatning nazokati xususida Maleho Samarqandiyning "Muzakkir ul-as'hob", Mirzo Muhammad Tohir Nasrobodiyning "Tazkirai Nasrobodiy", Muhammad Haziyning "Tazkirat ush-shuaro", G'ulomalixon Ozodi Bilgiromiyning "Xizonai omira", Shamsuddin

² Айний С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Наука, 1926; В.Абдуллаев. Сайланма. (Адабий-танқидий мақолалар). – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982. – 440 б. яна: Толиб Толибий //Фан ва турмуш. 1954. 4-сон, 22-24-бет.; Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1947. – 197 с.; Ҳодизода Р. Шохин. (тадкики нав дар ҳаёт ва эҷодиёти шоир). – Душанбе: Дониш, 1974; Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1976; Каримов У. Мирзо Содиқи Муншӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – 168 с.; Мирзозода Х. Шамсиддин Шохин. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1965; Неъматзода Т. Возех. – Душанбе: Ирфон, 1964; Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. – Душанбе: Дониш, 1985. – 268 с.; Арзобеков Р. Поэт Шаки Каттакургани и его литературная среда. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Самарканд, 1963. – 32 с.; Абдурахмонов М. XVII аср охири ва XIX асрнинг бошларида Бухорода Ўзбек адабиёти тарихидан. Филол. фан. ном. дисс. – Самарканд, 1965. – 95-115-бетлар.; Вохидов Р. Алишер Навоийнинг ижод мактаби. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 1994. – 149-159-бетлар.; Сиддиқов С. Тазкиран Садри Зиё // Садои Шарк, ш 1, 1966; Қораев Т. Хиромий. – Тошкент: Фан, 1977.

Somiyning "Qomus ul-a'lom", Husaynqulixon Azimobodiyning "Nashtari ishq", Rizoqulixon Hidoyatning "Riyozi ul-orifin", Sadridin Ayniyning "Namunai adabiyoti tojik", Shibliy Nu'moniyning "She'r ul-ajam" asarlarida qimmatli ma'lumotlar bayon etilgan.

Shavkat Buxoroiy shaxsiyati va ma'naviy merosiga oid noyob mulohazalar Fitrat Zardo'zi Samarqandiyning "Tolib va Matlub", Noseh Xatlioniyning "Majlisafro'z" masnaviylarida ham ko'zga tashlanadi. Zabardast shoirning ma'naviy merosi bugungi adabiyotshunoslar e'tiboridan ham chetda qolgan emas³.

Biroq na o'tmish mualliflari va na bugungi adabiyotshunoslar Shavkat Buxoroiy tarjimai holi, adabiy merosi mundarijasi hamda badiiy mahorati muammolarini yaxlit holda tadqiq qilishni o'z oldlariga maqsad qilib qo'ygan emas. Tojik va o'zbek adabiyotshunosligida maxsus ilmiy talqini kutayotgan ana shu mavzuning ilk bor jiddiy ilmiy tadqiqot manbai sifatida tanlanishi, mustaqillik mafkurasini mezon va tamoyillari asosida o'rganilishi tadqiqotning dolzarbligidan dalolatdir.

Har bir adabiyot o'zining milliy manbalari asosida kamol topadi va boyib boradi. Uning serqirra va bepoyon olamini mukammal kashf etish uchun shu adabiyot namoyandalari ijodining g'oyalar dunyosi, uslubi va badiiy-tasviriy vositalardan nechog'lik foydalana olish mahoratini tadqiq etish ahamiyatga molikdir.

Monografiyada izlanishlarimizning asosiy manbai sifatida Shavkat Buxoroiy devonlarining Tojikiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Qo'lyozmalar bo'limi xazinasida saqlanayotgan 499, 2443, 870 hamda O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti xazinasida

³ Ризаев З. Шавкат Бухорий. – Тошкент, 1961. – 26 б.; Шавкати Бухорой. Ашъори мунтахаб. – Душанбе: Дониш, 1968. – 149 с.; Ризаев З. Индийский стиль м поэзии на фарси конца XVI-XVII вв. – Ташкент: Фан, 1971. – 218 с.; Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII. – Душанбе: Дониш, 1986. – 268 с.; Шавкати Бухорий. Нури аср. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 288 с.; Шавкати Бухорой. Девони ашъор. Матни иллий-интиқодӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.; Ходизода Р., Қаримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 с.; Шавкат Самарқандӣ. Тадқиқоти перомони аҳвол ва осори Шавкати Бухорий//Филология, тадқиқотлар, 2-китоб. – Самарқанд, 1996. – 68-96-бетлар.

mavjud 141/11, 6929, 11439, 7720, 998, 10096, 868, 6077, 1104, 91, 1124, 138, 982 raqamli nusxalari, shuningdek, shoir she'rlarining ilmiy-tanqidiy (Dushanbe, 1987) va ommaviy nashrlari tanlandi. Ilmiy kuzatishlarimiz talabiga ko'ra Urfiy Sheroziy, Soyib Tabreziy, Nosirali Sarhindiy, Kalim Koshoniy va Tolib Omuliy kabi "sabki hindiy"da muvaffaqiyatli qalam tebratgan shoirlarning asarlariga ham murojaat qilindi.

Monografiyani yozishda ilmiy izlanishlarimizning metodologik asosini istiqlool mafkurasi g'oyalari, o'tmishda Sharqda yaratilgan she'rshunoslikka doir nazariy asarlar, o'zbek, tojik hamda qardosh xalqlar adabiyotshunoslarining adabiyot tarixi, nazariyasi va qiyosiy-tipologik tahlilga doir tadqiqotlari tashkil etadi. Shuningdek, Shavkat Buxoroiy hayot yo'li manbalarini yoritishda hamda shoir she'riyatining uslub va badiiyat jilolarini ochib berishda S.Ayniy, Y.Bertels, V.Abdullaev, A.Mirzoyev, M.Shukurov, A.Qayumov, A.Hayitmetov, B.Valixo'jaev, R.Hodizoda, A.Afsahzod, S.Erkinov, A.Abdug'afurov, S.Sa'diye, Sh.Shukurov, N.Komilov, R.Vohidov, H.Homidov, Z.Rizayevlarning tadqiqotlariga ham murojaat qildik.

Mazkur monografiya Shavkat Buxoroiy hayoti va ijodi tahliliga bag'ishlangan birinchi maxsus ilmiy-filologik tadqiqotdir. Unda ilk marta o'tmish va bugungi adabiyotshunos hamda sharqshunoslarning mulohaza-yu ma'lumotlari jamlandi va qiyosiy tahlil qilinib, xolisona ilmiy xulosalarga kelindi. Monografiyada Shavkat Buxoroiyning shaxsiyati, avlod-u ajdodlari, Buxorodan chiqib ketish sabablari, taxalluslari, zamondosh-u maslakdoshlari va ma'naviy merosining mundarijasini aniqlashga harakat qilindi. Bizgacha Shavkat Buxoroiy devonlarining o'n beshga yaqin qo'lyozma nusxalari yetib kelgan. Ular Toshkent, Dushanbe va Sankt-Peterburgdagi Sharq qo'lyozmalari xazinalarida saqlanmoqda. Monografiyada o'sha nusxalarni qiyosiy o'rganish orqali yigirmadan ziyod g'azallarning zabardast shoir asarlari ilmiy tanqidiy nashridan tushib qolganligini aniqlashga muvassar bo'ldik. Ishda ilk bor shoir ma'naviy merosi janrlar, mavzu va g'oyalar nuqtayi nazaridan tasnif hamda tahlil qilindi. Shavkat Buxoroiyning

Boborahim Mashrab bilan adabiy aloqasi, shoirning “sabki hindiy”ga munosabati va ushbu uslubning o‘z ijodida shakllanishiga doir mulohazalari haqida ham imkoniyat darajasida fikr yuritildi.

Monografiyada hind uslubining (“sabki hindiy”) yuzaga kelish tarixiga nazar solinib, uning ildizlari mantiqan X-XII asrlarda Movarounnahr va Xurosonda ijod etilgan falsafiy qasidalarga borib taqalishi haqidagi mulohaza o‘rtaga tashlangan. Bu bilan sharqshunoslikda hind uslubi istilohi bilan shuhrat topgan bu adabiy hodisa faqat Hindiston adabiy muhitigagina aloqador bo‘lmay, balki bu jarayon Xuroson, xususan, Movarounnahr adabiy havzalarida mavjud asarlar, falsafiy qasidalar bag‘rida shakllanganligi ham qayd etilgan.

FOR AUTHOR USE ONLY

ZAMON, ADABIY MUHIT, SHOIR HAYOTI VA ADABIY MEROSI

Shoir yashagan davr

Shavkat Buxoroiy hayoti taxt va toj o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, hukmron tabaqalarning zulmi va eksplutatsiyasi kuchaygan XVII asrning 20-yillaridan to XVIII asr oxirigacha bo'lgan eng notinch davrni qamrab oladi. "Movarunnahr va Xuroson tarixi"da bu davrdagi mehnatkash xalqning nihoyatda og'ir va chidab bo'lmis turmush sharoiti aks ettirilgan. Shu bois, Shavkat Buxoroiy maqomi haqida gapirishdan avval shoir yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy ahvoli haqida bir necha so'z aytishni lozim topdik. Bizningcha, shoir mansub davrning ijtimoiy-siyosiy ahvolini bilmay turib, uning hayot yo'li haqida gapirish, chuqur xulosalar chiqarish mumkin emas.

Bu davrda Eron va Xurosonda Ashtarxoniylar xonlari va Safaviy podshohlari hukmronlik qildilar. Imom Qulixon Ashtarxoniylar (1611-1642) davrida Movarounnahrda vujudga kelgan nisbiy tinchlik, iqtisodiy hayot va savdo munosabatlarining rivojlanishi uzoq davom etmadi. Imom Qulixon vafotidan so'ng ashtarxoniylar sulolasi harakatining kuchayishi natijasida xonlik markaziy hukumati tarafdorlari va alohida feodallar o'rtasidagi ziddiyat va qo'zg'olonlari, feodallarning o'z kuchini oshirishga urinishlari, mamlakat iqtisodiyotiga katta zarar yetkazdi. Aholining, mehnatkash xalqning turmush sharoiti yanada og'ir va dahshatli bo'ldi. Xorazmiylar ashtarxoniylarning bu ichki nizolaridan foydalanib, Movarunnahrning markaziy vohalariga tinimsiz bostirib kirganlar. Xorazmliklarning Buxoroga doimiy hujumlari faqat talonchilik maqsadida bo'lib, uy-joylar vayron qilingan, tinch aholi o'ldirilgan. Bu kutilmagan ofatdan Shavkat Buxoroiy ham chetda qolmadi. Zamon zulmidan faryod qildi, sabri to'lib ketdi, do'koni talon-taroj bo'lgach, Vatandan ketishga majbur bo'ldi. Manbalarga ko'ra, Xorazm xoni Abdulg'ozixon Urganjiy turkmanlarni o'zi bilan Buxoroga olib kelgan. Abdug'ani Mirzoyevning ma'lumotlariga ko'ra, Abdulg'ozixon 18 marta

o'z lashkari bilan Buxoroga hujum qilib, shahar va uning atrofidagi aholi turmushiga jiddiy zarar yetkazgan (108:5, 112:11). Xorazmliklar Buxoroga hujum qilib, hukumatning kuchsizlanishi natijasida Hindiston temuriylari vakili Shohi Jahon (1628-1659) Balx va Afg'onistonning shimoliy qismini osonlik bilan egalladi. Bu holat Ashtarxoniylar davlatining siyosiy va iqtisodiy salohiyatini butunlay zaiflashtirib, xazinani bo'sh qilib qo'ydi, mamlakat iqtisodiyotining vayron bo'lish jarayonini yanada tezlashtirdi. Bu shafqatsiz qon to'kish va taxtga intilishning boshida Nodir Muhammadxon (1594-1651)ning o'g'li Abdulazizxon (hokimiyatni 1645-1681-yillarda boshqargan) turardi. Uning hukmronligi davrida mamlakatda talonchilik, qotillik va poraxo'rlik avj oldi. Nihoyat, mamlakat ahvoli shu darajaga yetdiki, kekxa Abdulaziz endi mamlakat tinchligini ta'minlay olmay, xonlik toji va taxtini xuddi otasi kabi Subhonqulixonga topshirdi va Makkaga ketdi (112:11). Subhonqulixon (hokimiyatni 1681-1702-yillarda boshqargan) mavjud og'ir vaziyatni to'liq bartaraf eta olmadi, aksincha, ahvol yanada og'irlashdi. "Дар он замоне, ки Субхонкулихон ба тахт нишаст - меғӯяд Муҳаммадбадеъ Малехои Самарқандӣ - арбоби мансабро ҳоле даст дод, ки ба чихати ҷузве пояйи иззат ба умаро ва муқаррабони хон маблағҳои кулӣ пора меододанд, то соҳиби номе мешуданд. Шуғли ин воқеа ба наве шуд, ки қарзҳо ба суд мекарданд, то мансабе ба даст меовардаанд. Андак фурсат ва замоне намегузашт, дигаре ришва дода он мансабро мегирифт... ва ҳеч касро огоҳии дилсардӣ набуд ва ҳама саргармии ин воқеа буданд⁴" (66:13) Subhonqulixon tomonidan amalga oshirilgan siyosat zulm va ekspluatatsiyani kuchayishiga, mehnatkash tabaqaning zaiflashib, boshpanasiz qolishiga olib keldi. Ularning aksariyati darveshlar hayotiga – tilanchilikka aralashib ketdi. Bu holat davr madaniy va adabiy hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy, taxminan 1676-1677-yillar Buxorodan Eronga hijrat qilgan. Lekin Safaviylar va ularning hokimlari

⁴ Monografiyada fors-tojik tilidagi manbadan olingan iqtibos, Shavkat Buxoroiy qalamiga mansub g'azallar va ilovalar qismidagi ayrim ma'lumotlar asliyatdagi kabi fors-tojik tilida yozildi.

hukmronlik qilgan bu davrdagi Eron va Xurosonning ahvoli ko'p jihatdan Ashtarxoniylar davridagi Movarounnahr hayotiga o'xshash edi. Shoh Safaviy (1629-1642) tomonidan olib borilgan siyosat Safaviylar davlati qudratining zaiflashishiga va mamlakatning iqtisodiy rivojlanishdan ortda qolishiga olib keladi, bu birinchi marta Shoh Abbosiy davrida kuzatilgan. Bu holat shoh Abbas va podshoh Sulaymon davrida ham davom etadi va Safaviylar davlati siyosiy va iqtisodiy inqirozga yuz tutadi. Shoh Safaviy hukmronligining oxirida Xurosonlik Beglarbegi Shomlulik Hasanxon vafot etadi va uning o'g'li Abbas Qulixon hokim etib tayinlanadi. Shunday qilib, Manuchehrxon, Abbasqulixon va Safiqqulixonlar davrida Xuroson og'ir aholni boshidan kechiradi. Bu og'ir va beqaror holatni shu davrning yetuk shoirlari Nozim Hirotiy, Saaduddin Rahim, Behchat Iroqiy, Robea Badaxshoniy, Mirzo Soibi Isfahoniy va boshqalar ijodida ko'rish mumkin. Shoh Abbas davrida Safaviylar davlati bilan Ashtarxoniy xonlari o'rtasidagi munosabatlar ma'lum darajada yaxshilangan bo'lsa-da, Xurosonda shaxsiy adovatlar davom etgan. Bu xunrezliklar, xonlarning umidsiz janglari natijasida mazlum xalq tinimsiz mashaqqatlarga duchor bo'ldi. Shoh Sulaymon hukmronligi Safaviylar davlatining qudrati butunlay zaiflashgan, iqtisodiy va siyosiy tanazzulga olib kelgan davr edi. Podshohning vahshiyliги va adolatsizligi, zulm va shafqatsizlik, fitna, odob-axloqning buzilishi, hokimlarda zulm yana kuchaydi. Podshoh Sulaymon nodon va ochko'z shaxs bo'lib, davlatni boshqarishning barcha vakolatlarini insofsiz amaldorlarga topshirib, o'zi esa saroy a'yonlarining o'yinchog'iga aylanadi (126:6). Kruinskiy o'zining "Eron inqilobi tarixi" asarida bu noxush holatni, mudhish davrni to'g'ri ta'riflaydi: "Uning ahdining ahamiyati faqat shafqatsiz siyosat va vahshiylikda, uning mingdan birining ifodasi odamga qimmatga tushadi" (41:109). Shu tariqa, bu davrda podshohlar, hokimlar va amaldorlarda zulm, tovlamachilik, poraxo'rlik kuchaydi. Fransuz sayyohi Rafael du Man va boshqa tarixchilarning ma'lumotlari Eronda bu davrda qanday vaziyat yuzaga kelganiga yaqqol dalildir. Ko'pgina manbalarda Sharqiy Movarounnahr,

Eron va Xurosonning XVII asrdagi siyosiy-ijtimoiy ahvoli haqida ma'lumotlar berilgan (9, 15, 19, 33, 39, 41, 58, 66, 72, 112, 126, 140).

Notinch zamon, siyosiy-iqtisodiy hayotning og'irligi, adabiyot ahli hukmron tabaqa tomonidan qo'llab-quvvatlanmayotganligiga qaramay, XVII asrda Movarunnahr, Xuroson va Eronda bir qator iste'dodli shoirlar yetishib chiqdi. Davrning murakkab sharoiti ijodkorlarning iste'dodini, ijodiy mahoratini sindirolmadi, adabiyot rivojiga to'sqinlik qila olmadi. Shunday qorong'u davrda shoirlar o'tgan asrdagi fors va tojik adabiyotining eng yaxshi an'analari o'z she'rlarida davom ettirdilar, adabiy asarlari bilan shuhrat qozondilar. Ilm-fan, madaniyat, adabiyot rivojlanishda davom yetdi.

Manbalarda yozilishicha, bu asrning birinchi yarmida Movarunnahr nisbatan tinch davrni boshidan kechirgan. Uning madaniyat markazlari – Buxoro, Samarqand va Balx obodlik sari yuz tutdi, bu shaharlarda me'morchilik san'atining buyuk namunalari hisoblangan bir qancha ulkan inshootlar qurildi. Manbalarda qayd etilishicha, bu davrda ilm-fan rivojlanib, bir qancha iste'dodli olimlar va shoirlar yetishib chiqqan. Samarqandlik Maleho tilga olgan olimlar ilmiy asarlarni jamlash va tasniflash bilangina cheklanmay, ilmiy faoliyat bilan birga she'riyat va adabiyot bilan ham jiddiy shug'ullanganlar.

Mamlakatdagi og'ir ahvol adabiyot rivojiga to'sqinlik qilgan bo'lsa-da, she'riyat va adabiyot rivojiga, xalqqa g'amxo'rlik ko'rsatilmagan bo'lsa-da, bu mashhur soha taraqqiyotdan to'xtamadi, eski an'analarni davom ettirdi. She'riyat saroyda emas, undan tashqarida, ya'ni shahar muhitida gullab-yashnagan. Adabiyotning rivojlanishi shaharda, eng avvalo, hunarmandchilik to'garaklari bilan bog'liq bo'lib, XVII asrning 40-yillaridan boshlab adabiy hayotning bu yuksalishi yanada yaqqol namoyon bo'la boshladi. Samarqandlik Maleho qalamiga mansub "Muzakkir-ul-as'hob"dagi ma'lumotlar bu davr shahar doiralarida tojik adabiyoti rivojining yorqin dalilidir. Tazkirada Movarunnahrning 135 dan ortiq yosh-u keksa shoir va adiblari tilga olingan, ularning barchasi Maleho Samarqandiyning zamondoshlari bo'lib, ular asosan XVII asrning ikkinchi

yarmida Buxoro va Samarqandda ijod qilganlar. Voli Naimo Buxoroiy, Qoziy Nosir, Xojasame Sodot, Sayido Nasafiy, Fitrat Zardo'zi Samarqandiy, Kirom, Mulham, Hoji Bahrom va Shavkat Buxoroiy kabi shoirlar o'zlarining adabiy asarlari bilan katta shuhrat qozonganlar (112:24). Buxoroda shahar davralarining adabiyoti bilan bir qatorda saroy adabiy to'garagi ham faoliyat ko'rsatgan. Abdulazizxon Ashtarxoniy saroyida yaratilgan adabiyot shahar adabiy doiralari nisbatan unchalik shuhratga ega bo'lmasa-da, avvalgi davrlardagi saroy adabiyotiga nisbatan ko'proq edi.

Manbalarda qayd etilishicha, bu davrda so'fiylik – diniy adabiyot ham mavjud bo'lgan. Aytish joizki, bu davr adabiyoti rivojiga kasbiy mahoratga ega shoirlar guruhi munosib hissa qo'shgan. Sayido, Sarafroz, Fitrat, Mulham kabi shoirlar o'sha davr adabiyotining yorqin va yetuk namoyandalaridan edilar. "Mashhur notiq Shavkat Buxoroiy va yana uch nafar iste'dodli asr shoirlari Arshod, Toraj, Tamosho ham hunarmandlar sinfidan yetishib chiqqan" (112:35).

Bir qancha shoirlar hayot mashaqqatlari tufayli dehqonchilik, xattotlik, hikoyatchilik bilan shug'ullansa, yana bir guruhi turli ishlar bilan kun o'tkazdi. XVII asrning nihoyatda og'ir sharoitida tarkidunyochilik g'oyalari targ'iboti, darvesh va qalandariylik maslagi avj oldi, uzlatga chekinish, tariqatlarga yo'l olish kabi harakatlar kuchaydi.

XVII asrda adabiy janrlarning umumiy ahvolidagi sezilarli o'zgarishlar kuzatilmaydi. Bu davrda ham she'riyat nasrdan oldinda bo'lib, g'azal, qasida, masnaviy, ruboiy kabilar eng ommabop she'r janrlari hisoblangan. G'azal har doimgidek boshqa janrlarga qaraganda sermahsulroq edi. Bu asr qasidalarida o'sha davrdagi siyosiy vaziyatga qarab mazmunan o'zgardi. Safaviylar hokimiyati shoirlarni Ali bin Abu Tolib, Imom Hasan va Imom Husayn oilalari, Karbalo dashtidagi voqealar sharafiga qasida va marsiya yozishga majbur qilganlar. Movarunnahrda esa vaziyat boshqacha edi. Buxoro va Samarqand adabiy markazlarida, asosan, shahar va san'at doiralari mavjud bo'lgan joylarda badiiy ijod hech qanday ta'sir ko'rsatmagan. Bu faktlarni keltirish bejiz emas. Umrining

ikkinchi yarmini Xurosonda o'tkazgan Shavkat Buxoroiy siyosiy vaziyatga ko'ra, Ali bin Abu Tolib, Imom Hasan va Husayn, Fotima va Karbalo dashtidagi voqeani sharaflab madhiyalar yozadi.

Bu davrda tojik she'riyatining yana bir xususiyati uslub o'zgarishidir. She'ning bu uslubiy o'zgarishi dastlab Eron, Xuroson, Hindistonning bir qator yangi ta'lim olgan shoirlari ijodida namoyon bo'ladi va tez orada Movarounnahr shoirlari tomonidan mamnuniyat bilan kutib olinadi. Eron, Xuroson va Hindistonda yangi uslubdagi she'riyat asoschilari Urfi Sheroziy (1555-1591), Naziriy (vafoti 1602), Nozim Hirotiy (1601-1671), Soib Tabreziy (1603-1677), Tolib Omuliy (vafoti 1623), Abu Tolib Koshoniy (vafoti 1650), Shavkat Buxoroiy (1696-1699), Nosirali Sarhindiy (vafoti 1695) va boshqalar. Bu shoirlarning har biri o'ziga xos uslubga ega bo'lsa-da, ularning umumiy jihati ramziy va yangicha so'zlashuv uslubi edi. Bu she'riyatning yangi uslubi bo'lib, hozir adabiyotshunoslikda shartli ravishda "hind uslubi" deb ataladi. Biroq davr ziyolilari, jumladan, Samarqandlik Maleho uni "she'ri tarz" va "tarzi nav" deb ta'riflagan. Aytish kerakki, bu uslub hozirda "hind uslubi" nomi bilan mashhur bo'lsa-da, u asosan Eron va Xuroson shoirlari ijodida yaratilgan va rivojlangan (122:55-56). Movarounnahrda hind uslubining ilk namoyandalardan biri Shavkat Buxoroiy bo'lib, bu ko'plab manbalar tomonidan tasdiqlangan (8,13,18,35,66,79, 102, 103, 112, 129, 130, 131, 135, 138, 144, 151). Ajam shoirlari va ularning izdoshlari nafosat va tasavvur olamida yangicha mazmunli she'riyat yaratdilar. Shavkat Buxoroiy kuchli tasavvurga ega, she'riy g'oyalarga sezgir edi. Ammo o'sha davr shoirlarining ko'pchiligi Shavkat she'riyatini rad etganlar. Bu haqda Samarqandlik Maleho o'zining "Tazkira"sida aniq ma'lumotlarni keltiradi (58.104-111). Xulosa qilib aytganda, Shavkat Buxoroiy ana shunday zamon va adabiy muhitda tarbiyalanib, iste'dodli shoir sifatida tanilib, shuhrat qozongan.

Shavkat Buxoroiy shirinso'z so'fiy shoir, hind uslubining mashhur namoyandasi sifatida tanilgan bo'lsa-da, uning ta'rifi va samarali adabiy faoliyatining ko'p jihatlari ilmiy jihatdan to'liq tadqiq etilmagan. Shavkat

Buxoroiy haqida ma'lumot beruvchi manbalar unchalik ko'p emas. Ularni mohiyatiga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin: ilmiy adabiyotlardagi ma'lumotlar hamda adabiy-tarixiy manbalardan olingan ma'lumotlar. Manbalarning birinchi guruhiga Samarqandlik Malehoning "Muzakkir-ul-as'hob" (XVII asr), Mirzo Muhammad Tohiri Nasrobodiyning "Tazkirai Nasrobodiy" (XVII asr), Muhammad Haziniyning "Tazkirat-ush-shuaro" (XVII asr), Mavlono G'ulomalixon Ozodi Bilgiromiyning "Xizonai Omira", Shamsuddin Somiyning "Qomus-ul-a'lom" (XVIII asr), Husaynqulixon Azimobodiyning "Nashtari ishq", Rizoqulixon Hidoyatning "G'iyos-ul-orifin", Ayniyning "Namunai adabiyoti tojik", Shibliy No'moniyning "She'r-ul-ajam" asarlarini kiritish mumkin. Fitrat Zardo'zi Samarqandiyning "Tolibu Matlub" dostoni, Nosehi Xatlioniyning "Majlisafro'z" masnaviysi, Forig'i Hisoriyning she'rlari ikkinchi guruhga kiradi.

Ta'kidlash joizki, ikkala manbaning ma'lumotlari har xil va ayrim o'rinlarda qarama-qarshi fikrlarni ham uchratish mumkin. Shuning uchun biz ushbu ma'lumotlarning qiymatini aniqlash maqsadida ularni yaratilgan yilining ketma-ketligiga ko'ra birma-bir tekshirishni zarur deb bildik. Aytganimizdek, Shavkat Buxoroiy haqida ma'lumot beruvchi birinchi manba Samarqandlik Malehoning "Muzakkir ul-as'hob" tazkirasidir. Maleho Shavkat Buxoroiyning zamondoshi bo'lib, u bilan yetti oy birga bo'lgan. Bu holat ma'lumotlar ishonchli ekanligidan dalolat beradi va shoir ijodi, hayoti faoliyatini o'rganishda qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi.

Bu manbada shoir nomi Shoh Shavkat Qalandar timsolida tasvirlangan bo'lib, muallif Shoh Shavkat haqida quyidagilarni keltiradi: "Бухороист, фаридулакрон ваҳидуззамон аст. То дар Бухоро буд, чи қадар, ки мардуми Тӯрон мункири мушорунилайҳ буданд, баъд аз убуру бар чониби Ерон, ҳамон қадар ба хубии мумонлайҳ муқарраранд, балки фусаҳои Руму Мағриб чун булағои Мисру Шом ба ранги зурафои Ироку шуарои Хуросон бар фасоҳату балоғати ӯ мутаффиқуллафа ва-л маъниянд" (58:104-105). Bu gaplardan ma'lum bo'lishicha, Maleho Shavkat Buxoroiyni alohida hurmat qilgan. Tazkirada

shoirning tarjimai holini tavsiflovchi ayrim jihatlariga urg‘u berilmagan. Hatto shoirning tug‘ilgan yili ham tilga olinmagan. Muallif o‘z tazkirasining “Mulhakot” qismida shunday deydi: “Shavkat Buxoroiy Buxoro shahrida savdo-sotiq bilan shug‘ullangan: o‘sha paytda uning tabiati zavqli, begona ijodga oshno edi. U uzoq o‘ylardi. Shu bois uni suhbatdoshlari inkor etib, Shavkat Iroqining she‘rlarini o‘g‘irlab olganini aytishardi. U Buxoroda ekan, uning so‘zlarini hech kim qabul qilmadi, ayniqsa, Mirsharif Nasim. Shu sababdan yuragi og‘rib, Iroq saltanatiga ketdi” (58:79-82).

Bu iqtibosdan ma‘lum bo‘lishicha, Shavkat Buxoroiyning hijrat qilish sabablaridan biri uning iste‘dodi va nafosatiga hasad qiladigan ba‘zi zaif fikrli kishilarning tuhmatlaridir. Samarqandlik Maleho o‘z tazkirasida 1088-yilda (1676-1677) Isfahonda Shavkat Buxoroiy taqdirini alohida ta‘kidlagan.

Mirzo Tohir Nasrobodiy shoir haqida gapirar ekan, Maleho o‘zining uyida mehmon bo‘lib, u yerda Hoji Farudunbek va Zamonoining otasi Mirzo Ma’suda Shoh Shavkat bilan uchrashganini ta‘kidlaydi. Va bu sanani hijriy 1090-yil (milodiy 1678-1679) deb belgilaydi.

Maleho Shavkat Buxoroiy she‘riyatining ma‘nosi va tasavvur olamining kengligi bilan o‘ziga xosligini aytadi va shoirning o‘z so‘zidan kelib chiqib, uning uch devoni borligini ta‘kidlaydi. “Mendan uch devonimni olib ketdilar”, - deb aytar edi (58:108). Shavkat Buxoroiy anglashga yordam beradigan yana bir jihat uning “she‘riyatdagi yangi an‘anaga moyilligi”dir. Bu ta‘kid shoirning “yangi uslub” – “hind uslubi” vakili ekanligidan dalolat beradi. Biz buni ishimizning boshqa qismida batafsil muhokama qilamiz. Tazkira muallifining yana bir yaxshi ma‘lumoti shundaki, u Shavkat Buxoroiy nafaqat shoir, balki o‘z davrining komil va olijanob insoni sifatida ta‘riflaydi: “Аз кўчаку бузург ва аз шох то гадо дар мулки Ерон ҳамаро хоҳиши сўҳбату орзуи улфатии ўст” (58:109). Mazmuni: “Eron ahlining kichikdan kattagacha, shohdan gadogacha bo‘lgan aholisi uning suhbatini istar edi”. Tazkiraning Shoh Shavkat Qalandarga bag‘ishlangan bo‘limida shoirning 70 dan ortiq baytlari, o‘zi yozgan she‘rlaridan

iqtibos keltiriladi.

Shavkat Buxoroiy haqida ma'lumot beruvchi manbalardan yana biri Mirzo Tohir Nasrobodiyning "Tazkirai Nasrobodiy" asaridir. Nasrobodiy ham shoirning zamondoshi. Malehoga o'xshab Buxorolik ekanini ta'kidlaydi. Tazkirada shoir nomi Mavlono Shavkat sifatida ko'rsatilgan. Shoirning o'z ona shahri Buxorodan Hirotga jo'nab ketgan sanasi ham 1088-yil deb qayd etilgan. Har ikki muallifning shoir zamondoshi bo'lgani va u bilan uchrashganligi inobatga olinsa, bu fikrlarning haqiqatiga shubha qolmaydi. Ikkinchidan, tazkira muallifi Hirotida vazir Mirzo Saididdin Muhammad bilan uchrashib, uning Buxorolik Shavkatning iltifotiga loyiq ekanini ta'kidlab, hozir Hirotida ekanini aytadi.

Shavkat Buxoroiy haqida ma'lumot beruvchi manbalardan yana biri Mavlono G'ulomalixon Ozodi Bilgiromiyning "Xizonai omira" (1763-yilda tuzilgan) tazkirasidir. Bu asarda shoir ijodi va hayot faoliyati haqida yangi talqin va fikrlar uchraydi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, muallif avvalgi tazkira mualliflariga nisbatan shoir hayoti va faoliyatiga o'z munosabatini umumiy emas, aniqroq, fakt va hujjatlar asosida ifodalaydi. Agar avvalgi tazkiralarda, xususan, Samarqandlik Malehoning "Muzakkir ul-as'hob"ida Shavkat Buxoroiyning so'z boyligi, she'riyatidagi mubolag'alar, she'riy uslubi ko'proq tilga olingan bo'lsa, "Xizona omira"da shoir hayotining muhim lahzalari o'z aksini topgan. Masalan, Samarqandlik Malehoning tazkirasida va "Tazkirai Nasrobodiy"da shoirning ismi va nasabi haqida batafsil ma'lumot berilmagan. G'ulomalixon Ozodning aytishicha, Shavkat Muhammad Is'hoq Buxoroiy Buxoroda tug'ilgan, otasi sarrof bo'lgan. Yoshligida uni ilm o'rganishi uchun maktabga bergan. Bu ma'lumolardan kelib chiqadiki, shoirning to'liq ismi Muhammaddis'hoq Shavkat Buxoroiy bo'lib, boshqa tazkiralarda uchraydigan Shoh, Mavlono, Qalandar qo'shimchalari uning sharaflari va hurmatli taxalluslaridir. Shoir ota kasbini o'rgangan, shoirning she'riyati o'sha davrda mashhur bo'lib ommalashgan, uning didi ham "yangi tarz"ga moyil bo'lgan. Shu munosabat bilan tazkiralarda shunday deyiladi: "... o'sha davrda Mirzo Soib so'zlari gullab-yashnagan, Shavkatda bunga moyillik

paydo bo'lgan va she'rlar yozgan. Avvalgi ijodida "Nozuk"ni qo'llagan, nihoyat "Shavkat" taxallusini olishga qaror qilgan, shu fikrlardan so'ng o'z fikrini isbotlash uchun Shavkat Buxoroiy g'azalidan bir bayt keltiradi:

Маснаднишини хокем, олимақоми фақрем.

Омад зи мабдаъи файз "Шавкат" хитоб моро (56:281-282).

Mazmuni: Taxtga o'tirgan bo'lsak ham, oliy maqomimiz faqrlikdir, avvaldan bizga shunday fayz, ya'ni "Shavkat" degan ovoz keldi.

Tazkira muallifining yana bir muhim ma'lumoti shundaki, u o'z tazkirasining avvalida Shavkat Buxoroiy avval "Nozuk" taxallusi bilan ijod qilganligini aytadi. Ushbu ma'lumot keyingi adabiyotshunoslar tomonidan qo'llaniladi.

Tazkirada shoirning do'koniga ikki askar kelib, uni ranjitganidan jahli chiqib, majburan Buxoroni tark etganligi ta'kidlangan. U avval Hirotga borib Safiqulixon Shomlu xizmatida bo'ladi. So'ng Mashhad bilan Nishopur shahrini ziyorat qiladi, bir muddat Mirzo Sa'duddin xizmatida bo'ladi. "Shavkat yillar davomida Hirotga Mirzo Sa'duddin bilan birga bo'ladi, keyinroq oralarida janjal chiqadi" (56:282). Shoir Mirzo Sa'duddin dargohidan hech nimasiz Isfahon tomon yo'l oladi. Shahar tashqarisida Shayx Ali binni Suhayl maqbarisi bor edi, o'sha yerda yashashni ixtiyor qiladi va faqirlikni ma'qul ko'rib, juda oddiy umr kechiradi.

Manbalarda Shavkat Buxoroiy vafot etgan yili turlicha berilgan. "Xizonai omira" muallifi bu borada Muhammad Hazinning "Tazkirat-ush-shuaro" va "Mirat-us-safo" ma'lumotlarini takrorlaydi. Bu manbalarda Shavkat Buxoroiy vafot etgan sana hijriy 1107 (milodiy 1695) va hijriy 1111-yil (milodiy 1699) deb taxmin qilinadi. Hozircha bu ma'lumotlarga yangi faktlar qo'shilmagani bois adabiyotshunoslikda shoirning vafot etgan yili 1695-1699-yillar oralig'ida taxmin qilinadi.

G'ulomalixon Ozod Shavkat Buxoroiy ijodidan namunalar keltirishda o'ziga xos yondashadi. U shoirning 29 g'azalidan (58 bayt) keltiradi.

Azimobodiy Husaynqulixon “Nashtari ishq”da (1817-yilda tuzilgan) “Xizonai omira” kitobidagi ma’lumotlarni ko’proq takrorlaydi. U faqat bir nechta qo’shimcha va o’zgartirishlarni keltiradi, ular quyidagilardan iborat:

- “Tazkira”da yozilishicha, Shavkat Buxoroiy Buxorodan faqat sayohat maqsadida chiqqan;
- Shoirning “Shavkat” taxallusi sabab Xuroson vaziri Mirzo Sa’duddin bilan bog’liq, deb hisoblaydi;
- Husaynqulixon Azimobodiy shoirning Mirzo Sa’duddin xizmatidan ketishi sababini batafsil yoritadi;
- “Nashtari ishq”da Shavkat Buxoroiyning ishqiy she’riyati namunalari nisbatan ko’p, 50 misrani tashkil etadi.

Shamsuddin Somiyning “Qomus-ul-a’lom” asarida ham Shavkat Buxoroiy hayoti va faoliyati haqida ma’lumotlar bor. Biroq Somiy tomonidan berilgan ba’zi ma’lumotlar va avvalgi manbalarning ma’lumoti orasida tafovut mavjud. Bu farq avvalgi tazkiralarning aksariyatida buxorolik sarrofning o’g’li, “Qomus-ul-a’lom” muallifi Shavkat Buxoroiy Buxoro amirining o’g’li deb ataganligidan kelib chiqadi. “Oti Muhammad Is’hoqbek, Buxoro amirining o’g’li edi. Otasi vafotidan keyin amirlik uning amakivachchalaridan biriga o’tadi. Bu kishining Buxoroda turishi qiyinlashgani sababli, Buxorodin Marv shahriga yo’l oldi” (132).

Agar Shavkat Buxoroiy Buxoro amirining o’g’li bo’lsa, Maleho, Nasrobodiy, Husaynqulixon, G’ulomalixonni Ozod bu haqda nima uchun ma’lumot bermagan? Bu manbalar “Qomus-ul-a’lom”dan ko’ra Shavkat Buxoroiy yashagan davrga yaqinroq bo’lgani va ulardan ayrimlarining mualliflari shoir bilan suhbat qilgani, uchrashganligi uchun bu asarlardagi ma’lumotlarni ishonchli deb hisoblash mumkin. Boshqa tomondan, fors-tojik adabiyoti tarixida “Shavkat” taxallusi bilan she’rlar yozgan yettitadan ortiq shoirlar ma’lum. Balki bu Shavkatlardan biri amirning o’g’li bo’lsa, ajab emas Shamsuddin Somiy o’zining “Qomus-ul-a’lom” tazkirasida Shavkat Buxoroiy deb o’ylagandir.

Shavkat haqidagi ma’lumotlar Rizoqulixon Hidoyatning “Riyozi-ul-

orifin”ida ham keltirilgan. Ushbu tazkira muallifi Muhammad Hazinning “Tazkirat-ush-shuaro” asaridagi fikrlardan ham foydalangan. Xuddi shu ma’lumotni “Dehxudo lug’ati” muallifi Ali Akbar Dehxudo ham so’zma-so’z keltiradi: “Дар айёми шитоб ўро дидам (Шавкат Бухоройни – Қ.Т., С.Р), нападпораэ дар дӯш ва сарупои барахна дар миёни барф мегузашт ва ба қадри як шибр барф бар сараш чамъ шуда буд. Ва аз шўридагии ҳол ва парешонии ҳаёл дар мақоми рехтани он намеомад” (30).

“Men uni (Shavkat Buxoroiyni – Q.T., S.R.), shoshqaloqlik chog’ida yelkasida kigiz bo’lagi, yalang oyoq qor ustida yurar edi, boshida qor to’plangan holida ko’rgan edim. Va ahvolining chalkashligi va xayolining parishonligidan qorni tushurish aqliga kelmadi” (30).

Shavkat Buxoroiy haqida ma’lumot beruvchi manbalarning yana biri adabiy manbalardir.

XVII asr ikkinchi yarmining mashhur va ko’zga ko’ringan shoirlaridan hisoblangan Samarqandlik Saidkamol Fitrat Zardo’ziy “Tolibu Matlub” dostonining birinchi boblaridan birida o’z ijodi haqida g’urur bilan gapiradi. Shunda hind uslubi ustalari Soibi Tabreziy, Kalim Koshoniy, G’ani Kashmiriy, Nosirali Sarhindi, Nozim Hirotiy va Qosim Devona bilan birga Shavkat Buxoroiy nomini ham tilga oladi:

Табиат аз хато гардида тоиб,
Ба фикри рост моил ҳамчу Соиб.
Ба оини Калими соҳиббӯз,
Забон мегуфт дар таври сухан роз.
Ғанӣ гардида табъ аз ганчи маънӣ,
Ба амволи сухан гашта тасаллӣ.
Зи мисраъҳо ҳаёлам баста чун саф,
Алиро зулфиқор дода бар каф.
Ба назми шӯхи ман дил дод Нозим,
Зи ҳусни маънияи дилро ба Қосим.

Чунон аз шӯр фикрам рафта аз чо,

Ки Шавкат кард аз вай айш пиро (112:126).

Iqtibosdan ko‘rinib turibdiki, Fitrat ham o‘zini yangi uslub – yangicha nazm uslubi tarafdori hisoblagan. U hind uslubi ustalarining uslub xususiyatlarini birin-ketin keltiradi va o‘zini ular bilan tenglashtiradi. Xususan, u Shavkat Buxoroiyning buyuk va isyonkor fikriga ishora qilib, o‘zini undan yuqori qo‘yadi. Bu, bir tomondan, shoirning o‘z ijodi bilan faxrlanishidir.

Abdurahmonxo‘ja Ibn Mirzonadshoh Nosehi Xatloniy (1767-yilda tug‘ilgan) qalamiga mansub “Majlisafruz” masnaviyida Nozim Hirotiy, Tolib Omuliy, Soibi Tabreziy va Bedil bilan birga Shavkatning ham nomi tilga olingan. Unda shoir nutqining ma’naviy inqirozidan noliydi va hind uslubida she’rlar aytayotganlardan ortda qolib ketganidan afsuslanadi:

Назар кардам ба авзои замона,

Гирифта рағбати халқ аз миёна.

Ба назми Нозиму Толиб надидам,

Ба Шавкат хотири Соиб надидам.

Харидори зи “Унсур” гашта Бедил,

Ки ӯ таъсиромез асту мушқил (14-15).

XVIII asr va XIX asr oxirlarining adabiyotida hind uslubining ta’siri avvalgidan ko‘ra ko‘proq sezildi. Bu davr adabiyotining aksariyat namoyandalari Sodiq, Forig‘, Nozil, Hasrat Fano va boshqalar hind uslubi bilan yaqindan tanish, o‘zlari ham unda qalam tebratib ko‘radilar. Bu yerda Urfi Sheroziy, Naziri Nishopuriy, Tolib Omuliy, Soibi Tabreziy, Nosirali Sarhindi, Shavkat Buxoroiy va Bedilning ijodiga teng kelish juda qiyin bo‘lgani uchun ular bu yo‘ldan qaytib, XIII-XV asr shoirlari ijodiy an‘anasiga yuz tutadilar. Xuddi shu mazmunni o‘sha davr shoiri Forig‘i Hisoriyning she’rlaridan birida ham kuzatish mumkin:

Чанд созам шона чун машшота гесӯи сухан,

Аз Чунайду Шавкату Бедил маро нанг асту ор.

То ба назми Хусрав фаррухнишон бастам рақам

Гашт мазмунҳо зи эҷози каломам ошкор (167:245).

Shavkat Buxoroiyning jo'shqinligi Muhammad Naqibxon Tug'ral Ahroriy (1865-1919) qasidasida ham tilga olingan. Bu asarning bir baytida Shavkat Buxoroiyning ta'rifi keltiriladi:

Гуфтаи Шавкат ба шикасти сухан.

Муми сиёҳ аст, на чун мӯмиёст (118:350).

Tadqiqot davomida biz asosan mavjud tazkiralardan keng foydalandik. Biroq ularning aksariyatida Samarqandlik Malehoning "Muzakkir-ul-as'hob"idan tashqari, asosiy manbalardan olingan ma'lumotlar bizgacha takrorlangan.

Bu tazkiralar Muhammad Hazinning "Tazkirat-ush-shuaro"si (XVIII -asr), "G'iyos-ul-orifin", Shomlulik Valiqulixon Ibn Dovutqulixonning (XVII asr) "Qasas-ul-haqoniy"lari bo'lib, hozirgacha fors-tojik adabiyoti ixlosmandlari qo'liga yetgan emas.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, aksariyat manbalarda Shavkat Buxoroiyning hayot yo'li tarqoq tarzda aks ettirilgan. Shu bois shoir tarjimai holining barcha tafsilotlarini aniq manbalar asosida o'rganish zarur. Shavkat Buxoroiy ijodi borasidagi manba ma'lumotlari ham yuzaki. Ularda she'rlarining soni haqida emas, balki devonining soni haqida gapiriladi.

Aksariyat tazkiralarda shoir shaxsiyati, uning she'rlari shuhratiga oid eslatmalar ko'p. Ayniqsa, Maleho uni "she'riyatdagi yangi uslub"ning eng muvaffaqiyatli namoyandalaridan biri deb aytadi. Shavkat Buxoroiyning shoirlik mahoratini juda samimiy va mubolag'ali tarzda tasvirlaydi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Shavkat Buxoroiy hayotiga oid ma'lumotlarning ayrim jihatlarini bir-biriga zid va noaniqlik mavjud. Bu farqlar va nomuvofiqliklar asosan quyidagilardan iborat. Hech bir manbada shoirning aniq yoki taxminiy tug'ilgan yili ko'rsatilmagan: uning ta'lim va yoshlik yillari to'liq tasvirlanmagan. Aksariyat manbalarda shoirning otasi sarrof bo'lganligi qayd etilgan bo'lsa, "Qomus-ul-a'lam"da Shavkat Buxoroiy Buxoro amirining o'g'li sifatida tilga olinadi. Shoirning yoshi va Buxoroni tark etish sababi turlicha

izohlangan: uning “Shavkat” taxallusi sababi haqida turli ma’lumotlar mavjud. Shoirning vafoti sanasi ikki xilda keltirilgan. Shavkat Buxoroiy she’rlarining miqdori va hajmi haqida ma’lumot yo‘q. Ushbu masalalarning aksariyati munozarali.

Hozirgi adabiyotshunoslikda tilga olingan masalalar to‘liq o‘z yechimini topmagan. Shoirning bebaho asarlarini ketma-ket o‘rganish va targ‘ib qilish XX asrning 20-yillarida boshlangan. Bu sohada ham tojik adabiyotida, ham o‘zbek va xorijiy adabiyotlarda bir qancha qimmatli tadqiqotlar olib borildi. Bu yerda Sadriddin Ayniy xizmatlari, I.Braginskiy, Zabeullo Safo, Abulg‘ani Mirzayev, Z.Rizayev, M.Ahmadov, A.Alimardonov, Sadri Sa’diyev, Shavkat Shukurov, J.Dodalishov, Asqar Jonfido, K.Zakovati (8, 18, 33, 66, 70, 102, 103, 112, 129, 130, 138, 144) va boshqalarni alohida qayd etish lozim.

Shavkat Buxoroiy va uning asarlari tavsifiga oid birinchi, nisbatan keng qamrovli va izchil tadqiqot ustoz Sadriddin Ayniy tomonidan yakunlandi. U o‘zining “Tojik adabiyoti namunasi” asarida “Xizona omira”ga tayangan holda shoir hayoti tasviri haqida ma’lumot berishga harakat qilgan. Muallif bu ma’lumotlarni o‘ziga xos tarzda keltiradi, ya’ni avval shoir nomi haqida bir-ikkita ma’lumot beradi, so‘ngra uning asarlaridan 5 ta g‘azal (22 bayt) keltiradi va oxirida ayrim ma’lumotlarga tayangan holda sharh-u izoh beradi.

Shavkat Buxoroiy ijodi va hayotini o‘rganishga alohida diqqat qaratgan adabiyotshunos Z.Rizayevdir. Bu tadqiqotchi hind uslubining ushbu vakili haqidagi tadqiqot natijalari va topilmalarini 1961-yilda (“Shavkati Buxoroiy”) risola holida nashr ettirgan. Bu kitob o‘zbek tilida bo‘lib, unda shoir hayoti va ijodi nisbatan to‘laqonli tasvirlangan. Risola muallifi mavjud materiallar asosida shoir hayotini qiyosiy yo‘l bilan tiklashga harakat qilgan. 1971-yilda Z.Rizayevning “XVI-XVII asr oxirlarida hind uslubi va fors she’riyati” nomli kitobi chop etilgan bo‘lib, unda Shavkat Buxoroiy hind uslubining ko‘zga ko‘ringan namoyandasi sifatida alohida ta’kidlangan, shoir uslubi haqida qiziqarli fikrlar bildirilgan. Kitobda ijobiy tomonlar va bahsli fikrlar ham mavjud. Biz ulardan biri haqida fikr-

mulohazamizni bildiramiz. Z.Rizayev o'z ilmiy ishining "Hind she'riyatining g'oyaviy mazmuni" (36-177-betlar) nomli ikkinchi bobida ko'pincha Shavkat Buxoroiy she'rlariga murojaat qiladi, misralarni keltirib, qisqacha tahlil qiladi. Ularda ijobiy fikrlar bilan bir qatorda ko'plab munozarali tahlillar mavjud. Xususan, tadqiqotchining 79-betdagi mulohazalari shubhali. Z.Rizayev mantiqan bir-biriga bog'liq bo'lmagan fikrlarni keltirib, o'z fikrini isbotlash uchun Shavkat Buxoroiyning quyidagi to'liq bo'lmagan g'azalini keltiradi:

Куфру дин як чода бошад мардуми огохро,
Шуд чудо аз ҳам з-бас карданд катъ ин рохро.
Ишк роҳат дорад аз паҳлӯи ақли ҳилагар,
Шеърӣ мо болини пар дорад думи рӯбохро.
Чодаи саҳрои машраб ҷабҳаи бикушодааст,
Чини пешонӣ бувад пасту баланд ин рохро.

Muallif Boborahim Mashrabning inson, uning kelib chiqishi, Yaratgan oldidagi mavqei kabi falsafiy masalalarga doir fikrini keltirib, shunday yozadi: "Mana shu va Mashrab ilgari surgan bir qator g'oyalar Sharq shoirlarida katta qiziqish uyg'otdi. Ular Mashrab va uning falsafasiga qiziqib, ko'p misralar yozdilar" (102:79). Shundan so'ng fikrini isbotlash uchun Shavkat Buxoroiyning yuqorida zikr etilgan g'azalini keltiradi. Darhaqiqat, bu g'azal Shavkat Buxoroiy qalamiga mansub, uni qo'lyozma kitoblarida uchratish mumkin, ilmiy-tanqidiy she'rlar kitobiga ham kiritilgan. Bundan kelib chiqadiki, bu g'azal Shavkat Buxoroiyga mansub, boshqa ijodkorga daxli yo'q. Ammo g'azal oxirida muallifning o'rinsiz fikrlari kishini hayratga soladi. Olim xudo va inson muammosi haqidagi yuqoridagi fikrlarini Shavkat Buxoroiy misralari misolida davom ettiradi va: tadqiqotchi noto'g'ri fikr yuritib "Shunda Shavkat Mashrab (Boborahim Mashrab – Q.T., S.R.) haqida she'rimiz deyiladi, deydi. U o'zining ilg'or g'oyalarini o'sha paytda ommalashgan "sevgi" g'oyasi bilan yashiradi. Birinchidan, Shavkat Buxoroiy Boborahim Mashrabni shaxs yo shoir sifatida bilarmidi? Hech bo'lmaganda, bu ikki ijodkor bir-birining asarlaridan

xabardormidi? Manbalarda, tarixiy, ilmiy va badiiy asarlarda bu haqda ishoralar bormi? Bunday savollarni davom yana ettirish mumkin. Ammo biz koʻzdan kechirgan manbalarning birortasida ham yuqoridagi savollarga javob topa olmadik. Toʻgʻri, Shavkat Buxoroiy bilan Boborahim Mashrab bir davrda, lekin ikki yurtida ulgʻayib, taʼlim-tarbiya olishgan. Buyuk oʻzbek shoiri Mashrab Buxoroga kelganida, Shavkat Buxoroiy kindik qoni toʻkilgan bu muborak zaminni allaqachon tark etgan edi. Shunday boʻlsa-da, muallifning Shavkat Buxoroiy tilidan “ishq oʻshanda oshkora boʻlgan” iborasi odamni hayratga soladi. Bu beparvo qoʻllangan ibora bilan tadqiqotchi oʻz gʻoyalari uchun mustahkam ilmiy asos yoʻqligini ochib beradi.

Bunday nuqsonli jumalarni kitob sahifalarida koʻp uchratish mumkin. Boborahim Mashrabni “himoya”ga olgan tadqiqotchi shunday asossiz fikrlarni aytadi: “Mashrab tasavvufiy ishqdan, Xudoga muhabbatdan yiroq edi”. Kitob 70-yillarda va oʻsha davr Mashrab ilmi ruhida yozilganini inobatga olsak, olimning ahvolini anglash mumkin. Ammo uning keyingi fikrlari hech qanday dalil bilan oqlanmaydi. “Shavkat Buxoroiy aytadi, deydi tadqiqotchi Z.Rizayev, Mashrab tulki dumini pat yostiq deb hisoblaydi” va u oʻzining oʻylarini hiyla “nayrang” bilan ifodalay olgan (102:79). Uning notoʻgʻri talqin qilishi va tushuntirishi natijasida “tulki dumi” va “ayyor” sunʼiy ravishda maqsadga yoʻnaltiriladi. Chunki mantiqsiz jumalar yaratilgan. Tadqiqotchining bu xatoga yoʻl qoʻyganining sabablaridan biri, “mashrab” soʻzini oʻziga xos ot, adabiy taxallus sifatida qabul qilishidir, agar gʻazal satrlarini qayta-qayta oʻqib chiqsangiz, mashrabga bogʻliq hech qanday fikr yoʻqligiga ishonch hosil qilasiz. Gʻazalning birinchi misrasida “joda” soʻziga urgʻu berilgan. Bu soʻzning sinonimi quyidagi misralarda qoʻllangan. “Mashrab” soʻzi ham xuddi shu “joda” bilan bogʻliq. “Farhangi zaboni tojikiy”da yoʻl, toʻgʻri yoʻl, sahroning toʻgʻri yoʻli” maʼnosini anglatishi taʼkidlangan (125:784).

X-XX-asrlar fors-tojik adabiyoti namunolari asosida nashr etilgan lugʻatda “mashrab” soʻziga ham batafsil izoh berilgan. Lugʻatdagi maʼlumotga koʻra, “choi

обхӯрӣ ва обгирӣ, нӯшидангоҳ, зарфе, ки аз он об, шароб ва ғайра менӯшад, насиба, ғоя маслак, хулку атвор, хӯ, хислат” (24-60-betlar) “sug’oradigan joy, suv ichadigan joy, suv ichadigan idish, sharob kabilar, nisbat, xarakter, shaxs” kabi ma’nolarni bildirgan. Shavkat Buxoroiy g’azalidagi tasavvufiy ohangga tayansak, mashrab so’zi jins otiga aylanadi. G’azalning “Mashrab dalasining yo’li” iborasi ham fikrimizni tasdiqlaydi. Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, shoir maslak va tariqat yo’lining to’g’riligiga amal qilishi uning pokligiga ishora va donishmandni kamolga yetkazishini aytadi.

Z.Rizayev she’riy misralarni noto’g’ri talqin etganligiga yana boshqa dalillar ham bor. Bu sahifada ham Shavkat Buxoroiyning Boborahim Mashrabga bag’ishlangan g’azalidan to’rt misrasi keltirilgan. Ta’kidlash joizki, bu g’azal taxallussiz bo’lib, shoir devonining qo’lyozma va ilmiy-tanqidiy matnlarida uchratish mumkin (103-393-betlar). Fikrimizning tasdiqi uchun g’azalning to’liq matnini taqdim etamiz:

Нишин то ба кай ғофил, забонро вақф ё раб кун,
Паи шабзиндадорӣ, то тавони рӯзи худ шаб кун.
Лаби мӯхточии роҳ, хона ҳочат раво бошад,
Ба дунболи дуои худ бирав, изҳори матлаб кун.
Бувад пинҳон ба ҳар мушт ғуборат чашмаи нурӣ,
Ба гардун гарди ҳастиро расону номи кавкаб кун.
Зи ранги гул либоси орият дорад ба бар шабнам,
Ба ҳар мазҳабе, ки хоҳӣ чилва кун, аммо ба машраб кун⁵.

Shavkat Buxoroiy shunday yurtning farzandiki, bu zamin xojagon-naqshbandiya tariqatining pirlari maskan topgan manzildir. Shavkat Buxoroiydek hassos shoir o’sha ma’naviy manbadan bahramand bo’lmagan bo’lishi mumkin emas.

Shoir she’rlarining asosini tariqat, odob, inson, uning baxti, adolat,

⁵ Шавкат Бухорӣ. Ашъори мунтахаб. (Ба чоп тайёркунанда ва муаллифи дебоҷа Мирзо Аҳмадов). – Душанбе: Дониш, 1968. – 149 с.

shuningdek, umuminsoniy g'oyalar tashkil etadi. Yuqoridagi g'azalda ham shunday ruh bor. Borliq birligi, xudo – quyosh, odamiylik g'azalning asosiy mavzusidir. Z.Rizayev bu borada qisman bo'lsa-da, o'z fikrini bayon etadi. Lekin “Shavkat Buxoroiy zamondoshlarini Mashrab yo'lidan borishga, uning din haqidagi g'oyalarini rivojlantirishga chaqiradi” (102-182) degan fikrga biz qo'shila olmaymiz. Bu yerda ham olim “mashrab” so'zini taxallus sifatida qabul qilgan. Biroq g'azalda bu so'z musaffo va poklik yo'li ma'nosida qo'llangan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Mashrab va Shavkat she'rlarida ilohiyot, inson, din va boshqa mavzularda hamohanglik bor. Biroq bir xil izchil g'oyalarning ildizlarini aniqlamay turib, yuzaki xulosalar chiqarish buyuk ijodkor uchun ham, adabiyotshunoslik uchun ham foydali emas. Umrining bir qismini sarson-sargardonlikda, sayohatda o'tkazgan Boborahim Mashrab bilan Shavkat Buxoroiy begona yurtlarda bir-biri bilan uchrashgan bo'lsa, ajab emas. Masalaning shu jihatlarini tadqiq qilish, o'rganish va to'g'ri baho berish esa kelajak adabiyotshunosligi oldida turgan alohida vazifadir.

1968-yilda Shavkat Buxoroiyning tanlangan she'rlari “Donish” nashriyoti tomonidan o'quvchilarga taqdim etildi. Bu mas'uliyatli ishni Mirzo Ahmadov bajardi. Kitob muqaddimasidagi so'zboshida shoir va uning ijodi tavsifi haqida muhim fikrlar berilgan. Shoir ijodidan, jumladan, qit'alari va ruboiylaridan misollar keltirilgan.

1986-yilda Amiryazdon Alimardonov, Jobilqo Dodalishoyev, Asg'ar Jonfido muharrirligida Shavkat Buxoroiyning “Asr nuri” deb nomlangan she'riy to'plami nashr etildi. Bu asar shoir ijodi tadqiqotchilarining ulkan izlanishlari va mashaqqatli mehnatidan dalolat beradi. Bu haqda “Shavkat Buxoroiy va uning ijodi” deb nomlangan kitobning muqaddimasida shoirning hayoti va ijodi haqida atroflicha ma'lumotlar berib, yangi fikrlar bildirilgan. “Nuri asr” kitobida Shavkat Buxoroiyning 481 g'azali taqdim etilgan. Adabiyotshunoslarning yana bir xizmatlari shundaki, kitob so'ngida shoir she'rlaridagi tushunish qiyin bo'lgan so'zlarning izohi ham o'z aksini topgan.

Shavkat Buxoroiy asarlarining tanqidiy nashri 1987 yilda Jobilqo Dodalishoyev tomonidan amalga oshirilgan. Unda 12 qasida (688 bayt), 752 g'azal (4413 bayt), 3 bo'lim (18 bayt), 501 bayt (501 bayt), 301 bayt (602 bayt), 21 ruboiy (42 bayt), taxminan 6221 bayt mavjud. Ushbu tanqidiy matn shoirning Toshkent, Sankt-Peterburg va Dushanbe kutubxonalarida 499, 6077, 400, 848, 2443, 870 raqamlari bilan saqlanayotgan olti nusxa devonlari asosida yaratilgan va hayotga tatbiq etilgan.

Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiyning hayot yo'li

Аввалу охир ҳаёти ман ба як ҳолат гузашт,
Умр кам шуд ҳамчу шамъи субҳу сӯзам кам нашуд.

Shavkati Buxoroiy

Mazmuni: *Hayotimning avvali va oxiri bir xil holatda o'tdi, Lekin umrim ertalabdagi sham'dek kam bo'ldi, ammo qalbidagi dardim aslo kamaymadi.*

Fors-tojik adabiyoti tarixiga nazar solar ekanmiz, o'z ibratli hayoti, mazmunli va mavzu jihatdan boy she'rlari bilan o'rnak bo'lgan shoirlar nihoyatda ko'p bo'lgan. Ana shunday shoirlardan biri XVII asrda yashab, o'zidan yaxshi nom, qimmatli meros qoldirgan Shavkat Buxoroiydir.

Shavkat Buxoroiy manbalarda Shoh Shavkat Qalandar ("Muzakkir-ul-as'hob" Maleho), Mavlono Shavkat va Muhammadsiddiq Shavkat Buxoroiy (Shavkat Buxoroiyning qo'lyozma devonlarida), Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy ("Tojik adabiyoti namunasi" Ayniy) Muhammad Is'hoq yoki Muhammad ibn Is'hoq Buxoroiy, taxallusi Shavkat sifatida tilga olinadi. Iqtiboslardan shunday xulosa qilish mumkinki, shoirning ismi Muhammad Is'hoq, Shavkat esa uning adabiy taxallusidir. Buxoro uning muqaddas vatanidir. Shu o'rinda savol tug'iladi: Mirzo Shavkat, Mulla Shavkat, Shoh Shavkat haqiqatan ham bir odammi? Aytish joizki, Mirzo Shavkat va Mulla Shavkat ismlari Shavkat Buxoroiy qo'lyozma devonlarining aksariyat nusxalari sahifalarida uchraydi. Demak, "Mulla", "Shoh", "Mirzo" so'zlari shoirga ism va sharaflil taxallus sifatida berilgan, degan xulosaga kelish mumkin.

Shavkat Buxoroiyning tugʻilgan yili nomaʼlum. Hech bir adabiy, badiiy va tarixiy manbalarda bu haqda maʼlumot berilmagan. Shoirning oʻzi sheʼrlarida bu borada soʻz yuritmaydi. Adabiyotshunos Z.Rizayev shoirning tavallud yilini XVII asrning birinchi yarmi oxirlariga toʻgʻri kelishini aytadi (103:5). Shavkat Buxoroiyning “Nuri asr” nomli sheʼriy toʻplamining tuzuvchilari A.Alimardonov, J.Dodalishoyev, A.Jonfido shoir sheʼrlariga tayangan holda tavallud sanasini XVII asrning 20-yillari deb koʻrsatadilar (129:7). Darhaqiqat, shoirning sheʼrlarida uning keksalikdan darak beruvchi oppoq sochlari tasvirlangan, egilgan qaddi-qomatini koʻrsatuvchi oʻrinlar koʻp.

Бошад зи субҳ офати шамъи ситораҳо,

Чу мӯ сафед гардид, дандон ба чо намонд (131:142).

Mazmuni: Subhi sodiq kirib kelar ekan, yulduzlar yorigʻligidan nishona qolmaganidek, qarilik kirib kelishi bilan sochlarim oqardi, tishlarim qolmadi.

Дур гардид аз куҳансолӣ роҳи кӯтоҳи мо,

Раъши пирӣ бувад пасту баланди роҳи мо (131:135)

Mazmuni: Qarilikdan yaqin yoʻlimiz uzoq boʻldi. Tananing larza qilishi bu yoʻlimizning past-u balandligidir.

Shoirning 1695-1699-yillardagi vafoti sanasi qayd etilgan manbalarni hisobga olsak va keltirilgan misralarning mantiqiy xulosalariga tayansak, tadqiqotchilar va adabiyotshunoslar fikrini qoʻllab-quvvatlashimiz mumkin.

Shunday qilib, Muhammad Isʼhoq Shavkat Buxoroiy XVII asrning 20-yillarida Buxoroda oʻrtahol savdogar oilasida tugʻilgan. Otasining saʼy-harakati va xohishi bilan maktabda boshlangʻich taʼlim hamda diniy va dunyoviy tahsil oladi. Otasi unga ilm oʻrgatish barobarida kasbining nozik jihatlarini – pul almashtirish (sarroflik) savdosini ham oʻrgatadi.

Shavkat Buxoroiyning oʻrta maktabdan keyingi taʼlimi manbalarda koʻrsatilmagan. Muhammad Isʼhoq balogʻat yoshiga yetganidan soʻng otasi vafot etadi. Shoir Buxoroda ota hunari bilan shugʻullanadi, shu orqali maosh oladi, kam xarajat va daromad bilan kun kechiradi.

Shavkat Buxoroiy o'zining qadrdon yurtida o'tmish va zamondosh shoirlarining she'rlarini o'qib, tinch-totuv yashadi. Ularning ijodidan ilhomlanib, ora-sira she'rlar yozardi. Yosh shoir asosan yangi uslub sohiblari Urfi Sheroziy, Mirzo Soib, Tolib Omuliy, Nozim Hirotiy, Nosirali Sarhindi, Naziri Nishopuriy she'rlaridan ilhomlangan va ularga taqlid qilgan. "Va o'sha kunlarda o'sha zaminda (Movarunnahr – Q.T., S.R.) Mirzo Soibning ijodi endigina gullab-yashnagan edi. Shoir ijodidan bahra olgan Shavkat Buxoroiy o'sha she'rlarni o'qib o'rganib, o'zi ham ba'zan she'rlar aytib o'zini namoyon qilar edi" (56:28). Shuning uchun ham shoir o'z she'rlarida bu yangi uslubga mansub ijodkorlarini tilga olgan.

Shavkat Buxoroiyning tinch-osoyishta hayoti uzoq davom etmay, bir qancha vaqt sarsonlik, qashshoqlik, nochorlik, dard va qayg'uga duch keldi. Bu haqda biroz keyinroq to'xtalamiz.

Shavkat Buxoroiy adabiyot maydoniga qachon kirib, she'riyat bilan shug'ullana boshlaganini bilmaymiz. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Shavkat Buxoroiy maktab davridanoq hind uslubidagi shoirlarning she'rlari bilan tanishgan, yoshligidan nafislik va nafosat, obrazli fikrlash, yangilik va tasavvurga moyil bo'lgan. Shoirning zamondoshi bo'lgan va u bilan bir muddat Isfahonda suhbatlashgan XVII asrning taniqli adabiyotshunosi Samarqandlik Maleho "Muzakkir-ul-as'hob" tazkirasida shoir ijodiy faoliyatiga to'xtalib shunday yozadi: "Shu davrda uning she'riyatida nafosat namoyon bo'ldi. Dastavval uning didi she'riyatdagi yangi an'anaga moyil bo'lib, zamon nurining eski qoidalariga mos kelmas edi" (58:105).

Binobarin, Shavkat Buxoroiy XVII asrning ikkinchi yarmida she'riyatda birinchilardan bo'lib yangi an'anaga yuzlandi va shu yo'l bilan she'r yozdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Uning bu nafosat yangiliklari o'z davrining ko'p shoirlariga yoqmagan. Shavkat Buxoroiyning do'stlari va hatto suhbatdoshlari uning she'rlarini qabul qilmaydi, hatto uni "she'r o'g'risi" deb ayblamoqchi ham bo'ladi. Ayniqsa, Shavkat Buxoroiyning zamondoshlaridan biri Mirsharif Nasim uning

yangi yozgan she'rlarini tanqid qiladi. Shoir bunday malomatlardan iztirob chekadi.

Ҳеч кас аз аҳли дил тасдиқи ҳарфи мо накард,

Гашт чӯби дор сабз аз ғиряи Мансури мо (129:68).

Mazmuni: Hech kim ahli dildan, bizning so'zimizni tasdiqlamadi, Mansurimizning yig'lashidan dorning quruq cho'bi ko'kardi.

Mirsharif Nasim Shavkat Buxoroiyning yangi raviyada, yangicha uslubda yozgan she'rlarini qabul qilolmadi. Boshqacha qilib aytsak, shoirni yoqtirmasligining sabablaridan biri uning she'rlaridagi joziba va o'ziga xos yangi ohanglarning bo'lganligidir. U shunday deydi:

Ҳар ғазал як гулбун аз боғи хирад бошад маро,

Матлаи рангин гули рӯи сабад бошад маро.

Ноқабулиҳои ман бошад зи иқболи суҳан,

Мисраи барҷастаи ман дасти рад бошад маро...

Айбгӯиҳои халқам мекунад соҳибхунар,

Миннати бисёр аз аҳли ҳасад бошад маро...(129:95).

Qisqacha mazmuni: Har bir g'azalim ilm bog'idan olingan, matlali esa savad gulidandir. Meni qabul qilmaslikning sababi bu so'zlarimning ta'sirchanligidir. Misralarimning ma'nosi balandligi bois, meni har qaerda rad etadilar. Xalqning ayb izlashi menga yanada quvvat bag'ishlaydi. Hasad ahlining malomat toshi nihoyatda ko'pdir.

Hasadgo'ylarning malomat va ayblovlari, shoir do'konining askarlar tomonidan talon-taroj qilinishi nihoyat o'z ishini qildi va shoir o'z vatani Buxoroni tark etishga majbur bo'ldi. Sir emaski, adabiyot tarixida ko'plab shoirlar dunyo ko'rish, odamlarni bilish maqsadida sayohat qilishga qaror qilganlar. Shoir o'z she'rlarida bunga ishora qiladi:

Ба гетӣ то ба кай маҳбус бошӣ сайри олам кун,

Бувад якҷо ништастан то камар зери замин будан (130:399).

Mazmuni: Bu olamda qachongacha hibsonada o'tirgandek o'tirasani, tur

safar qil olamni ko‘r. Bir joyda o‘tirish belingdagi belbog‘ga o‘xshab, yer qariga yarim jisming joy olgandek.

Adabiyotshunoslar A.Alimardonov, J.Dodalishoyev, A.Jonfidolar Shavkatning hijratga ketish sabablaridan biri tijoratidagi tanazzul va ruhiy tushkunlik deb hisoblaydilar. Ular o‘z fikrlarini isbotlash uchun shoir g‘azallaridan quyidagi misollarni keltiradilar:

3-ин пештар, ки тирагии ғурбатам набуд,
Хоки ватан ба дидаи ман буд тўтиё.
Лабрез доштам қадаҳи бодаи умед,
Айшам ба ком буд, сипехрам ба муддао.
Пайдо набуд зиндадиле ҳамчу ман, ки буд,
Аз обрӯи хеш маро чашмаи бако.
Ногоҳ гашт оташи савдо ҳаётсӯз,
Шуд мӯ ба мӯи ман миҷаи дидаи фано.
Чун наргис аз чадуи сарам мағз сар шукуфт,
Чашмак ба навбахори чунин зад, ки хуш биё.
Ранги иқоматам ба дил афзуд ғубор,
Монанди акси оина гашта ватанчило....(130:6).

Yoxud, boshqa g‘azallarida:

...Пеш аз ин будам зи шўҳиҳои таби нимаранг,
Чунбиши миҷони хешон, боди чашми ақрабо.
Иzzатободии ватанро доштам рангин ў буд,
Кулфати ғурбат биёбонмарги саҳрои фано...
Ногаҳам шўри чунин рехт дар саҳбо намак,
Гул ба чашму шўлаву оташ ҳиноям зери по...
Аз саводи кишвари баҳти сиёҳи хештан,
Омадам ҳамчун ниғаҳ берун зи чашми сурмасо...(130:12).

Biroq shoirning o‘z ijodidan qoniqish va zavqlanish holatini e‘tiborga oladigan bo‘lsak, bu fikrlar Shavkat Buxoroiyni zavqlantirgan, ilhomlantirgan

o'ziga xos she'riy talqini, bu misralar orqali u yangicha she'riyat muxlisiga aylangani ayon bo'ladi, she'riyatning yangi uslubi shoirning o'ziga xos xususiyati ekanligi oydinlashadi. Fikrimizning to'g'riligi quyidagi she'riy parchada ham o'z ifodasini topgan. Shoir hasadgo'y va yaqin kishilarining haqorat va malomatlaridan qochish maqsadini quyidagi misralarda badiiy tasvirlaydi:

Дидаамро дидани доғи чунун бахшад зиё,
Дорад аз дуди нигоҳи гарм чашмам тўтиё...
Аз ғурури ҳосидон ҳосил шавад мақсуди ман,
Қачнигоҳиҳои ёрон аст, меҳроби дуо.
Пардасўзи айби мардум гашта барқи фитратам,
Аз адам бегона дорам лаб ба ҳарфи ошно.
Чу қалам ангуш нагузорам ба ҳарфи ҳеҷ кас,
Нест кам аз харчи бечо пеши ман даҳли ба чо...(130:16).

Bizningcha, Shavkat Buxoroiy so'zshunoslar va malomatchilar ta'nasiga qolib, o'z ustida tinimsiz izlanib, shoirlik mahoratini yanada rivojlantirishga muvaffaq bo'ladi. Shuning uchun tuhmatdan, ig'vochilardan xolos bo'lish niyatida vatanidan chiqib Hirot tomon yo'l oladi. U yerda hokimiyatni o'z qo'lga olgan Shomlu Beklarbegi (hokim) Safiqulixon xizmatiga keladi. 1675-yil uning hurmat va mehribonligini ko'p ko'radi. Bu haqda shoirning o'zi shunday deydi:

Тарки ватан намудаму қадрам азим шуд,
Гавҳар зи ғавти сўхбати дарё ятим шуд (129:15).

Mazmuni: Vatanni tark qilishim bilan qadrim baland bo'ldi. Gavhar esa daryo suhbatidan yiroqlashishi bilan yetimga aylandi.

Ayrim adabiy manbalarda Shavkat Buxoroiyning yurtidan sayohatga chiqqani qayd etilgan. Bu borada "Nashtari ishq" she'ri muallifi shunday ta'kidlaydi: "...O'sha qalb zikri borligi sabab xayolot olamiga berilgan holda, Hirotga yetib keldi" (168:840).

Hirotida shoir kundan-kunga xalq e'tiborini qozonib, tinch hayotga qadam qo'yadi. Biroq shoir ijodidan ma'lum bo'ladiki, u mard, erksevar va hassos inson

bo'lgan, vaqt o'tishi bilan saroy muhiti, Shomlu Safiqulixon xizmatidan zerikadi. Mashhadga, Xuroson vaziri Mirzo Sa'duddinining dargohiga boradi.

Shavkat Buxoroyni Mirzo Sa'duddin Muhammadga bag'ishlagan g'azallaridan vazirning saxovatli, adolatparvar, ma'rifatparvar, shoirtabiat inson bo'lganini anglash mumkin. Mirzo Sa'duddin Shavkat Buxoroyni kayfiyati, iste'dodidan xabardor bo'lgach, uni huzuriga chorlab, suhbatdosh va hamrohlaridan biriga aylantiradi. Shavkat Buxoriy Sa'duddin saroyida shoirlar Muqimoi Ehson, Azimoi Nishopuriylar ham qatnashgan adabiy to'garaklarda qalamini sayqalladi va nihoyat so'zi o'tkir va sermahsul shoir sifatida kamol topdi. Bu borada uning she'rlarida juda ko'p ishoralar bor:

Ин ки будам чанд рӯзе даври гирди хидмат,
Ихтиёри ман набуд эй қиблаи аҳли вафо.
Худ маро карди зи барқи лутфи худ гарми сухан,
Арзи ҳоли хешро кардам ба густохи адо...
Чуғди бе пар буда ин дайри харобободро,
Аз ду дасти тарбият додӣ маро боли ҳумо.
Андалебӣ доштам, аммо забонам ғунча буд,
Соҳт аз хушнасимихо маро дostonсаpo... (130:13-14).

“Nashtari ishq” va “Eron adabiyoti tarixi” manbalarida aytilishicha, avvaliga “Nozuk” laqabini olgan Muhammad Is'hoq Mirzo Sa'duddin tomonidan “Shavkat” deya e'tirof etilgan, shoir uni adabiy taxallus sifatida qabul qilgan va shu nom bilan mashhur bo'lgan (168, 841, 843). Biroq Samarqandlik Maleho tazkirasining muqaddimasi, “mulhaqot” qismida shoir Buxoroda bo'lganida Nasimi Mahram Shavkat Buxoriy Shavkat Iroqiy she'rlarini o'g'irlagan degan tuhmat qiladi. Bundan kelib chiqadiki, shoir Buxorodaligida ham Shavkat taxallusi bilan she'rlar yozgan. Nasimi Mahram esa shu sababli shunday deydi. Samarqandlik Maleho bu masalaga biroz oydinlik kiritadi. “Bir ming saksoninchi yil Buxorodan Xuroson tomon hijrat qiladi, Mullo Sayido Nasafiy bir kishini ko'rsatadi, bu Rabe'dir meni

shogirdim yangi tarzda she'r ijod qilib Shavkat Buxoroiyga taqlid qiladi" (31:160). Bundan kelib chiqadiki, Shavkat Buxoroiy o'z yurtida hijriy 1080-yilda (milodiy 1668) Shavkat taxallusi bilan mashhur bo'lgan, hatto yosh ijodkorlardan Rabe' ham unga ergashgan.

Shavkat Buxoroiy Mirzo Sa'duddin bilan bir muddat do'stona munosabatda bo'ladi, lekin keyinchalik bu xonadon ahlidan uzoqlashadi. Faqirlar suhbatiga oshno tutinib, kambag'allikda umr kechiradi.

Shavkat Buxoroiy nima uchun Mirzo Sa'duddin suhbatidan uzoqlashib uzlatni ixtiyor qilgani turlicha izohlanadi. Xususan, Samarqandlik Maleho va Ozod G'ulomalixonlar shoir va vazir o'rtasidagi mustahkam munosabatlar sababini umumiy va noaniq tarzda bayon etganlar (58:107; 56:289). "Nashtari ishq" muallifi bu haqda batafsil to'xtalib, shunday deydi: "Bir kun Mirzo uni chaqirib kelish uchun odam yuboradi. Shavkat Buxoroiyning kayfiyati yaxshi emasligi bois, rad javobini berib uzr so'raydi. Mirzo bundan qattiq xafa bo'lib huzuridagilarga men unga (Shavkatga – Q.T., S.R.) nima yomonlik qildim? Shavkat bu xabarni eshitishi bilan Mirzo suhbatidan yuz o'girib Hirotdan chiqib ketdi. (168:841). Bu borada shoir ijodida alohida ma'lumot yo'q, faqat o'sha joydan ketganidan keyin qilgan ishidan pushaymon bo'lib, vazirdan kechirim so'raydi:

Бандаам Шавкат лақаб, афтодаам гардунбино,

Беҳудам ваҳшатталаб, девонаам охунасаб,

Ҳар чӣ кардам, даргузар, эй субҳи софитинатӣ,

Ҳарчӣ гуфтам, дарпазир, эй матлаи сидку сафо.

Рӯ ба амободи исломи хамӯшӣ медихам,

То ба кай бошад ба дастам хома кофармочаро (130:15).

Shoir vazir eshigidan chiqqach, kiyimlarini tashlab, o'rninga bir parcha Xuroson kigizini kiyadi. So'ng Najafni ziyorat qilish uchun ketadi. U haj ziyoratini ado etgach Najafni tark etib, XVII asrning taniqli va mashhur shoiri Naziri Nishopur yurtiga boradi. U yerda shoirning nabirasi Hoji Karimiy bilan uchrashadi

va uning uyida qoladi. Shoir o'z g'azallaridan birida Naziriy yurtiga kelganini shunday eslatadi:

Сўи доми ачал аз хеш асири рафтам,
Болупар сўхта, аз раъшаи пирий рафтам.
Дури ба шабҳо накунад, гум раҳи ғалтони хеш,
Шаб ба сўи дараш аз софзамирӣ рафтам.
Ин ки бисёр чавонам, на зи камсолиҳо аст,
Шўҳие кардаму аз хотири пирий рафтам.
Қодаи хоки нишопур раги фирӯз аст,
Баски Шавкат ба сари хоки Назирӣ рафтам (130:395).

Bu holatni Malehoning so'zlari ham tasdiqlaydi: "Bir necha kun o'tgach, bu tarixda Nishopurga kelgan butun jamoa Naziriy Nishopurining yoniga keldilar, Hoji Karim Naziriyning nabirasi mushurunilayhning tafsilotini taqdim etdi va shunday bo'ldiki, mushurunilayh bir hafta oldin bo'lib, u hoji Karim maqomini bosib o'tib, sayohat qilishga jo'nab ketgan" (58:106).

Shunday qilib, shoir piyoda Mashhad, Nishopur, Sabzavor shaharlarini kezib, Isfahonga kelib qo'nim topgan. Bu yerda u bir qancha shoirlar suhbatida bo'ladi. Isfahondagi adabiy to'garaklar, adabiyot ahli yig'inlari Shavkat Buxoroiyning ko'nglini shod etib, qalbini hayotga isitdi. Biroq bu holat uzoqqa cho'zilmadi, shoir musofirlik g'amidan, yolg'izlik azobidan, nochorlikdan, qashshoqlikdan, muhtojlik va ko'plab qiyinchiliklardan, davr ahlining beparvoligi va insofsizligidan, kuchli tazyiqlardan qutulish yo'lini izladi. Yolg'izlik va sukunatdagi hayotni, bunday hayotdan mamnuniyat, bag'rikenglik, rozilik va hurmat topishni tanladi. Bu borada G'ulomalixon Ozod shunday deydi: "Avval asrning eng zo'r yetakchilari bilan uchrashdi, keyin xalq nizosining yuziga eshigini yopdi, juda kam gapirdi, uch kunda bir bo'lak non bilan iftor qilar edi".

Сўҳбати аҳли қаҳон ғайри пушаймонӣ нест,
Кафи афсӯс мукаррар ба назарҳо шудан аст (129:20).

Mazmuni: Shavkat Buxoroiy nazarida dunyo ahlidan suhbat qilish afsusdan

boshqa narsa keltirmaydi. Shuning uchun dunyo ahlidan uzoqroq bo'lish yaxshidir. Dunyo ahlining suhbatini nadomatdan boshqa narsa emas.

Қои ором аст, узлат дар ҷаҳон,

Мавҷро осудагӣ дар соҳил аст (129:137).

Malehoning ma'lumotlariga ko'ra, Buxoro xoni Abdulazizxon (1645-1680) taxtni ukasi Subhonqulixonga (1680-1707) topshirib, Makkaga yo'l oladi va Isfahonda bo'lganda Shavkatni ko'rish istagi paydo bo'ladi. Shundan so'ng Xon hoji (Abdulazizxon – Q.T., S.R.) Shavkatni so'raydi. O'sha vaqtda u (Shavkat – Q.T., S.R.) ko'proq qabristonlarda yuradigan odat chiqargan edi. Sukutda yurar, hech kimga hech narsa demas, she'rlar yozar edi. Xon “Biz bilan ulug' Makkaga hajga borasizmi?” deb qiziqib so'radi: “U va'da berib suhbatni tark etdi” (58:109). Bu xabar Shavkat Buxoroiy hayoti va ijodining ayrim lahzalarini oydinlashtirishga yordam beradi. Birinchidan, bu ma'lumotlar asosida shoir 1679-1680-yillar oralig'ida ijod bilan shug'ullangan, deyish mumkin. Chunki Abdulazizxon Ashtarxoni 1680-1681-yillarga to'g'ri keladigan haj safari chog'ida Isfahonga kelgan. Buxoro xonining Shavkat Buxoroiyini izlashi, shoirdan she'rlarini so'ragani, Makka safariga hamroh bo'lishni taklif qilishi Shavkat Buxoroiy va she'riyatining Buxoroda tanikli va sevimli bo'lganidan darak beradi. Aks holda, Abdulazizxon va uning atrofida Shavkat Buxoroiyini izlamas, uning she'riyati bilan qiziqmas edilar (129:22). Eslatib o'tamiz, Nasimi Mahram Abdulazizxon saroyida ham xizmat qilgan. Bundan kelib chiqadiki, Buxoro xoni Shavkat Buxoroiyning hijrat qilish sababini yaxshi bilgan. Balki u Shavkatni Isfahondan izlab, ko'nglini ko'tarish uchun Makkaga taklif qilgandir.

Shoirning keyingi hayoti qanday kechdi? Umrining oxirigacha Isfahonda qoldimi yoki boshqa joyga sayohat qildimi? Manbalarda yozilishicha, XVI-XVII-XVIII asrlarda Sharqiy Xurosondan Hindiston yarim oroliga ilm ahli, shoirlar, adabiyot namoyandalarning hijrati avj olib borgan.

Adabiy-tarixiy manbalar va shoir she'riyatida uning Erondan Hindistonga ham sayohat qilgani haqidagi ma'lumotlar uchraydi. Keyingi manbalar

mualliflaridan Sirojiddin Alixoniy Orzu Shavkatning o'zi aytgan ba'zi ma'lumotlarga tayanib, shoirning Hindistonga sayohat qilganini "Majma-un-nafois" tazkirasida qayd etadi. Ammo G'ulomalixon Ozod, Sirojiddin Ali bu fikrini rad etib, yozadi: "Muallif aytgan musibatning zohiri Shavkat Buxoroyni orzusi esa quyidagi baytdadir:

Шахру сахрояш бувад як сабзавори хусни сабз,

Баҳри сайри Ҳинд чун Шавкат зи Кобул бигзарад.

Shavkat Kobulga kelmadi va Kobul mazmunini faqat qofiya uchun olib keldi (56:282). "Qomus-ul-alom" muallifi Shamsuddin Somiy ham Shavkatning Hindistonga jo'nab ketganini qayd etgan. Bizningcha, Somiy Alixon Orzu fikriga ergashgan (132:1894).

Adabiyotshunos olim M.Ahmadov shoir she'rlari asosida Shavkat Buxoroyni Hindistonga tashrifini tasdiqlaydi (131:17). Shoirning yozganlaridan anglashiladiki, u Hindistonga borishni orzu qilgan:

Орзуи Ҳинд бисёр аст дар дил маро,

Гар равад ранги хинояш, ман ҳам аз худ меравам.

Тирабахтиҳои ман камтар набошад аз касе,

Соя гар рафта аз қафояш, ман аз худ меравам.

Shuningdek, Shavkat Buxoroiy yana bir o'rinda Eronni ko'rib jigar-bag'ri qonga to'lib, Hindistonga ketishga shay ekanligini qayd etadi:

Шавкат, аз дидани Эрон чигарам пурхун аст,

Озими кишвари Ҳиндам, ба азимат савганд.

Shoir boshqa bir o'rinda Hindistonga borganini eslatib o'tadi.

Барги тамошо бувад дидани хубони Ҳинд,

Чун расад он чехрасабз, ранги нигоҳам расид.

Uning aytishicha, shoir o'z baxtini Hindistonda topgan:

Чун ғулومه, к-ӯ гурезад аз ватан,

Ёфтам аз Ҳинд бахти хешро (130:111).

Yuqoridagi misralarga chuqurroq nazar tashlasak, Shavkat Buxoroiy haqiqatan ham Hindistonga tashrif buyurganini anglaymiz. Shoir she'rlarida bunga ishoratlar ko'p.

Shavkat Buxoroiy she'rlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, u umrining noma'lum davrida Hindistonga tashrif buyurgani haqidagi misralarga duch kelamiz. Shoirning keyingi hayoti bizga ma'lum emas, u bir muddat uzlatda yashadi. So'ng yana odamlarga yuzlandi:

То ба кай Шавкат зи мардум гӯшагирӣ мекунӣ,
Ваҳшате аз хеш кун, охир ту ҳам аз одамӣ (130: 446).

Mazmuni: Shavkat qachongacha xalqdan uzlatga chekinasan, qo'rqishni bas qil, axir sen ham odamsan-ku.

Shoirning Ka'bani ziyorat qilgani zikrlaridan ma'lum bo'ladi:

Бо роҳи Каъбаам аз ташнадабҳо ғам нест,
Чашмаи обилаи пой кам аз замзам нест (129:105).

Shoir Isfahonni tark etib, Sherozga ketdi:

Чун нигоҳе, ки зи чашми сурмадор ояд бурун,
Шавкат аз ҳоки Сифаҳон рӯ сӯи Шероз кард (129:165).

Shoirning uzoq umr ko'rgani ham ijodidan ma'lum bo'ladi:

Ғанимат аст ҷавонӣ, ки мӯсафед шудан,
Аз қадри фурсати як шир гарм кардан нест (131:139).

Mazmuni: Qarilikdan ko'ra yoshlik g'animatdir, ozgina quvvat yo'qki, sutni isitib olsam.

Bu o'rinda Shavkat Buxoroiy umr o'tkinchiligi, yoshlikning qadriga yetish zarurligini ta'kidlaydi. Shoirning bu misralarida yoshi ulug' inson nasihati o'z ifodasini topgan.

Shoir she'rlarida keksalikdan shikoyatlar, qarilik alomatlarini ko'p tilga olinadi:

Дур гардид аз куҳансолӣ роҳи кӯтоҳи мо,
Раъшаи пири бувад пасту баланди роҳи мо (131:135).

Фитодагй нашавад садди роҳи ман Шавкат,
Маро ба даст зи пой талаб асое ҳаст (129:121).

Саранчоми бало орад ба мардум бесаранчомӣ,
Зи бедандонии худ дарди дандон аст пиронро (129:66).

Manbalarda yozilishicha, shoirning keksalik davri Isfahon qabristonlaridan birida o'tgan. "Isfahonga yetib kelganda, ulug' Shayx Ali ibn Suhaylga tegishli qabriston shahar devorlaridan tashqarida joylashgan. Bir muddat u yerning, qishloqning yaxshi va fazilatli odamlari bilan suhbatda bo'ladi. Vaqtini ko'proq o'sha yerda o'tkazadi. Va bora-bora riyozati ortdi, xalq bilan muloqotdan voz kechib, juda kam suhbat qildi, ikki-uch kunda bir marta ro'zasini bir bo'lak non bilan ochdi. Va u Xurosonda kiygani namat bilan yurar edi, nihoyat ariqlab, kasal bo'ladi, vafot etgandan keyin tanasidagi kiyimini yechib tashlab kafan kiydiradilar" (33). G'ulomalixon Ozod vafotidan so'ng Xurosondan kiygan kigizni o'zgartirmay, unga kafan yasadilar, deydi (56,284).

Uning vafoti hijriy 1107-yilda Isfahonda sodir bo'lib, nomi yuqorida tilga olingan o'sha maqbaraga dafn etilgan. Shavkat Buxoroiy vafot etgan sanani Muhammad Hazin hijriy 1107-yil (1695), "Mirot-us-safo" muallifi esa hijriy 1111 (1699) deb qayd etgan.

Adabiyot mutaxassislari M.Ahmadov va Z.Rizayev shoir vafot etgan yilni 1695-1699-yillar o'rtalarida deb ko'rsatadilar.

Shavkat Buxoroiy o'limi oldidan shunday deydi:

Шўълаи овози ман равшан бувад, баъди ҳалок,
Нолаи гармам ба чои шўъла месўзад ба хок (131:119).

Mazmuni: Meni ovozim o'limimdan keyin ma'lum bo'ladi, issiq nolam olov o'rnida tuproqda yonadi.

Shavkat Buxoroiy adabiy merosi

Нозад фалак имрӯз ба ҳар байти ту Шавкат,
Даъвои суҳан кун, ки ду мисраъ ду гувоҳ аст.

Шавкат Бухороий

Mazmuni: *Shavkat har bir bayting uchun butun falak karashmadadir, so'z da'vosi qilginki, ikki misrang ikki guvohdir.*

Yuqorida aytib o'tganimizdek, Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy XVII asrning ko'zga ko'ringan va buyuk shoirlaridan biridir. Uning adabiyot maydoniga qachon kirib kelgani va qachondan she'r yozishni boshlagani haqida manbalarda aniq ma'lumot yo'q. Lekin Shavkat Buxoroiy ijodining ilk davrlaridanoq zamondoshlari tomonidan nozik tabiat, mumtoz so'z san'atkori, yangicha uslub egasi sifatida e'tirof etilgan shoirdir. Bu haqda mashhur adabiyotshunos Samarqandlik Maleho shunday yozadi: "To u Buxoroda bo'lguniga qadar Turon ahli Musharinullohni qanchalik inkor etgan bo'lsa, Eronga o'tgandan keyin Mumonulayhni ko'proq yoqlaydi, lekin Rim va Mag'ribning fusolari Misrning buloqlariga o'xshaydi va oqshom Iroq jirafasining rangi va uning fasohat va kamolotiga Xuroson nuridir. Turkiston xalqi haqida nima desa bo'ladi, Hindistonning yaxshi xalqi taslim bo'lib, Badaxshon bir chetga tushib qoldi. O'rtada Movarunnahr nima deydi, uning yaxshiligi haqida so'z yo'q" (58:104).

Shavkat Buxoroiy she'riyatiga berilgan bu tavsif va ta'riflar mubolag'a emas. Samarqandlik Maleho bilan uchrashuv oldidan shoir katta ijodiy muvaffaqiyatlarga erishdi, o'sha davr she'riyat va adabiyot olamida katta o'rin egalladi.

Biz manbalardan shoirning adabiy merosi haqida ma'lumot topa olmadik. Ta'kidlaganimizdek, shoirning o'z so'zidan Samarqandlik Maleho shoirning uch devoni mavjudligini xabar bergan. Shavkat Buxoroiy o'z asarlarida devonini quyidagi iboralar bilan tez-tez tilga oladi: "sherozai devonam" (Sherozdagi devonim), "devoni man" (mening devonim), "ba devonam" (devonimga), "kitobi man" (meni kitobim), "devoni turo Shavkat" (seni devoning Shavkat) va "safinai

man” (mening she’rlarim) kabi iboralar bilan tilga olgan:

Чакад хуни назокат аз раги ҳар мисраам Шавкат,
Агар шерозаи девонам он мӯи камар гардад (129:208).

Yoki:

Нуктаи мушк бин ба девонам,
Арақи сӯхбати китоби ман маст (131:137).

Shoirning adabiy merosidan tortib to bizning davrimizgacha turli davrlarda yozilgan, parcha-parcha va to’liq bo’lmagan holda bizgacha etib kelgan ash’orlari va she’rlari to’plami mavjud.

Shavkat Buxoroiy adabiy merosi tazkiralarda:

1.Samarqandlik Maleho Muhammad Bade’ning “Muzakkir-ul-as’hab” tazkirası. Bu tazkira Aburayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida 58, 2727 va 4270 raqamlari bilan saqlangan: a) 2727 nusxada – 180 bayt: b) 4270 nusxada – 132 bayt: Bu ma’lumotlardan ma’lum bo’ladiki, Samarqandlik Maleho tazkirasini ko’chirganlar shoir baytlarini nusxalarda qisqartirganlar.

2.Keyingi tazkiralар mualliflari G’ulomalixon Ozod, Husaynqulixon Azimobodiy, Mirzo Tohir Nasrobodiy va Shamsuddin Somiy shoir haqida ma’lumot berib, adib ijodidan namunalar keltirgan G’ulomalixon Ozod 29 bayt, Husaynalixon Ozodiy 50 bayt, Mirzo Tohir Nasrabodiy 10 bayt, Shamsuddin Somiy 4 bayt.

Shoir asarlarining qo’lyozma nusxalari:

A) Shavkat Buxoroiy devonlarining bir nusxasi Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida 141/1, 6229, 11439, 4590, 7720, 10096, 6077, 1007, 9729, 378, 3891 raqamlar bilan saqlanadi. Bayoz 982/11, 1104/111 va 2775/11 raqamlari ostida saqlanadi. Bu devonlarni qiyoslash shuni ko’rsatdiki, bular shoir devonlarining alohida nusxalari emas, deyarli bir devondir. Lekin bu nusxalarga shoirning barcha asarlari kiritilmagan. Masalan, 141/11, 6929, 1007, 10096, 138, 11439 va 982-sonli nusxalarda faqat shoirning qasidalari va g’azallari bor. Shoir to’plamining eng to’liq nusxasi 6077 va 4590 raqamlari ostida saqlanadi. Shuning

uchun shoir kitobining ilmiy-tanqidiy matnini tuzuvchilar 6077-raqamli variantdan foydalanganlar;

B) Toshkentdagi Hamid Sulaymonov nomidagi qo'lyozmalar institutida shoirning 91 va 1124-sonli ikki nusxasi bor. Biroq shoirning qasidalari ikkala nusxada ham mavjud emas. 91-nusxadan shoirning hatto qit'alari ham tushib qolgan;

C) shoir to'plamining nusxalari Dushanbedagi Sharqshunoslik institutida 318, 499, 734, 4710, 4825, 868, 870, 2443 va 848 raqamlar bilan saqlanadi;

D) Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shedrin nomidagi kutubxonada shoirning 400, 535 va 536 raqamlari ostidagi to'plamining nusxalari bor. Ushbu kutubxonada 1147-raqam ostida Shavkat Buxoroiy, Boborahim Mashrab, Qosim Devona, Mirzo Soib, Nozim g'azallari jamlangan. 400-raqamli nusxadan nashrlar shoir asarlarining ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlashda foydalanganlar. Ushbu nusxaning fotonusxasi Dushanbedagi Sharqshunoslik instituti kutubxonasida 297-raqam ostida saqlanadi. Bu nusxada shoirning faqat qasida va g'azallari bor.

Shavkat Buxoroiy "Hind uslubi"ning mashhur namoyandasi sifatida hali hayotligidayoq katta shuhrat qozonib, asarlari mashhur bo'lib, munaqqid va she'r ixlosmandlarining e'tiboriga sazovor bo'ldi:

Мешавад маҳбус чун гул маънии рангин зи ман,

Ҳам чун ман, Шавкат, кучо ҳарфофарин пайдо шавад?! (130:32).

Aytish joizki, shoir devoni nusxalarining qayta-qayta ko'chirilishi Shavkat Buxoroiy o'z asrining va undan keyingi davrning chinakam etuk va ko'zga ko'ringan shoiri ekanligidan dalolat beradi. Fikrimizni turkiy adabiyot tadqiqotchisi E.Gibbning quyidagi fikrlari yana bir bor tasdiqlaydi: "Shavkat Buxoroiy shunday bir yulduz ediki, Usmoniy shoirlariga yarim asrdan ko'p rahnamolik qildi" (130:32).

Tanqidiy matnda kuzatilgan kamchiliklar monografiyamizning ilovasida keltirilgan. Shoir devonining nusxalarini o'rganish jarayonida Shavkat Buxoroiy merosining asosini 12 qasida (780 bayt), 810 g'azal (4834 bayt), 21 ruboiy (42

bayt), 366 bayt (732 bayt) va 521 oyat tashkil etishi aniqlandi. Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, shoir ijodi asosan g'azal va qasidalardan iborat bo'lib, unda qit'a janri, ruboiy va fardiyot ikkinchi darajali o'rin tutadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Shavkat Buxoroiy juda murakkab va ziddiyatli yo'lni bosib o'tdi. Manbalar to'liq bo'lmagani uchun bu shirinso'z shoir hayotining ayrim sahifalari o'rganilmay qolgan.

Shoirning adabiy merosi, asarlarini har tomonlama o'rganish va tadqiq etish tojik va o'zbek adabiyoti, ayniqsa, XVII-asr Buxoro adabiy muhiti tarixida yangi sahifalar ochilishidan dalolat beradi. Adib turli adabiy janrlarda ijod qilib, shoir sifatidagi yuksak mahoratini yaqqol namoyon etgan.

Hind uslubi va Shavkat Buxoroiy she'riyati

Islom dini paydo bo'lgan kundan boshlab o'z tarafdorlarini ko'paytirib bormoqda. Boshida, unga faqat kichik bir guruh ishongan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan bu dinga e'tiqod qiluvchilar juda ko'paydi. Islom Sharqiy Xuroson chegaralaridan Hindistongacha tarqaldi. Hindistonda Islom dini XI asrgacha qabul qilinmagan. Bu dinning hind diyorida tarqalishi Mahmud G'aznaviy nomi bilan bog'liq. Mahmud G'aznaviy ichki tabaqaviy va feodal qarama-qarshiliklardan foydalangan. Hindistonga qilgan turli sayohatlarida ko'plab ibodatxonalarni buzib, ularning o'rniga masjidlar qurdirgan, ko'plab hindlar islomni qabul qilib, musulmon bo'lgan. Ushbu tendensiya siyosatda qilich bilan yoyilganligi sababli, tez orada u siyosiy ziddiyat tusini oldi. Natijada, Hindiston zaminida mavjud bo'lgan sinfiy urushlarga hindlar va musulmonlar o'rtasidagi diniy dushmanlik qarama-qarshiliklari ham qo'shildi.

Bu holat XV asrgacha davom etdi va ichki nizolar nuqtayi nazaridan Hindistonda vaziyat juda yomonlashdi. Feodallarning ichki kurashlari kundan-kunga kuchayib, qon to'kilishi, sinflar o'rtasidagi ziddiyatlar shu darajaga etib boradiki, tashqi dushmanlarga qarshi kurashish imkoniyati qolmaydi. Temurning nabirasi – Bobur Mirzo Hindistondagi bu ichki qarama-qarshiliklardan foydalanib,

u yerni fath etadi. Natijada, Bobur Mirzo hukmronlik qilgan qismda ma'lum darajada tinchlik hukm surdi.

Vaqt o'tishi bilan bu adabiyotning obro'-e'tibori Xuroson va Movarunnahrda keng tarqalib, bu uch o'lka o'rtasida adabiy aloqalarning shakllanishiga sabab bo'lgan. Dunyo ahliga mashhur mo'jizalar va jannatlar yurti sifatida tanilgan Hindiston ilm-fan va adabiyot ahlining e'tiborini tortdi. Shuning uchun ham ko'p shoirlar tinchlik va mavqe topish uchun Hindistonga yuzlandilar. Masalan, "Muzakkir-ul-ahbob" asari muallifi Xoja Hasan Nisoriyning ma'lumotlariga ko'ra, XVI asrning birinchi yarmida turli sabablar, jumladan, turmush sharoitining qiyinligi tufayli Movarunnahr va Xurosondan 24 adib, Boyazid Puroniy, Shahobiddin Muammoiy kabi ko'plab ijodkorlar Hindiston adabiy doiralariga hijrat qilgan, ularning ko'pchiligi o'sha yurtida qolgan, Mushfiqiy, Nisoriy kabi san'at ahlining juda oz qismi o'z vataniga qaytib kelgan (167:11).

Mutribiyning "Tazkirat-ush-shuaro" asaridagi ma'lumotlardan ma'lum bo'lishicha, XVI asrning ikkinchi yarmida Movarunnahrdan Hindistonga 28 adib sayohat qilib, bu mamlakat adabiy hayoti rivojiga hissa qo'shgan va ularning aksariyati u erda vafot etgan, ba'zilari esa Movarounnahrga qaytib kelgan (149:14).

Yuqoridagi iqtiboslardan ma'lum bo'ladiki, yashash va ijodiy sharoit torayib borishi natijasida ko'proq adiblar Hindistonga safar qilganlar. Bu holat, bir tomondan, Xuroson va Movarunnahr adabiy doiralarining umumiy ahvoliga ma'lum darajada ta'sir etsa, ikkinchi tomondan, Hindiston bilan adabiy aloqalarning kengayishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, Xuroson va Movarunnahr adabiy doiralarida ham hind san'at vakillarining o'ziga xos o'rni bo'lgan. Jumladan, Mutribiy o'zining "Tazkira"siga hind shoirlaridan biri, hind uslubi namoyandasi bo'lgan Fayzi Dakaniyni ham kiritib, u haqda shunday yozadi: "Faqir uning devonidagi barcha she'rlarini bir kitob qildi, she'rlari behad dilkash, sermazmun, mutolaa jarayonida kishi ruhiyatiga yaxshi kayfiyat bag'ishlaydi.

Hazrat Maxmud Hasanxoja Nisoriyga g'aybdan muhabbat izhor etib, Hind viloyatidan elchi yubordi" (167:35).

Sharq mintaqasi shoirlari bilan Hindiston o'rtasidagi adabiy aloqa qanday yo'l bilan shakllangani va o'z mevasini berganligini isbotlash maqsadida bir qancha misollar keltiramiz. Fayzi Dakaniy Hindistonda yashasa ham, Movarunnahr adiblari bilan do'stlik rishtalarini bog'lagan. U maktublaridan birida Nisoriyga murojaat qilib, g'azallaridan biriga javob yozishni so'raydi. G'azalning matlasi quyidagicha:

Ман ба роҳе меравам, к-он чо кадам номахрам аст,
В-аз мақоме ҳарф меғўям, ки дам номахрам аст (167:36).

Nisoriy Fayziyning taklifini qabul qildi, uning javob g'azali matlasi:

Мезанӣ, эй, дил, дам аз чое, ки дам номахрам аст,
По манеҳ дар маҳфиле, к-он чо кадам номахрам аст.

Mutribiy Sanoiy Mashhadiy ijodining Hindistonda gullab-yashnagan she'rlari haqida so'z yuritar ekan, shunday yozadi: "Sanoiy Hinddan "Kornoma" nomli qasida yozib, Movarounnahrqa yubordi va unda birdan yuzgacha bo'lgan adadni tartibga solib ijod qilgan edi. Shoirlardan javob yozish so'rab yuborilgandi. O'sha qasidadan matlasi incho qilindi:

Яке назар чу фикандӣ аз он ду наргиси шахло,
Шудааст чорагари ман зи қайди панҷаи савдо (167:36).

Shuningdek, Sodiqi Samarqandiy Urfiy g'azaliga, Xirgohii Hisoriy Muhtashami Koshiy ruboiysiga, Murodi Samarqandiy esa Fayziy Dakaniy qasidalariga javobiyalar yozgan edilar.

Albatta, bu o'lkalarning adabiy aloqalari keng bo'lib, XV-XVI asrlarda u miqyosan keng va samarali bo'ldi. Bu adabiy muhitlarning muloqot va o'zaro ta'sir shakllari ham rang-barang edi. Bunda Hind uslubining namunasi va uning sezilarli ta'sirini aniq ko'rish mumkin. Bu jarayon juda murakkab va ko'p qirralidir.

Shavkat Buxoroiy hind uslubining ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri sanalib, uning ijodi bu uslub rivojiga katta hissa qo'shgan. Hind uslubining rivojlanish tarixiga nazar tashlasak, asrlar davomida Sharq mumtoz she'riyatida uning unsurlari mavjudligini ko'rish mumkin. Bu faslda aytilgan xulosa va mulohazalar Shavkat Buxoroyni bu uslubga munosabatini, uning taraqqiyotidagi o'rnini yaxshiroq va chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Har bir ijodkorning o'ziga xos uslubi bor. Adib o'z fikr va maqsadini ifodalash uchun alohida ijodiy yo'l va tasvirning ma'lum bir shaklini tanlaydi va uni rivojlantiradi. Bunday tanlov mavjud muhit va sharoitlar yoki ijodkorning shaxsiy didi bilan yaratiladi. Vaqt o'tishi bilan yozuvchining uslub tanlashi uning ijodi asosini qamrab oladi. Klassik fors-tojik she'riyatining uch uslubi mavjud. Ularning kelib chiqish tarixi ham rang-barang bo'lib, bu uslublar she'riyatda turli asrlar davomida ketma-ket hukmronlik qilgan. Birinchi uslub IX asrda boshlanib, X-XI asrlarda o'z taraqqiyotining eng yuqori cho'qqisiga chiqqan "Xurosoniy uslub"dir. Ikkinchi uslub – XI asrda paydo bo'lgan va asta-sekin adabiyotga asosiy uslub sifatida kirib kelgan "Iroq uslubi". Bu uslub XIV asrgacha davom etdi. Yuqoridagi uslublar ko'rsatilgan asrlarda to'xtagan degan xulosaga kelish mumkin emas. Ular keyingi asrlarda adiblar ijodida namoyon bo'lib, fors-tojik adabiyoti rivojiga hissa qo'shgan.

Adabiyotda hind uslubining kelib chiqishi va uning tarixi haqida turli fikrlar mavjud. Ayrim adabiyotshunoslarning fikricha (7:277) XVI asrda vujudga kelgan. Agar hududiy nuqtayi nazardan qaralsa va Sharqiy Xuroson adabiy muhitini asos qilib oladigan bo'lsak, bu to'g'ri bo'lishi mumkin. Lekin bu davrda fors-tojik adabiyoti yangicha jilo topdi. Shuning uchun XIV-XV asrlarda hind uslubining boshlanishini ko'rib chiquvchi adabiyotshunoslarning ikkinchi guruhiga murojaat qilish mumkin. Adabiyot mutaxassislarining bu guruhi, ayniqsa, Hindistonda bu uslubning shakllanishiga urg'u beradi. Fikrni isbotlash uchun Hindistonning fors adabiyoti va uning vakillariga murojaat qilamiz.

Amir Xusrav Dehlaviy (1253-1325) mashhur hind-fors shoirlaridan biri hisoblanib, nafaqat fors-tojik adabiyoti, balki urdu tilidagi adabiyot rivojiga ham sezilarli hissa qo'shgan. Uning asarlari hind va musulmon xalqlari o'rtasidagi do'stlik rishtalarini mustahkamlashga xizmat qilgan. Xusrav Dehlaviy "Rasoil ul-ejoz" nomli asar yozgan va u adabiyotshunos va mualliflar orasida "Ejoziy Xusrav" nomi bilan shuhrat qozongan. Savol tug'iladi, Amir Xusrav Dehlaviyning bu o'ta mufassal, to'liq va qimmatli nazariya va uslubining shuhrat qozonish sababi nimada? Shibli Nu'moniy ta'kidlaganidek, hind tojik tilidagi adabiyotda "Rasoil-ul-ejoz" yozilgunga qadar hech kim nazmiy qonun-qoida va uslublarni o'rganmagan edi. Bundan tashqari, ushbu asar adabiyot nazariyasining eng qimmatli asarlaridan biri bo'lib, she'rning rivojlanish tarixi, badiiy san'atlar, "hind uslubi"ning shakllanish manbalarini o'rganish uchun ko'plab materiallar beradi. Amir Xusrav Dehlaviyning hind uslubining asoschisi deb ham atashadi. Buning o'ziga xos sabablari bor. Amir Xusrav Dehlaviyning ifodalash uslubi hind uslubi belgilarini o'zida mujassam etgan bo'lib, avvalgi uslublardan butunlay farq qiladi.

"Rasoil ul-ejoz" 1319-yilda yozilgan bo'lib, hajm jihatidan ham anchagina katta. Asar to'qqiz bobga bo'lingan. Bu asarda bayon etilgan mavzular doirasi juda keng bo'lib, muallif buyuk shoir va ijodkorlarning uslubi haqida gapiradi. Dehlaviy Hindistonning tojik tilidagi nasrida yangicha yondashuv paydo bo'lganligini, uning ixtirochisi o'zi ekanligini ta'kidlaydi. Adabiyotshunos olim A. Alimardonov bu asar haqida shunday yozadi: "Xusrav Dehlaviyning "Rasoil ul-ejoz" asarida Hindiston haqidagi fikrlar, unda yangicha qarashning paydo bo'lishi va uning bu boradagi izlanishlari "Hind uslubi"ning asoschisi ekanligidan dalolat beradi. Bu uslub XVII asrda allaqachon rivojlangan" (31:79-80).

Hindistonda fors-tojik adabiyoti rivojiga Amir Xusrav Dehlaviydan keyin Badri Chochiy, Maulona Mazhar Korra, Ziyouddin Naxshabiy, Barahmon Dinkor, Ahmad Kashmiriy, Iso Langotio kabi boshqa bir qator shoirlar hissa qo'shganlar. Keyingi asrlarda Shimoli-Sharqiy Hindistonning buyuk xalqlari yuqorida tilga olingan adabiyotni rivojlantirishga harakat qildilar.

XVI asr Sharq adabiy hayotida uslubiy o'zgarishlar yuz berdi. Adabiyotshunoslar bu davr adabiyoti uslubini ikki oqimga, "Matbu'" va "Masnu'"ga ajratdilar. Bu asr adabiy hayotida, ayniqsa, uning birinchi yarmida "matbu'" she'rlarning o'rni nihoyatda muhim. "Matbu'"ning lug'aviy ma'nosi – "ta'bga ko'ra, yoqtiradi, jozibali". Mutribiyning ta'kidlashicha, ular "таҳти иборои шеъри матбӯ'" (she'ri matbu iborasi zahirida) to'liq bilim va yuksak badiiy did bilan tabiiy tarzda yozilgan she'rlarni tushunganlar.

Shu asrning o'rtalaridan boshlab shoirlar "ta'qiqlangan" she'rlarni ayta boshladilar. Shoirlar talqin va mazmunga ko'proq e'tibor berdilar. Natijada ma'noni o'zaro bog'lash qiyinlashgan, hatto ma'no badiiy shakl soyasida qolib ketgan. Shakl, uslub, badiiy san'atlar va murakkablik she'rlarda obraz yaratishning asosiy quroli hisoblanadi. Bu haqda adabiyotshunos Usmon Karimov bir qator qiziqarli fikrlarni bildirdi. U XVI asr she'riyat uslubi haqida ma'lumot berib, Mutribiy va xususan uning ijodi haqida gapiradi: "U (Mutribiy – Q.T., S.R.) Ashkiy Samarqandiyini tilga olishda bu shoirning ijodiy uslubi haqida gapirib, "ko'pchilik she'rlari iroqiy uslubda", ya'ni bu shoirning ijodiy uslubida iroqiy uslubning alomatlar bor". Bu yerda Mutribiy Iroq uslubida XI asrning ikkinchi yarmidan ma'lum bo'lgan Iroq badiiy uslubini emas, balki XVI asr o'rtalarida o'z belgilarini ko'rsatgan va bugungi kunda "Iroq" deb nomlanuvchi yangi uslubni nazarda tutgan. Chunki bu uslub vakillari asosan Iroq, Eron va G'arbiy Nildandir. Shuning uchun hind uslubi Iroq deb ham ataladi. Bu fikrni Mutribiyning Buxoro qurayshlarining ifoda uslubidagi boshqa bir eslatmasidan ham bilish mumkin. U shunday deb yozgan edi: "Garchi ular Iroq tilini bilmasalar ham, ular (Qurayshiy-Q.T. S.R.)ning ajoyib she'rlari xalqning qalbini zabt etgan". XVI asr o'rtalarida xuddi shu yangi badiiy uslub, noziktab'larning qalbini zabt etdi, keyinchalik u "hind" uslubi nomi bilan mashhur bo'ldi" (49:201).

Mutribiy bu hodisani "Masnu'" va "Matbu'" yo'nalishlariga ajratganini yuqorida ta'kidlagan edik. Samarqandlik Maleho esa shoirlarni "eski shoirlar" va "yangi uslub she'riyati" tarafdorlari tarzida ajratadi. Bu davrda tojik adabiyotida

bir qancha e'tiborga molik asarlar yaratildi. Ayniqsa, atoqli tojik adabiyotshunosi Sadri Sa'diyev (112:55-76) tadqiqotlarini alohida ta'kidlash o'rinlidir. Sadri Sa'diyevning maqola va tezislarida ikkinchi yo'nalish, ya'ni "yangi uslub" ijodkorlarining o'ziga xos xususiyatlari har tomonlama o'rganilgan. Tadqiqotchi mirzo Abdulqodir Bedildan oldin ham Xuroson va Movarunnahrda bu og'ir oqimning namoyandalari va izdoshlari ko'p bo'lganligini ta'kidlaydi. Fikrining tasdig'i uchun yangi she'riyat yaratuvchilari sifatida quyidagi shoirlarni tilga oladi: Urfi Sheroziy (1555-1591), Nazir Nishopuriy (1602), Nozim Hirotiy (1601-1671), Soib Tabreziy (1603-1677), Abu Tolib Kalim Koshoniy (vafoti 1650), Tolib Omuliy (vafoti 1623), Shavkat Buxoroiy (vafoti 1695), Nosirali Sarhindi (vafoti 1695) (112:55).

Qayd etilgan shoirlar fors-tojik adabiyotining qadimiy an'analarga sodiq bo'lib, o'z ifoda tarziga yangicha uslubni ham kiritdilar. Bu shoirlar ijodida umumiy jihatlar mavjud. Bu umumiylik ularning yangi ijod tarzida ko'proq namoyon bo'ldi. Yangi uslub tarafdorlarining yana bir farqi shundaki, ularning aksariyati yosh shoirlar edi. Yoshi ulug' shoirlarni an'anaviy she'r aytish ko'proq qiziqtirar, yoshlarni esa she'r yozishning yangi uslubi o'ziga tortardi. Samarqandlik Malehoga zamondosh shoirlardan Sarfarozi, Fitrat Zardo'zi, Rabi', Saltanat, Afsar, Arshad, Ulfat, Axbor, Javhar, Mulham, Nazokat va boshqalarning yangi uslub she'riyatiga mayllari baland edi. Bu yo'lda muvaffaqiyatli qalam tebratari edilar. Albatta, barchalari ham bu uslubning yetuk vakili bo'lolmadilar.

Aytish kerakki, XVII asrning ikkinchi yarmi boshlarida yangi uslubning izdoshlari ko'p bo'lgan, ammo ularning aksariyati ushbu yo'nalishning turli ijodkorlariga ergashgan. Keyinchalik Abdulqodir Bedilga taqlid qila boshladilar. XVII asrning 2-yarmida Bedil mashhur bo'lmagan va uning she'rlari Movarunnahrda tarqalmagan. Samarqandlik Maleho ma'lumotlariga ko'ra, bu qadimiy zamin adabiyot ahlining e'tiborini, asosan, shu yo'nalishdagi boshqa ulug' zotlarning she'rlari o'ziga tortgan: "Bu zamin adabiyot ahlining e'tiborini ko'proq

Mirzo Soib, Shavkat Buxoroiy, Nosirali Hindi, Nozim, Kalim Koshoniy, Qosim Devona, Jaloli Asir va boshqalarning she'rlari o'ziga tortdi" (112:56).

Manbalarda yozilishicha, XVII asrdagi aksariyat adabiy to'garak va yig'inlarda "yangi tarzli she'riyat" va uning ijodkorlari haqida so'z yuritilgan. Bu tarz izdoshlarining she'rlari muhokama qilingan, boshqacha aytganda, bu yig'inlarda yangicha uslub shakllangan, o'sha davr shoirlarining yana ko'plab she'rlari shu yo'nalishda yozilgan.

Aytish joizki, o'sha davr adabiyotshunos va shoirlari orasida "yangi uslub" she'riyatiga nisbatan salbiy qarashlar ham mavjud edi.

Yangi uslub turli mushtarak jihatlar bilan yangi shoirlar yaratishda namoyon bo'ldi. Ularning umumiyligi ma'noni murakkab ifodalashida edi. Har bir yosh shoirning o'ziga xos qiyofasi bor edi. Shuning uchun shoirlar tinmay izlanishlari, yangi badiiy mazmun topishlari kerak edi. Bunday muammoli fikrlash, o'y-xayol chalkashligi she'r mazmunini real hayotdan, voqelikdan uzoqlashtirib, mavhumlikka tortdi.

Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, yangi uslub – "yangi she'riyat" murakkab shakllanish yo'lini bosib o'tib, shoirlar orasida mashhur bo'ldi. XVI-XVII asrlarda bu uslub Xuroson, Sharqiy Xuroson va Hindiston adabiy muhitining hukmron uslublaridan biriga aylandi. Davr shoirlarining aksariyati o'z asarlarini shu uslubda yaratdilar. Bu shoirlar guruhining yangi uslubdagi she'rlari adabiyotshunoslikda haligacha yetarlicha o'rganilmagan. Xususan, o'sha davrning atoqli shoirlaridan biri, hind uslubining sodiq davomchisi Shavkat Buxoroiy she'riyati ijodkor uslubi, ifoda tarzi jihatidan o'rganilmagan.

Agar Shavkat Buxoroiyning yangi tarzda yaratilgan she'riyati haqida gapiradigan bo'lsak, she'rlarining murakkabligi yaqqol ko'zga tashlanadi, bu birinchi navbatda ifoda uslubi, ya'ni she'r yozishda yangicha bayon tarzida o'z ifodasini topgan.

Adabiy-tarixiy manba mualliflari, Shavkat Buxoroiy ijodini tadqiq etuvchi olimlar uning yangilikka intilishini yaqqol ta'kidlaganlar. Bu haqda Shavkat Buxoroiyning o'zi ham she'rlarida qayta-qayta eslatib o'tadi.

Shavkat Buxoroiyning zamondoshi va u bilan uchrashib suhbat qilgan "Muzakkir-ul-as'hob" tazkirasining muallifi Samarqandlik Muhammad Bade' Maleho shunday yozadi: "Таъбаш дар аввалулҳол ба оини нав дар шеър моил, ба қавонини кӯҳнаи шуарои вақт ноқобил буд. Тавон ҳам гуфт: бидъатҳои ҳасанани тоза ва диққатҳои беандоза дар шеър пайдокардаи ӯст".

Mazmuni: "Ta'bi avvalida yangi she'riyat uslubiga moyil edi, avvalgi shoirlar she'rlari unga ma'qul emas edi. Yangi, toza, dilkash she'rlari diqqatga loyiq edi, u yangi she'riyat olamida o'z mavqeini topdi". Yuqoridagi iqtibosdan kelib chiqadiki, Shavkat Buxoroiy ijodini "yangi she'riyat" izdoshlaridan o'rgangan va shuning uchun "uning didi dastlab she'riyatdagi yangi qarashga moyil bo'lgan". Bu an'ana ta'sirida u qalamini asta-sekin sayqalladi va oxir-oqibat yangi uslubning buyuk namoyandalaridan biriga aylandi. Fikrning isboti uchun yana Samarqandlik Malehodan iqtibos keltiramiz: "Ба ба ҳақиқати маънии даъвий ба ҳар мисрѣаш дар дасти ҳар кас ангушти шаҳодатест баланд ва бар субути ин муддао алфозу ибороташ субутномаест аз маъонии дилписанд... Ва ба ростии ин сухан ҳар байти гуфтаи ӯ аз ду мисраъ шоҳиди адлест равшан чун офтоб. Алҳақ чу ин гуфта ҳақ набошад, ки сари девонаш оятест аз сураи шуарои замон, балки сураест аз китоби эҷози булағои омон ва ҳар ғазале аз девони бадохатнишонаш дар дидаи бориқбинони соҳибкамол мубарро аз ғайб аст. Ва ҳар мазмуни тозафикр мундариҷ аст, писандидаи аҳли иқбол бешаку берайб аст" (58:105).

Samarqandlik Malehoning Shavkat Buxoroiyga bergan ta'rifiga e'tibor berilsa, uning shoir uslubi haqida quyidagi iboralar bilan yuqori baho berganligiga guvoh bo'lamiz. Masalan, "халлоқ-ул-маъонӣ" (yangi ma'nolarning otasi), "оини нав" (yangi oina), "бидъатҳои ҳасанани тоза" (toza va dilkash aqidalar tarfdorlari), "навсозандаи тарзи кӯҳан" (avvalgi uslubni yangicha bayon

qiluvchi), “диққатҳои тозаи беандоза” (diqqatni tortuvchi andozasiz toza fikrlar), “маънии пехта” (toza va yangi ma’no ifodachisi) va shunga o’xshagan e’tiroflar nihoyatda ko’p uchraydi. Bu holat Shavkat Buxoroiy she’riyatida yangi uslubning nafosati va murakkab talqinini to’la gavdalandirganidan, shoirning o’zi esa ushbu uslubning mohir va mashhur namoyandasi ekanidan dalolat beradi. Bunday fikrlar “Nashtari ishq” va “Xizonai omira” mualliflari tomonidan ham qayta-qayta ta’kidlangan.

Shoirning she’rlarida “yangi she’riyat” namoyandasi sifatida e’tirof etilganidan dalolat beruvchi ko’plab ibora va so’zlarni uchratish mumkin. Masalan, “маънии рангин”, “мазмунни рангин”, “тифли маънӣ”, “маъниорой”, “дурри маънӣ”, “рангинхаёл”, “жӯши маънӣ”, “авжи маънӣ” va hokazo. Bu misollarda hind uslubining o’sha asr she’riyatda amal qilgan to’la va murakkab ma’no yaratish unsurlari o’z aksini topgan. Shuning uchun ham shoirning o’zi gohida ma’no bilan so’z o’rtasida ming chaqirim borligini, uni barcha ham topa olmasligini ta’kidlaydi:

Зи фикри дур ҳаёлам ғариб шуд Шавкат,

Миёни маънии лафзам ҳазор фарсанг аст (129:129).

Mazmuni: Shavkat, uzoq fikrlashdan xayolim g’arib bo’ldi, Ma’no va so’z o’rtasidagi fikrimda ming chaqirim bor (129:129).

Bu yangi uslub Shavkat Buxoroiy davridayoq turli qarama-qarshiliklarga ham duch keldi. Aytganimizdek, bu borada hatto adabiyotshunoslar ham ziddiyatli fikrlar bayon qilganlar. Ular o’sha davr shoirlarini ikki guruhga bo’lgan edilar. Birinchisi eski usul – eski she’riyatga sig’inari, ikkinchi guruh esa “she’r uslubi” – hind uslubi tarafdori va himoyachisi edilar. Birinchi guruh, ya’ni “keksalar” uchun Shavkat va safdoshlarining she’rlari “bema’ni” edi. Ularning she’rlarida mazmun yot ma’noga to’la ekanligi qayta-qayta aytilgan.

Biroq Shavkat Buxoroiy o’z ijodida hind uslubi vakillarini alohida ishtiyoq va samimiyat bilan eslaydi, ular bilan hamfikir ekanini tilga oladi. Uning she’rlarida Urfi Sheroziy, Naziri Nishopuriy, Tolib Omuliy, Soib Tabreziylar

ko'proq tilga olinadi. Shavkat Buxoroiy o'z g'azallaridan birida Urfi Sheroziyni hurmat qilishini samimiyat bilan aytadi:

То бувад мисраи Урфӣ ба баёзи айём,
Ҳама шавқ омада будам, ҳама армон рафтам (130:36).

Adabiyot olamida Naziri Nishopuriy nomi bilan mashhur hind uslubining yana bir namoyandasi Shavkat Buxoroiyga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan. Maleho Samarqandiyning ma'lumotlariga ko'ra, Shavkat hatto Naziriyning nevarasi Hoji Karim bilan tanishib, uning uyida bir muddat yashagan. Shuning uchun ham Shavkat Buxoroiy Nazir Nishopuriy ijodiga yaqindan oshno tutingan, shaxsiyatiga esa juda samimiy do'stona munosabatda bo'lib, hatto qabrini ziyorat qilishga ham borgan:

Чодаи хоки Нишопур ранги фирӯз бувад,
Баски Шавкат ба сари хоки Назирӣ рафтам (131:125).

Boshqa bir baytida Naziriy vasfiga quyidagilarni aytadi:

Олам ба кафи рағ фирӯза шуд Назириро,
Зи зарби сили устодиаш ба Нишопур (130:22).

Tolib Omuliy XVI asr oxiri va XVII asr boshlarida Hindistonning forsiyzabonlaridan biri bo'lib, 1580-yilda Eronning Omuliy qishlog'idan birida tug'ilgan va 1627-yilda Hindzaminda vafot etgan. U hind uslubi namoyandalaridan sanaladi. Nazarimizda, bu oqimning boshqa vakillariga nisbatan uning Shavkat Buxoroiyga ta'siri ko'proq. Bu holatni shoirning o'zi shunday e'tirof etadi:

Хост он равшан кунад Шавкат чароғи табъро,
Равғани маънӣ зи хоки Толиби Омул кашид (129:146).

Ma'lum bo'lishicha, Shavkat Buxoroiy Tolib Omulining ko'plab asarlarini o'qigan, undan ta'sirlanib, ilhom olgan. Muvaffaqiyatidan xursand bo'lib, unga ergashib she'rlar yozgan.

1603-yilda Isfahonda tug'ilib, 1677-yilda vafot etgan Mirzo Muhammadali Soib XVII asrning ko'zga ko'ringan shoirlaridan biri bo'lib, she'rlarini hind

uslubida yozgan. U o'z davri shoirlarining ustози hisoblanib, bir qancha ijodkorlar unga ergashib qalam tebratganlar.

Manbalarda qayd etilishicha, Shavkat Buxoroiy ham ijodining boshida Mirzo Soib she'riyati ta'sirida she'r yozishni boshlagan. Shu munosabat bilan "Nashtari ishq"da shunday zikr qilinadi: "... o'sha zamonlarda o'sha zaminda (Buxoro – Q.T., S.R.) Mirzo Soib so'zi yangi rivojlanib borardi, iste'dodli shoir nazari yangi uslubga tushgan Shavkat Buxoroiy shoirlik iste'dodiga ega bo'lib, o'zi ham gohida ma'nolar olamidan so'z chiqarib aytar edi" (168:840).

Mirzo Soib ham Movarunnahrga kelib, hatto xojagoni jo'yboriylarning biriga xat yozib xat olgan. Bu holat Mirzo Soibning Buxoroda mashhur bo'lganligidan dalolat beradi. Binobarin, Shavkat Buxoroiydek yosh shoir Mirzo Soib ijodini sevishi tabiiy edi. "Muntaxabot"ning mualliflari Z.Ahroriy va Loiқ Sherali Shavkat Buxoroiy Mirzo Soibning izdoshi ekanligini ta'kidlaydilar: "Soibning ijodi nafaqat XVII asr va undan keyingi asrlardagi Eron, Hindiston, Turkiyalik ijodkorlarga, balki XVII-XIX asrlar tojik adabiyotining bir qator mashhur vakillariga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Sayido Nasafiy, Mulham Buxoroiy, Shavkat Buxoroiy va boshqa ko'plab tojik shoirlari Mirzo Soib ta'sirida qimmatbaho durdona asarlar yaratib, uning ijodidan bahramand bo'lganlar" (13:5).

Shavkat Buxoroiy g'azallari tahlili shuni ko'rsatadiki, u haqiqatan ham Mirzo Soib izdoshlaridan biri bo'lib, uning ba'zi g'azallariga javobiya yozgan. Mirzo Soib va Shavkat Buxoroiy g'azallaridan misol keltiramiz:

Mirzo Soib:

Зери сипехр дасти дуо мавҷ мезанад,
Дар хонаи карим гадо мавҷ мезанад.
Ғафлат нигар, ки пушт ба меҳроб кардем,
Дар кишваре, ки қибланамо мавҷ мезанад.
Офокро тараддуди хотир гирифтааст,
Ҳар қатра з-ин муҳит чудо мавҷ мезанад.
Бар дор метанад сари Мансури тан ба хок,

Дарё кучо, сафина кучо мавҷ мезанад.
Дар ҳайратам, ки он гули бехор чун гузашт,
Аз синае, ки хотири ҷафо мавҷ мезанад.
То хӯрд устухони мани дилшикастаро,
Ќавҳар зи устухони Ҳумо мавҷ мезанад.
Чун сар бароварам, ки дар ин баҳри нилгун,
Шамшери обдори бало мавҷ мезанад.
Теғи бараҳнаи ту зи ҷавҳар муназзаҳ аст,
Ин баҳр аз кашокаши мо мавҷ мезанад..
Соиб макаш сар аз хати таслим зинҳор,
К-ором дар мақоми ризо мавҷ мезанад (13:451).

Shavkat Buxoroiy:

Аз базми бода баски сафо мавҷ мезанад,
Хуршед дар пиёлаи мо мавҷ мезанад.
Азбаски оби баҳри ҳақиқат бувад латиф,
Зоҳир намешавад, ки кучо мавҷ мезанад.
Саргаштаанду рӯ аз ту доранд коинот,
Як қибла асту қибланамо мавҷ мезанад.
Ҳар кас, ки дид ранг ба рухсори нозукат,
Гуфто, ки бӯи гул ба ҳаво мавҷ мезанад.
Набвад ба косаи сари бемағзӣ ҳар ҳавас,
Аз чашмаи ҳубоб ҳаво мавҷ мезанад.
Наззора чун арақ ба руҳат об мешавад,
Аз чехраи ту баски ҳаё мавҷ мезанад.
Ё раб, кӣ об дод ба теғи забон, ки боз
Хуни хамӯши аз лаби мо мавҷ мезанад.
Ҳоҳӣ ба шиша, хоҳ ба паймона як мул аст,
Аз дайру Каъба нури худо мавҷ мезанад.
Шавкат ба як муҳит ба чашме, ки аҳвал аст,

Шаккар ҷудову шир ҷудо мавҷ мезанад (129:147).

Albatta, Shavkat Buxoroiy gʻazali taqlid doirasidan tashqarida boʻlib, bu Mirzo Soib gʻazaliga javobning yorqin namunasidir. Bu esa Shavkat Buxoroyning ham hind uslubi vakili ekanligidan, oʻziga xos uslub va maktabga ega boʻlganidan dalolat beradi. Hatto bir qancha shoirning zamondoshlari ham uning ijodiga hayrat va ishtiyoq bilan qarashgan.

Shu oʻrinda Shavkat Buxoroiyning hind uslubining atoqli namoyandasi Mirzo Bedil va Hindiston bilan munosabatlariga toʻxtalib oʻtishimiz kerak. Chunki bu masala Shavkat Buxoroyning hind uslubi olamidagi mavqeini anglashning maʼlum bir qismidir.

Adabiyotshunos Z.Rizayev yozishicha, Shavkat Buxoroiy Mirzo Bedil bilan maktublar yozishgan. Olimning taʼkidlashicha, Shavkat Buxoroiy ijodiyotida Hindistonga safar qilish orzulari koʻp uchraydi. Z.Rizayev quyidagi gʻazalga asoslanib Bedil bilan Shavkat orasida yozishmalar boʻlgan degan xulosaga keladi:

Хотири ман чониби он зулфу кокул мекашад,
Аз парешон ранги ман сӯи сунбул мекашад.
Чун ба дил рӯ з-иштиёқи васли маъшук овард,
Булбул ба реги биёбони равғани гул мекашад.
Ошиқи бедил тасаллӣ медиҳад худро ба ҳеч,
Нози чандин илтифот аз як тағофул мекашад.
Хирмани зулфи туро нозам, ки то маҳшар аз ў,
Мӯр сӯи хонам худ тухми сунбул мекашад.
Шамъи ман парвонаро, Шавкат, ба фарёд оварад.
Равғани гул фитратам аз мағзи булбул мекашад (130:238).

Bu gʻazalning oʻzbekcha tarjimasida bulbul soʻzi bosh harf bilan yozilgan boʻlib, adabiyotshunos Z.Rizayev shoir Bedilni nazarda tutgan, deb hisoblaydi. Bizningcha, adabiyotshunosning xulosalari yuzaki. Gʻazal tasavvufiy maʼnoga ega boʻlgani uchun unda qalb va oshiq, bulbul va gul, sham va parvona tushunchalarining boʻlishi tabiiy.

Hind uslubi boshqa badiiy ijod usullaridan bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi. Hind uslubining bu xususiyatlari (belgilari) asosan quyidagilardan iborat.

Ushbu uslubning xususiyatlari xususida adabiyotshunoslar Rasul Hodizoda, Muhammadjon Shukurov va T.Abdujabborov shunday fikr bildirgan: “Bu uslubdagi she’riyat til va lug’at jihatidan sodda bo’lsa-da, nozik falsafiy-ijtimoiy nuqtalarga, pardali tashbehlar, tushunarsiz ishoralarga boy bo’lgan. Shu bois hind uslubini tushunish XVII-XVIII asrlarda nihoyatda qiyin bo’ldi”(165:96). Adabiyotshunos olim Yu.Boboiev hind uslubining xususiyatlarini zikr etilgan adabiyotshunoslar bilan bog’liq holda batafsilroq tushuntirib beradi: “Eng murakkab obraz vositasi – yopiq o’xshatishlar, tushunish qiyin metaforalar bu uslubga xosdir. Bu davr she’riyatida topishmoq, chiston, lug’z, lutf va boshqalarning she’riy shakllari keng tarqalgan. Adabiyot tarixining bu davrida adabiy asarlarda arab iborolari, qadimgi tojik va fors so’zlari ko’proq qo’llanilgan va so’fiylikning nazariy va amaliy istilohlari bu uslubni tushunishni yanada qiyinlashtirgan...” (17:209). Aytish joizki, yuqoridagi xususiyatlardan tashqari, bu uslubning boshqa bir qator jihatlari ham borki, biz bu haqda Shavkat Buxoroiy ijodini tahlil qilish jarayonida to’xtalamiz.

Shavkat Buxoroiy XVII asrda yashab faoliyat ko’rsatgan iste’dodli ijodkorlardan biridir. U teran tomirlari Movarounnahr-u Xuroson ma’naviy-badiiy olamidani bahra oluvchi “o’zgacha nav’”, “yangi tarz”dagi she’riy uslubning zabardast vakili hisoblanadi. Adabiyotshunoslikda “sabki hindiy” istilohi bilan tilga olinuvchi mazkur yo’nalish Hind-u Afg’on, Eron-u Pokistondagi katta hududlarga tarqalib, adabiy-badiiy hayotda sezilarli iz qoldirgan. Bu borada Shavkat Buxoroiyning ham salmoqli hissasi bor. Garchi tojik tilida qalam tebratgan bo’lsa-da, u turkiy tildagi she’riyat bilan yaqin aloqada bo’lgan, mazkur adabiyotdan o’rgangan va o’rni bilan unga ta’sir ham o’tkazgan. Shundan bo’lsa kerak, taniqli turkshunos olim E.Gibb Shavkat Buxoroiy xususida shunday yozadi: “Shavkat Buxoroiy shunday bir yulduz ediki, yarim asrdan ko’proq davr

mobaynida usmonli turk shoirlariga rahnamolik qildi”. Buxoroda tugʻilib oʻsgan, umrining katta qismini Eronning Isfahon shahrida oʻtkazgan forsiyzabon shoir qoʻshni Turkiya shoirlari ijodiga shunchalik samarali taʼsir koʻrsata olgan ekan, demak, bu shoir ijodiga befarq qarash mumkin emas.

Tarixiy va adabiy manbalarda Shavkat Buxoroiy “sabki hindiy” – “hind uslubi”ning yetuk namoyandalaridan ekanligi takror-takror qayd etilgan. Sharq mumtoz adabiyoti tarixi sahifalarini varaqlar ekansiz, fors-tojik va unga yondosh boʻlgan turkiy hamda arab adabiyotining oʻziga xos uslubiy ijodiyliigi va badiiy koʻrsatkichlari bilan ajralib turganligi namoyon boʻladi. Ayni paytda biri ikkinchisini boyitishga munosib hissa qoʻshganligi ham nazarga tashlanadi.

Shavkat Buxoroiy tanlagan “sabki Hindiy”, “Hind uslubi”, “yangi tarz”, “tarzi nav” raviyasi qayerda, qachon paydo boʻlgan? Fors-tojik mumtoz sheʼriyatida bu xil uslublardan uchtasining keng tarqalganligi haqidagi fikrlarni avvalgi fasllarda bayon etgandik. Muayyan asrlarda ulardan qaysi biridir hukmron mavqeni egallab borgan. Manbalarining shahodaticha, dastlabki uslub “sabki xurosoniy” boʻlib, IX asrda vujudga kelgan va X-XI asrlarda oʻzining kamolot choʻqqisiga koʻtarilgan. Ikkinchisi “sabki iroqiy” boʻlib, XI asrda shakllangan va asta-sekin sheʼriyatning asosiy uslubiga aylana borib, XIV asrgacha rivojlanishda davom etgan. “Sabki Hindiy” deb nom olgan uchinchisi uslub esa XIV-XV asrlarda fors-tojik tilida sheʼriyat yaratilgan katta hudud boʻylab tarqalgan. Uning ibtidosi Alisher Navoiy “sohiri Hind” deb atagan ulugʻ shoir Amir Xusrav Dehlaviyga, yana ham aniqrogʻi, uning “Rasoil ul-eʼjoz” deb nomlangan, 1319-yilda yozib tugatilgan nasriy asariga borib taqaladi. Yangi uslubning “sabki Hindiy” deb atalishiga sabab ham Hindistonda shakllanib, keng tarqalganligidadir.

Shavkat Buxoroiyning “sabki Hindiy”ga mansubligi “Muzakkir ul-asʼhob”dan tashqari, “Tazkirai Nasrobodiy”, “Xizonai Omira”, “Nashtari ishq”, “Qomus ul-aʼlom”, “Riyoz ul-orifin” kabi tazkiralarda ham eslatilgan. Jumladan, bu xususda Samarqandlik Maleho “Muzakkir ul-asʼhob” tazkirasida yozadi: “Табъаш дар аввалулхол ба оини нав дар шеър моил, ба қавонии қўхнаи

шуарои вақт ноқобил буд. Тавон ҳам гуфт! Бидъатҳои ҳасанай тоза ва диққатҳои нозуки беандоза дар шеър пайдокардаи ӯст” (Tab’i ijodining ibtidosidanoq yangi oyin (mayl, yo’nalish)ga moyil, eskicha qoidalar asosida she’r aytish tarafdori bo’lgan shoirlarga noma’lum edi. Aytish joiz, ko’pincha toza, foydali, nozik ishoralar, tashbeh-u ma’nolar paydo qila oldi).

Shoir asarlarida “sabki Hindiy” uslubi namoyandalaridan Urfiy Sheroziy, Nazariy Nishopuriy, Tolib Omuliy va Soib Tabriziylarning nomini katta ixlos va samimiyat bilan tilga oladi. O’rni kelganda o’z ijodiy salohiyatining ularnikidan kam emasligini faxrlanib qayd etadi:

Нозиму Носирали Соиб надорад ин намак,
Шавкати нозуксухан мў аз дили мў мекашад⁶.

Mazmuni: Noziksuxan Shavkat nafis so’z aytishda qil ichidan qil tortib olgan kabi ustaki, Nozim, Nosirali va Soiblar bu lazzatdan mahrumdirlar.

Shavkat Buxoroiy qator she’rlarida, jumladan, quyidagi baytida ham yangicha tarz uslub tarafdori ekanligini qayta-qayta e’tirof etadi:

Намегардад ба гушам ошно, Шавкат, каломӣ ман,
Зи бас нутқам зи ҷўши маънии бегона мазмун шуд.

Mazmuni: Kalomim, mening quloqlarimga (xush yoqmaydi) oshno bo’lmaydi, chunki mening nutqim ma’no, mazmundan begonalik kasb etadi.

Hind uslubi ijodkorlari xayolot olamida sayr etish va murakkab mazmunli she’rlar yaratishni xush ko’rishgan. Bu haqda adabiyotshunos Shibliy No’moniy “She’rul ajam”da yozadi: “Bu davr shoirlari ishq va oshiq, sir va ramz, falsafa va hayot munosabatlari to’g’risida qadim shoirlarda uchramaydigan minglab yangi fikrlarni bayon qilganlar: Ular hatto moddiy dunyo to’g’risidagi fikrlardan uzoqlashib, hayolot olamiga berilganlar”. Shavkat Buxoroiy she’riyatida ham taxayyulga erk berish, puxta, toza fikrlar aytish tamoyili kuchli. Shuning uchun uning baytlarida olg’a surilgan g’oya va mazmunni fahmlash juda mushkul.

⁶ Шавкат Бухорӣ. Девони ашъор. Матни илмӣ-интиқодӣ. Бо тасҳех ва муқаддима. Чобулқо Додалӣшоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с. She’riy misollar shu manbadan olingan.

Buning uchun teran tafakkur, yuksak shoirona did va mushohada darkor. Shoirning quyidagi bayti ham fikrimizning dalilidir:

Аз он гулгунбаёзи то кардам рақам, Шавкат,

Фарангихона шуд девонам аз ранги тахайюлҳо.

Mazmuni: Gullar ichra oq va qizil rangga mayl ko'rsatib, raqam qildim, Shavkat, rangin xayollardan mening devonim farangixona (oq yuzli zebo) tusini oldi.

Baytda shoir g'oyaviy-badiiy rang-baranglikka e'tibor bergan. Jumladan, "gulgunbayoz" faqat gul ma'nosini emas, gulgun, gulzorni eslatuvchi she'rlar to'plami ma'nosini anglatadi. Gulga o'xshash bayoz va diydor o'rtasidagi munosabatda esa har ikkisidagi anduh va ko'z yoshga to'liqlikka asoslanilgan. Raqam, bu o'rinda, kilk, qalam. Men o'sha qizil rangni, ya'ni qizil va oq rangdagi ko'z yoshlarimni siyoh qilib olganligim tufayli, devonim ham rang-barang farangixonaga aylanib qoldi, deydi shoir.

Hindiston mavzusi yangicha tarz, uslub tarafdorlari ma'naviy merosida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shavkat Buxoroiy ham shu raviyadan chetda turgan emas. Shoir devonida "Hind mulki", "Hind kishvari", "Hind hurlari", "Hind safari", "Hind orzusi", "Hind ko'chalari", "Hind sayri", "Hind shahri va sahrosi", "Hind hadisi", "Siyoxbaxti Hind" kabi iboralarning tez-tez ko'zga tashlanishi ham o'sha maylning ustuvorligidan dalolatdir. Uning Hindistonga bag'ishlangan quyidagi satrlarida ham shu holat ko'zga tashlanadi:

Кўчаҳои Ҳинд майдони санавбар гаштааст,

Баски мемонад сабзон чун санавбарҳо ба ҳам.

Mazmuni: Hind ko'chalari sanavbar (qarag'ayga o'xshash xush qomat daraxt) maydoniga aylangandir, shuning uchun sanavbarlar bu o'rinda mahbubalar qomatiga ishora kabi yaxshilikni sira tark etmaydi.

Umuman forsiy va turkiy she'riyatdagi hayotbaxsh izlanishlar samarasi o'larok dunyoga kelgan "hind uslubi" Shavkat Buxoroiy adabiy merosining o'ziga xosligini belgilovchi muhim omil bo'lib, bu uslubning shoir ijodidagi in'ikosini

o'rganish ko'p asrlik adabiyotimiz taraqqiyotiga oid yana bir sahifani ochish imkonini beradi.

Shavkat Buxoroiyning hind uslubi vakili ekanligini isbotlovchi birinchi belgi shoirning o'z e'tirofidir. Adib yot ma'nolarga oshnoligini qayta-qayta ta'kidlaydi. U hatto shu sababli o'z mamlakatini tark etganligini aytadi:

Бегона кардааст маро аз диуори хеш,
То гаштаам ба маънии бегона ошно (129:11).

Mazmuni: Meni vatanimdan uzoqlashtirgan begonalikdir, shu yo'l bilan begona ma'nosi bilan tanishdim.

Shavkat Buxoroiyning do'stlari, yaqinlari, zamondoshlari ham uning bu tarzda ijod qilganini yoqtirmagan. U buni og'riq bilan tan oladi:

Намегардад ба гӯши ошно, Шавкат, каломи ман,
Зи бас нутқам зи чӯши маънии бегона мазмун шуд (129:148).

Shoir yuqoridagi fikrni boshqa o'rinda yanada aniqroq ifodalaydi. Uning ma'lumotnomasi "tanish"dan "dunyo odamlari"ga o'tadi:

Чунон дур аст бар ахли ҷаҳон аз ман сухан кардан,
Ки бошад маънии бегона ҳарфи ошнои ман (130:384).

Yangi uslubning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sodda so'zlarni murakkab va tushunarsiz qoliplarda ifodalashdir. Ma'no topish shoirni fikr va tasavvur doirasini kengaytirib, so'zdan sehr yaratishga undaydi:

Рамузи дӯстиро ҳеч кас сҳун ман намефаҳмад,
Ба лафзи осхной маънии бегонае дорам (129:253).

Mazmuni: Mendek do'stlik sirini hech kim tushunmaydi. O'z lafzimga begona ma'noni olib kirdim.

Hind uslubi tarafdorlari she'r mazmuni va tuzilishida juda ijodiydirlar. Bu holat, avvalo, shoirlarning kuchli badiiy tasavvuriga bog'liqdir. Chunki shoir dunyoning barcha cheksizligini, rang-barangligini o'zgacha anglab, tasavvur ufqlarini kengaytiradi. Undagi mo'jizalarni kashf qilish, yangi mazmun va ajoyib xulosalar beradi. Demak, hind uslubining izdoshlari tasavvurga (xayolot olamiga)

ko'proq moyil bo'lib, shuning uchun ularning fikrlari yuksak va tushunish qiyin. Ularni tushunish uchun poetik tafakkur kerak. Shavkat Buxoroiy she'rlarida ham she'riy tasavvurning o'rni katta. Buni shoirning o'zi ham ko'p bora e'tirof etgan: Darhaqiqat, shoirlarning tasavvur imkoniyatlari juda keng. Bu bilan ijodkor butun borliqni o'z olami bilan qiyoslashi, qalbidagi ma'naviy yutuq va yo'qotishlarni aks ettirishi mumkin. Ba'zan shoirga madaniy (kofirona) yoki "yashil va ta'mli" gapirish kerak. Shoir qalbidagi shiddatli to'qnashuvlarni betartib hayot yanada ko'chaytiradi, norozilik bilan fig'on chekadi. Ana shunday tasavvur ranglari ta'sirida shoirning xayoloti "farangixona"ga aylanadi. Shoir yana aytadi:

Хаёлоти матинам баски сангин кард матлаъро,
Садо хезад, расонам чун ба якдигар ду мисраъро (130:70).

Боғи рангинхаёлиям, Шавкат,
Хомаи андалебоҳанг аст (130:108).

Yuqoridagi iqtiboslar Shavkat Buxoroiy she'riyatida ham taxayyulga berilgan mavqe katta bo'lganini, u bu imkoniyatdan juda mohirona foydalanganini yana bir bor isbotlaydi. Ba'zan shoir o'z tasavvurini she'rlaridagi yetuk ma'noning asosi deb bilsa, boshqa hollarda uni ilohiy ilhom natijasi (haqiqiy shoir faqat qo'liga qalamni oladi, lekin uni Alloh harakatga keltiradi, yuqoridagi baytlarda shoir o'sha holatga ishora qiladi. Men yozmayman, balki qo'limga xomani olishim bilan yangi va yangi g'oyalar, tashbehlar, majozlar vujudga keladi – Q.T., S.R.) deb biladi.

Adabiyotshunos olim Shibli Nu'moniy "She'r-ul-ajam" asarida "Tasavvur uchun materiallar" ("Xayolot uchun manba") mavzusida bu haqda ma'lumot berib, shunday yozadi: "Ko'pchilik tasavvur uchun ma'lumot va kuzatish kerak emas, deb o'ylaydi. U oddiy va mayda narsadan yuz minglab ma'nolar yarata oladi. Ko'rinib turibdiki, dastlab voqea va hodisalarga murojaat qilgan shoirlar bu omillardan turli fikrlarni yuzaga keltirganlar. Jalol Asir, Ziloli, Shavkat Buxoroiy,

Bedil, Nosirali kabilar gul-u bulbuldan devon yaratib, tasavvur va xayol bilan she'r yaratdilar" (13:35).

Shibli Nu'moniy hind uslubi tarafdorlari qatorida Shavkat Buxoroyni ham tilga oladi. Darhaqiqat, shoirning rang-barang tasavvurlari uning hayotiy kuzatishlari natijasidir. O'quvchi chuqur o'ylamasa, mushohada yuritmasa, shoir ijodi mazmunini anglashi qiyin bo'ladi. Gul barglarining xushbo'y hidi insonga dunyoviy huzur bag'ishlaydi. Shoir o'z she'rlarida ma'noni shu qadar mahorat bilan bog'laydiki, pirovardida o'quvchiga gul iforidek bir olam zavq bag'ishlaydi. Shibli No'moniy ta'kidlaganidek, shoirga ma'no yaratishda gul va bulbul obrazlari yordam beradi. Fikrimizni isbotlash uchun bir nechta misollar keltiramiz:

Булбулуро, ки дил аз ёди қафас шод бувад,

Дона аз мардумаки дидаи сайёд бувад.

Гармии оташи гул мекунадам гул мекунадам мўҳрам мум,

Байзаи булбул агар байзаи фўлод бувад.

Чунбиши барги гулам силаи устод бувад (129:158).

Iqtiboslardan ko'rinib turibdiki, Shavkat Buxoroiy ham Bedil, Nosirali, Ziloli va boshqa hind uslubi vakillari kabi gul va bulbul mavzusiga alohida e'tibor qaratgan va shoh asarlar yaratgan.

Mashhur tojik adabiyotshunosi Sadri Sa'diyev hind uslubiga xos xususiyatlardan biri – shoirlar she'rlaridagi badiiy tasavvur haqida shunday deydi: "Uslub ahli tafakkur va tasavvurga e'tibor qaratib, mazmun yaratar edi. Tarkib yoki talqin "Hind uslubi"ning yana bir juda muhim va qiziqarli xususiyati hisoblangan" (14:23).

"Hind uslubi"ning yana bir xususiyati so'zlar, iboralar va mazmunning takrorlanishidir. Ushbu uslubning izdoshlari ko'pincha so'z va iboralarning, olmoshlarning takrorlanishidan o'rinli foydalanadilar. Bu o'quvchini chalkashtirib yuborishi mumkin. Chunki hind uslubining mohiyati va qonuniyatidan bexabar kitobxon bu voqeadan noto'g'ri xulosa chiqarishi tabiiy. Hatto tadqiqotchilar ham boshida, yuzaki kuzatishlar davomida bunday takrorlar soxta degan xulosaga

kelishgan, ya'ni uning qonuniyligini tezda anglamaganlar. Bu borada Eronning taniqli adabiyotshunosi, Soib Tabreziy ijodi tadqiqotchisi Ahmad Gulchini Ma'oniyl shunday deydi: “Хар гоҳе, ки ба девони Соиб рӯчӯ доштам, ба шеъре бархӯрдам, ки луғзан ва маънан ба назарам ошно меомад ва тааҷҷуб мекардам, ки бо он ки тоза ба ин саҳфа расидаам, байт ё мисраъ ё мазмуни мавриди назарро қалбан дида ва аз он гузаштаам. Ночор барои рафеъ ба ақиб бармегаштам. Ва чандон ҷустуҷӯ мекардам. Ин ёддоштҳо рафта-рафта ба ҳаҷми китобе расид” (130:3).

Xuddi shunday mulohazalarni Shavkat Buxoroiy asarlari haqida ham aytish mumkin:

Хар ғазал як гулбин аз боғи хирад бошад маро,
Матлаи рангин гули рӯи сабад бошад маро (129:95).

Пиёла лолаи боғи хирад бувад моро,
Ба каф қадах гулу рӯи сабад бувад моро (129:90).

Yuqoridagi iqtiboslarda “боғи хирад”, “гули рӯи сабад”, “иқболи сухан”, “ноқабулӣ”, “дасти рад” soʻz va iboralari qayta-qayta qoʻllangan. Ammo bu takrorlashlar qolip va yuzaki emas. Ularda nafosat, yangicha maʼnoni koʻrish mumkin. Nima boʻlganda ham shoir oʻsha iboradan yangi maʼno izlaydi, soʻz mazmunining yangi qirralarini kashf etadi, nozik ifodalar qiladi.

Tasavvufiy gʻoyalar ham shu uslubda oʻzining alohida aksini topadi. Adabiyotshunos Yuriy Boboev taʼbiri bilan aytganda, “tasavvuf nazariyasi va amaliyotining rivojlanishi bu uslubni (hind – Q.T., S.R.) tushunishni yanada qiyinlashtirdi” (17:277). Bu uslub vakillarining sheʼrlarida tasavvufga xos soʻz va iboralar koʻp uchraydi. Tana, ruh, sabr, qanoat, noumidlik, yolgʻizlik, anjuman, majlis, shayx, tasbih, zohir, botin, zunnorbandon, tavhid, zohid, tanazzul, omon qolish, olim, raz qizi, raz onasi, uzlat, uzlatgir, maʼrifat, solik kabilar koʻpincha soʻfiylik gʻoyalarini yetkazish uchun ishlatiladi.

Shavkat Buxoroiy gʻazallarining deyarli aksariyatida soʻfiylik gʻoyalarini kuzatish mumkin. Ularda butun borliq, hayot falsafasining mohiyati tasavvufiy

iboralar va soʻzlar bilan ochib beriladi. Shoirning oʻzi qarama-qarshiliklarga toʻla gʻoyat ogʻir umrni boshidan kechirdi, hayot yoʻlining dagʻalligiga oshno boʻldi. Shuning uchun ham shoir sheʼrlarida insonning koʻngilga uygʻun boʻlmagan hayoti haqidagi gʻoya va uning murakkab tomonlari oʻzining mistik qiyofasini topgan. Aytish joizki, shoir sheʼrlarida uning turmush tarziga eʼtirozi, taqdir bilan murosasizligi goʻzal badiiy aks ettirilgan.

Shavkat Buxoroiy sheʼrlarida borliq vahdat gʻoyalari, tavhid, axloq va boshqa oʻzlikni anglash masalalari har tomonlama oʻz yechimini topgan:

Гарони мекунад касрат ба дил вахтадгузинонро,

Ғами саффи ниолӣ кай бувад хилватнишинонро (129:46).

Yuqoridagi misralarda solikning axloqi, yaʼni yolgʻizlikni tanlagan, xudoni va oʻz-oʻzini anglash uchun harakat qilgan kishilarning axloqi tasvirlangan. Shoirning lirik qahramoni umr boʻyi haqiqat yoʻlini izlagan, qalbi, eʼtiqodi toʻgʻri boʻlgani uchun oxir-oqibat koʻzlangan manzilga yetib boruvchi olijanob insondir.

Soʻfiylik mavzulari va undagi oʻziga xos ibora va soʻzlar yangi uslub shoirlarning tasavvuriga yanada kuch va quvvat bagʻishlagan, buni uning butun sheʼrlarida kuzatish mumkin:

Нуктаи тавҳиди мо доираи касрат аст,

Ҳалққаи ваҳдат бувад гардиши паргори мо (129:51).

Asl maʼno va kontekst ham “hind uslubi”ning asosiy xususiyatlaridan biri hisoblangan. Shu oʻrinda adabiyotshunos Sadri Saʼdiyevning “Hind uslubi” tarafdorlarining mazmun va sheʼriy obraz yaratish yoʻlidagi saʼy-harakatlarini “maʼno hosil qilish”, “tutish” “moslashuvchi maʼno” degan taʼriflarini keltirishni oʻrinli deb topdik. “Bu uslubning joriy etilishi shoirlarning badiiy tafakkurini kengaytirib ularni tinimsiz izlanishga, yangi badiiy maʼnolar topishga majbur qiladi. Binobarin, aytish mumkinki, hind uslubi mumtoz tojik sheʼriyatini badiiy maʼnolar ochilishi jihatidan yuksak taraqqiyot pogʻonasiga koʻtardi” (14:25-26), deb yozadi olim.

XVII asrda hind uslubi yanada ommalashib, ma'no she'riyatning mazmun-mohiyatiga, shu uslubga ergashgan shoirlarning asosiy ijodiy maqsadiga aylandi. Shuning uchun ham bu uslub izdoshlari o'ta murakkab ijodiy yo'lni bosib o'tib, tinimsiz izlanish va yangi badiiy ma'nolar topishga kirishdilar. Ular safida Shavkat Buxoroiy ham bu mashaqqatli va mas'uliyatli ishning uddasidan chiqdi. Samarqandlik Maleho talqiniga ko'ra, "sof hasana bid'at va beqiyos nozik e'tiborlar", "solisning xalolqul ma'nosi", "yangi fikrning yangi mazmuni" Shavkatga xosdir.

Fikrimiz isboti uchun Shavkat Buxoroiyning yorqin she'riyatidan bir g'azalni keltiramiz:

Фикри хоме назанад сари зи дили пок маро,
Пухта гардад сухан аз шўълаи идрок маро.
Гашта нури назараш соф ба сад пардаи гул,
Бўи гул нест ниҳон аз назари пок маро.
Баски нокис бувад асбоби нишотам дар боғ,
Шиша то об нашуд, сабз нашуд ток маро.
Шўълаамро набувад қуввати бархостанӣ,
Метавон кард ба занчир зи хошок маро.
Пеши ман лафз ҳиҷоби руҳи маънӣ нашавад,
Дар назар мавҷи шароб аст, рағи ток маро.
Ҷон ҳасратзада хуршедрӯҳонам, Шавкат,
Метавон кард кафан з-атласи афлок маро (129:59-60).

Agar chuqurroq nazar tashlaydigan bo'lsak, yuqoridagi g'azalning har bir bayti o'z mazmuni jihatidan ham, badiiy saviyasi jihatidan ham tengi yo'qligini ko'ramiz. Fikrlar tarovati ko'proq "idrok alangasi", "ko'z nuri", "pokiza nigoh", "ma'no ruhi hijobi", "mahr to'lqini" singari metafora va iboralarda ifodalanib, yangi va yangi mazmun kasb etgan. Shoir ijodining yanada nozik va nafisligi yaqol ko'zga tashlangan. G'azalning har bir baytida shoirning pardali, yashirin va ramziy nutqi, bir tomondan, yangicha uslub talablariga javob bersa, ikkinchi tomondan,

shoirning buyuk ijodkor ekanligidan dalolat beradi. Shoirning deyarli barcha g'azallari shu tarzda ijod qilingan.

Badiiy tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalanish ham “Hind uslubi”ga xosdir. Binobarin, Samarqandlik Maleho “tarz ahli” she’riyatining badiiyati haqida gapirganda, ulardagi nafaqat yangi ma’no, balki she’rlaridagi o’xshatish va boshqa badiiy san’atlarni ham e’tibordan chetda qoldirmagan. Bu jihat Shavkat Buxoroiy she’rlarida yaqqol ko’zga tashlanadi. Ayniqsa, murakkab o’xshatishlarni shoir ijodida uchratish mumkin. To’raqul Zehniy “So’z san’ati” asarida ayni shu fikrni alohida ta’kidlagan: “Hind uslubida she’r yozgan shoirlarning badiiy ijodida murakkab o’xshatishlar ko’proq kuzatiladi. Ulardan Nosirali, Bedil, Fayziy Hindi, Mirzo Soib, G’ani, Shavkat va boshqa shoirlar maxsus adabiy maktab tashkil etganlar” (36: 60).

Ҷаҳонро равшанӣ аз мардуми бедордил бошад,

Бувад аз дидаи моҳӣ ҷароғон маҳфили дарё (129:58).

Mazmuni: Shoir ta’kidlaydi: daryoning yorug’ligi baliqning doimiy ko’rinishi tufayli bo’lgani kabi, dunyoning yorug’ligi ham odamlarning hushyorligi va hayotga muhabbati tufaylidir. Bu yerda odamlarning hushyorligi suv ostidagi baliqni ko’rishga o’xshatiladi.

Aytish kerakki, aslida “xalqning notinchligi” “baliqning ko’rishi”ga o’xshaydi, chunki baliq hech qachon ko’zini yummaydi, odamlar esa hayotdan, do’stlikdan voz kechmaydi.

Фалак тоқат намеорад нигоҳи гарми мардонро,

Зи барқи чашми шерон оташ афтад ин найистонро (129:66).

Mazmuni: Mardlarning qaynoq qarashlariga butun borliq toqat qilolmaydi, sherning ko’zidan chiqadigan olovdan butun qamishzor yonib ketadi. Bu bayt murakkab o’xshatishlar asosida tuzilgan ikkinchi misrada birinchi misra mazmuni izohlangan. Ya’ni pok qalbli mard insonlar ko’zidagi mehr taftiga falak dosh bera olmaydi.

Эй ғунҷаи гулзор, санои ту даҳанҳо,

Болидани гул паҳн шуданҳои суханҳо (129:43).

Shoir bu baytda ma'shuqani gul g'unchasiga, dudoqlaridan chiqqan so'zni gulning ochilishiga qiyoslaydi. Bu misralarda mahbuba va uning nutqi o'xshamish, gul g'unchasi va gullashi o'xshatishdir.

Quyidagi misralar yopiq o'xshatishlarning yaxshi namunasidir. Ularda shoirning badiiy tafakkuri va talqin mahorati yaqqol ifodalangan:

Ба сӯи ростӣ дилро ҳидоят кун, ки мебошад,
Асои обнӯси беҳ зи мили сурма аъмор (129:54).

Бесутунам хӯрдааст аз тешаи Фарҳод об,
Лаъли Ширин ғунчаи лола-ст кӯҳсори моро (129:98).

“Санъати истиора низ дар сабки ҳиндӣ мавқеи махсусро дорост. Шоирони равияӣ мазкур бо ибора ва калимаҳои ба ҳудашон хос саруқордоранд. Дасти рад, нигини ҳастихо, санги қаноат, дарди дил, шамъи кофурӣ, забони чарб, нигоҳи гарм, зиндони дил, ниҳоли бахт, мағзи олам, дасти истиғно, барки ҳаҷр, гарди кулфат, гарди хомӯшӣ, шўълаи овоз, чароғи лола, мавҷи ноз, хуни хуршед, дандони тамаъ, офтоби хоксорӣ, решаи ғам, фикри хом, дарёи коғазӣ, гулҳои коғазӣ, мавҷи нигоҳ, офтоби киёмат, хандаи дандоннамо, пирохани маҳ, мағзи баҳор, мағзи нигоҳ, мавҷи тамошо, қафи афсӯс ва ғайра хоси ашъори Шавкат Бухороӣ”.

Hind uslubida metafora san'ati ham alohida o'rin tutadi. Bu oqim shoirlari o'zlarigagina xos bo'lgan ibora va ifodalarni yaratdilar. Rad qo'li, borliq go'zalligi, qanoat toshi, dil dardi, kofur sham', semiz til, iliq nigoh, ko'ngil zindoni, omadli o'simlik, dunyo miyasi, istig'on qo'li, hajr chaqmoq, qulf asal, sukut asal, ovoz alangasi, lola chirog'i, mayin to'lqin, quyosh qoni, hirs tishi, tavoze quyoshi, g'am ildizi, xom fikr, qog'oz daryo, qog'oz gullar, nigoh to'lqini, qiyomat quyoshi, tabassum tish, oyning piroxoni, bahor miyasi, nigoh miyasi, ko'rish to'lqini, g'am kafti singari metaforik ifodalar Shavkat Buxoroiy she'riyatiga xos jihatlardandir.

Бинои ҳастии мо аз ғубори дидаи мост,

Гузашта мавчи тамошо зи бомҳо моро (129:89).

Yuqoridagi baytning ikkinchi bandida “ko’rayotgan chang” o’rniga “ko’ruvchi to’lqin” iborasi “biz ko’rgan chang” tarzida majoziy ma’noda ifodalangan. Baytning ikkinchi misrasida g’ubori otash “olov changi”, shulai idrok “idrok alangasi” iboralari majoziy ma’noda qo’llangan. Va shunga qaramay, hech bir inson olovning changi va idrok alangasi bo’la olmaydi. Bunday ohorli tashbehlar Shavkat Buxoroiyning ajoyib va nozik tabiatidan dalolat beradi.

Hind uslubidagi shoirlarning she’rlarida masal aytish san’ati ko’p uchraydi. Bu san’atni masal, maqol deb ham atashadi, XVII asrning ikkinchi yarmi adabiy muhitida gullab-yashnagan, Muhammadali Mirzo Soib esa illyustratsiya san’atining eng yaxshi ustalaridan sanaladi. Muloqot san’atida birinchi misrada qandaydir ijtimoiy soha, hayot falsafasi va boshqa masalalarga oid nazariya ifodalangan bo’ladi, ikkinchi misrada esa hujjat va xalq hayoti, tabiiy holat bilan tasdiqlanadi:

Бувад зи окибати кори хештан огоҳ,
Касе, ки қисмати имрӯз баҳри фардо хӯрд (129:149).

Yoki:

Бӯи хун медиҳад аз шукӯҳи мо номаи мо,
Хандаи шер бувад чоки найи хомаи мо (130:127).

Yuqoridagi misollardan ma’lum bo’ladiki, Shavkat Buxoroiy ham hind uslubidagi boshqa shoirlar qatori allegoriya san’atini ham qo’llab, badiiy tasavvuri, yangi obrazlar kashf etishi natijasida o’z ijodining axloqiy-falsafiy jihatini mustahkamlagan. Keltirilgan misollardan ko’rinadiki, she’rlarning mavzu doirasi juda keng va muhim. Ayniqsa, shoir yomon nafsning tanbehini juda mahorat bilan yozadi:

Толиби роҳат чу гашти шав муҳайё ранҷро,
Қода роҳе набошад ғайри мор ин ганҷро (130:126).

Hindiston mavzusi hind uslubidagi she’riyatda ramziy mavzulardan biridir. Bu davr shoirlarining aksariyati Hindiston mavzusiga qiziqish bildirgan, umuman

olganda, ijodning bu jihati adabiyotshunoslar tomonidan hind uslubining o'ziga xos xususiyati sifatida alohida ta'kidlangan. Bizning fikrimiz doktor Rizo Mustafo Sabzavoriyning so'zlari bilan to'liq tasdiqlanadi. U o'zining "Hind uslubidagi Hindiston qiyofasi" maqolasida shunday yozadi: Hijriy qamariy X asr boshidan XII asr o'rtalarigacha fors tilida paydo bo'lgan maxsus she'riyat uslubi. Hind uslubi, Safaviy yoki Isfahoniy deb ham nomlanadi. Bu nutq bilan bog'liq bo'lgan Safaviylar davridagi nutqning yana bir xususiyatlaridan biri shoirning atrof-muhitga munosabati va uning tevarak-atrofga bo'lgan e'tibori ijtimoiy, siyosiy va adabiy vaziyat va hind xalqi haqida kamdan-kam hollarda bayon etilgan" (114:39-40). Hind uslubidagi she'riyatga bu mavzuning kiritilishi tasodifiy emas edi. U ma'lum bir ijtimoiy va badiiy qonuniyatga ega, yuqoridagi iqtibos buni to'liq tasdiqlaydi.

Hindiston zamini qadimdan o'zining mo'jizaviy tabiati, sehrli ertaklari bilan odamlarni o'ziga jalb etib kelgan. Ochiqmi, yashirinmi, dunyo ilm-fani, madaniyati bilan tanish ko'pchilikning qalbida bu xayoliy yurtning ko'rinish orzusi bor. Hatto Iskandar Zulqarnayn ham Hindistonning ko'plab g'alati afsonalarini eshitgach, unga qiziqish ko'rsatib, u erga boradi. Ayniqsa, o'ta hassos, fantastik hayotga intiluvchi shoirlar Hindistonga hayrat va ilhom bilan qarashardi. Ko'pgina fors va tojik shoirlari o'z vatanlarini tashlab, Hindistonga borib, ijod qilib, kamolga etganlari bejiz emas. Qachonki shoirlar vatanida baxtsizlik kelsa, ular Hindistonni orzu qilardilar. Imkoniyati bo'lsa, unga safar qilar, bo'lmasa, orzu-havaslar og'ushida qolardilar. Shu va shunga o'xshash omillar Hindiston mavzusining fors-tojik she'riyatida badiiy timsolga aylanishiga sabab bo'ldi.

Shoirlar bu jihatdan hind uslubidagi ma'lum so'z va iboralarni kashf etgan va izohlaganlar. Xuddi shu kabi Shavkat Buxoroiy ham o'z she'rlarida Hindistonga oid ma'lum tushuncha va ifodalarni qo'llagan: Hind mulki, hind yurti, hind go'zali, hind sayohati, hind savodxonligi, hind ishtiyoqi, hind ko'chalari, hind safari, hind shahri, dalasi, hind hadisi, hindi siyoh va boshqalar.

Shavkat Buxoroii Hindistonga borish orzusini ardoqlab, umrining qaysidir pallasida u erga bir muddat borganligi haqidagi mulohazalarimizni yuqorida alohida ta’kidladik. Quyida biz keltirayotgan misollar shoirning Hindistonga bo’lgan munosabatni yaqqolroq ochib beradi:

Ҳадиси Ҳинд мағӯед ҳамдамон дигар,
Ки кардаем зи дил ҳамчун дуди оҳ бурун (130:398).

Кӯчаҳои Ҳинд майдони санавбар гаштааст,
Баски мемонад сабзон чун санавбарҳо ба ҳам (129:268).

XVII asr hind uslubi etakchilari o’z g’oya va falsafiy qarashlarini qiyin she’riy uslublarda ifodalaganlar. Shu munosabat bilan Z.Rizayev “Индийский стиль в поэзии на форси конца XVI-XVII вв” nomli kitobida bu borada qiziqarli fikrlar bildirgan. Uning ta’kidlashicha, bu uslubning murakkabligi asosan ikkita holatga bog’liq edi:

a) Iroq uslubining keyingi rivojlanishi hind-fors she’riyati an’analari bilan boyidi va murakkablashdi.

b) hind uslubidagi asarlarda keskin falsafiy masalalar muhokama qilingan. Unga qo’shilgan erkin so’zlar bu uslubni qiyin va murakkablashtirdi.

Shuning uchun falsafiy qarashlar hind uslubining o’ziga xos xususiyatlaridan biriga aylandi. Bu holat, bir tomondan, shoirlar she’riyatiga yangilik baxsh etib, uning ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyatini ancha oshirgan bo’lsa, ikkinchi tomondan, shoir mazmunni, ayniqsa, oddiy o’quvchi uchun tushunishni qiyinlashtirdi:

Вучуди мо зи адам дорад устухонбандӣ,
Ҳамирмоӣи ҳастист нестӣ моро (129:97).

Макун ба хеш зи болои дигарон нозиш,
Ки одамият аз хоку оташу об аст (129:137).

Bu misralarda insonning kelib chiqishi va uning mansubligi falsafasi juda yuqori mahorat bilan badiiy ifodalangan. Shoir qo'llagan so'zlar va uslub ma'noni tushunishni qiyinlashtirgan.

Darhaqiqat, Shavkat Buxoroyni mazmunli she'rlari uning hind uslubining etuk namoyandasi ekanidan, shoirning Sharqiy Xurosondagi adabiyot taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shganidan dalolat beradi. U avvalgi shoirlarning qiyin ifoda va turli an'analarini o'zlashtirgan va o'zi ham shunday ijodkorlik bilan harakat qilgan. Binobarin, shoir asarlarining fors-tojik va o'zbek adabiyotiga ta'siri nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham yaqqol seziladi. Hatto turkiyzabon shoirlar ham Shavkat Buxoroiy ijodidan ta'sirlanganlari ilmiy manbalarda e'tirof etilgan.

FOR AUTHOR USE ONLY

SHAVKAT BUXOROIY ASARLARINING JANRI, MAVZU OLAMI VA BADIYYATI

Shavkat Buxoroiy ijodining o'ziga xoslighi

Adabiyot inson tafakkuri mahsuli sifatida jamiyat taraqqiyoti bilan birga rivojlanadi, ayni paytda insoniyat ma'naviy kamolotiga xizmat qiladi. Binobarin, asar mazmunini anglab, hayot sinovlarini engib o'tishda undan dars olish va ijodkor ijodiga to'g'ri baho berish kitobxonning asosiy maqsadi bo'lib, shu sababdan u badiiy adabiyotga murojaat qiladi. O'quvchi shoirning maqsadini tushunsa, undan zavq oladi, kerak bo'lsa, hayotiy ibrat sifatida foydalanadi. Shuning uchun ham adabiyot inson hayotini, ta'lim-tarbiyasini yaxshilashning eng muhim vositasidir.

Tadqiqotchilar shoir va yozuvchilar ijodini tahlil qilib, asarlariga ijtimoiy-falsafiy, psixologik, tarixiy, didaktik, badiiy va uslubiy nuqtayi nazardan munosib bahoni berish maqsadida chuqur o'rganadi, talqin qiladi. Ular badiiy adabiyotning rang-barang olamini yanada yorqinroq qilib o'quvchiga taqdim etadi.

Hind uslubi ijodkorlaridan biri Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy ijodi nihoyatda boy va ma'no chegarasi keng. Bu so'z dahosining asarlarida hali adabiyot ahliga taqdim etilmagan jihatlar nihoyatda bisyor. Monografiyamizning ushbu qismida shoir asarlarini janr, mavzu va badiiy jihatdan tahlil va tadqiq qilishga qaror qildik.

Shavkat Buxoroiy ijodiga janrlar nuqtayi nazaridan qarasak, uning ijodi asosini g'azal tashkil etganini ko'ramiz. Hatto shoirning o'zi ham she'rlarida bu holatni qayd etgan:

Хар ғазал як гулбун аз боғи хирад бошад маро,

Матлаи рангин гули рӯи сабад бошад маро (129:94).

Ta'kidlaganimizdek, g'azal janri Shavkat Buxoroiy she'riyatining katta qismini tashkil etadi. Shu o'rinda savol tug'iladi: Shavkat Buxoroiy faqat g'azal aytish an'anasini davom ettirganmi yoki unga yangilik kiritganmi? Bu savolga javob izlashdan avval g'azalning XVII asrdagi ahvoliga nazar tashlash lozim. Bu

borada atqli tojik adabiyotshunosi Sadri Sa'diyevning fikrlarini keltirish o'rinli: "G'azal bu davrda ham adabiyotning asosiy va ommabop janri sifatidagi avvalgi mavqeini saqlab qoldi. Bu davr shoirlarining deyarli barchasi g'azal yozgan, ijodining asosiy qismini g'azal tashkil etgan... Davr adabiyotining rivojlanishi ham asosan g'azal janri bilan bog'liq edi. Chunki adabiyotdagi deyarli barcha sifat o'zgarishlari shu janrda yuzaga kelgan (112:50-51).

Shavkat Buxoroiy, shubhasiz, o'z davrining mashhur g'azalnavislaridan biri edi. Fors-tojik adabiyotining bu mashhur janri rivojiga u ham ma'lum darajada hissa qo'shgan.

Shavkat Buxoroiy she'riyati kutubxonasida 810 g'azal mavjud bo'lib, ularning hajmi 4834 baytni tashkil etadi. Shoir g'azallarini baytlar soniga ko'ra tasnifi quyidagi jadvalda isbotini topgan:

t/r	G'azal	Soni	Bayt miqdori	Misra miqdori	Foiz %
1	3 baytli	130	390	780	16
2	4 baytli	120	480	960	15
3	5 baytli	180	900	1800	22
4	6 baytli	100	600	1200	13
5	7 baytli	110	770	1540	14
6	8 baytli	46	368	736	6
7	9 baytli	45	405	810	6
8	10 baytli	25	250	500	3
9	11 baytli	18	198	396	2
10	12 baytli	15	180	360	2
11	13 baytli	12	156	312	1
12	14 baytli	4	56	112	0,5
13	15 baytli	2	30	60	0,25
14	16 baytli	1	16	32	0,12
15	17 baytli	1	17	34	0,12
16	18 baytli	1	18	36	0,12
	Jami:	810	4834	9668	100

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, shoir g'azallarining asosiy qismi uch, to'rt, besh, olti, etti va qisman sakkiz, to'qqiz baytdan iborat. Shoirning aksariyat g'azallari besh baytli bo'lib, bunday g'azallar soni 180 taga etadi.

Shoirning 130 ta uch baytli, 120 ta to'rt baytdan iborat g'azali mavjud. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, shoir g'azallarining deyarli 75-80 foizini uch, to'rt, besh, olti va etti baytli g'azallar tashkil etadi. Fors-tojik adabiyotida g'azallarning bu turi shu janrning boshidanoq mavjud bo'lib, muayyan adabiy davrlarda unga munosabat o'zgargan.

Uch baytli g'azallarni Shavkat Buxoroiy ijodida ham ko'rish mumkin. To'g'rirog'i, atoqli tojik adabiyotshunosi A'laxon Afsahzodning so'zlariga ko'ra, g'azal hajmi jihatidan hamisha o'zgarib borgan: "Tadqiqotchilar g'azallarning eng kami 5 bayt, ko'pchiligi 15 baytli deb aytgan bo'lsa-da, kichik hajmli va 15 baytdan ortiq g'azallar ham uchraydi. G'azal tarixini shu nuqtayi nazardan tadqiq qiladigan bo'lsak, asrlar davomida g'azal hamisha hajm jihatidan o'zgarib kelgan, dastlab uning chegaralari bayt soni bo'yicha belgilanmaganligi, shu nuqtayi nazardan g'azalning o'zgarib kelganligi ma'lum bo'ladi. XII asr oxirigacha xuddi shunday. Anvariyning g'azallari 4-7 baytdan iborat bo'lib, ularning 94,4 foizi 4-11 baytda yozilgan. Attor devonida g'azallar 3 baytdan 24 baytgacha, 7-15 baytli g'azallar ko'p, boshqalari kam" (24:140).

Shoirning uch baytli g'azallari miqdor jihatdan ko'p bo'lib, Shavkat Buxoroiy devonining janriy tarkibi shundan guvohlik beradi. Buning sababi nimada? Bizningcha, uch baytli g'azal aytish o'ziga xos murakkabliklarga ega. Shoir o'z maqsadini kichik hajmda mohirona mujassamlashtira olishi kerak. Boshqa tomondan, shoir bunday qisqa g'azallarda o'zining shoirlik mahoratini aks ettira olishi lozim. Bu esa shoirdan nozik temperament, badiiy tajribani talab qiladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, shoirning uch va to'rt baytdan iborat g'azallarining aksariyati falsafiy, tasavvufiy ruhda, zamon shikoyatlariga bag'ishlangan. Shavkat Buxoroiy uch baytlik g'azallarining katta qismi anonimdir. Ya'ni bizda mavjud bo'lgan 130 ta g'azaldan 90 tasi taxallussiz, 40 tasi taxallusli.

Ta'kidlaganimizdek, g'azal tojik adabiyoti lirikasining eng keng tarqalgan janrlaridan biri bo'lib, turli davrlarda turli taraqqiyot bosqichlarini boshidan

kechirgan. Adabiyotning turli davrlarida gʻazal asosan quyidagi formatda oʻzgargan: 1) mavzu, 2) gʻoya, 3) tasvir, 4) qofiya, 5) hajm, 6) taxallus.

Shu nuqtayi nazardan fors-tojik adabiyotidagi gʻazal janri tarixiga, hamda Shavkat Buxoriy gʻazallariga nazar tashlasak, bir qancha oʻxshashlik va farqlarni koʻrishimiz mumkin. Fors-tojik adabiyotida ishq boshidanoq gʻazalning asosiy mavzusi boʻlgan. Vaqt oʻtishi bilan gʻazal tematik rang-baranglikka ega boʻldi va mavzu jihatdan boyidi. Keyingi asrlarda ishqiy gʻazallarga ijtimoiy-falsafiy va tanqidiy ruhdagi gʻazallar qoʻshildi.

XVII asrda ham mavjud gʻazal mavzulari doirasida qator ijtimoiy-siyosiy va falsafiy masalalar qamrab olingan. Bu davrning atoqli namoyandalaridan biri Shavkat Buxoriy gʻazanasizlikda anʼanalarga sodiq boʻlish bilan birga oʻzining yangi ijodiy fikr va gʻoyalarini ham bayon qilgan. Shu oʻrinda taʼkidlash joizki, shoir olamning betartib qiyofasi, inson hayotining ahamiyatsizligi bilan bogʻliq holda ogʻriqli masalalarni har tomonlama ochib berishga harakat qilgan. Uning aksar gʻazallarida achchiq hayotning noxushliklari, shod-xurramlikdan koʻra gʻam-tashvish nolasi koʻproq eshitaladi. Shavkat Buxoriy gʻazallarida shoirning iztirobga toʻla umri oʻz badiiy ifodasini topgan.

Aytish kerakki, bu davr gʻazallarida obraz tasviri ham muayyan oʻzgarishlarga uchradi. Shavkat Buxoriy gʻazallarida oshiq obrazi asosan anʼanaviydir. Unda sezilarli oʻzgarish yoʻq, lirik qahramon holatini tasvirlashda esa yangi ifodalarni koʻrish mumkin. Bunda novatorlik iztirob, hayajon, yomon kayfiyat va oshiq qalbini aks ettirishda kuzatiladi. Shavkat Buxoriy gʻazallarining lirik qahramoni maʼshuqa zulmidan, hayot qiyinchiliklari va zamona adolatsizliklaridan azob chekadi.

Чунон тапидани дил бе туам фузун омад,
Ки хокам об шуд аз дидаам бурун омад.
Кашид хуб зи бас накши ёри худ Фарҳод,
Гумон баранд, ки Ширин ба Бесутун омад.
Шудаest чоки кафас ҳамчун захм хунолуд,

Сиришки булбули мо баски лолагун омад.
 Ҳаво ба дидаи ман рафт чун нигоҳ имшаб,
 Касе зи кулбаи тангам магар бурун омад?
 Ба бӯи ёр ба ранги саҳар шудам гирён,
 Ки хок гаштаму гулҳо аз ӯ бурун омад.
 Зи баски маънии ӯ лахти дил бувад Шавкат,
 Чу шеърҳои ту бишқофтам хун омад (130:211).

Shoir g'azallarida kuzatilayotgan dardli bayonlar, hayotiy tashvishlarning muxtasar ifodalari Shavkat g'azallarining hajmi masalasi bilan bog'liq. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, shoir she'rlarida 3 va 4 baytli g'azallar muhim o'rin tutadi.

G'azalda misralardagi bo'g'in soni masalasi uning janr xususiyatlaridan biridir. Ya'ni g'azalning har bir bandi 8-11 bo'g'indan iborat. Ammo keyingi asrlar g'azalchiligida misralarda bo'g'inlar soni ko'payganini Shavkat Buxoroiy ijodida ham ko'rish mumkin:

Bahri ramal:

Vazni 14 hijoli ramal (musammani sadru ibtido-solim, hashvho-maxbun, aruzi zarb mahzuf) foilotun failotun failotun fa' -V-VV-VV----

Мениҳам баски ба зонуи ҳаёлат рӯро,
 Мум шуд мағзи сарам оинаи зонуро (36:299).

Vazni 15 hijoli ramal (musammani sadru ibtido solim, hashvho - maxbun, aruzi zarb-maxbuni maqsur) foilotun failotun failotun failon -V- - VV - - VV - - VV

Ғар мусаввир ба варақ сурати он моҳ кашид,
 Чун ба он кокули шабранг расад, оҳ кашид (36:298).

Bahri muzore':

Vazni 14 hijoli muzore' (musammani axrab, aruz va zarb solim) maf'uvlu foilotun maf'uvlu foilotun - - V- V- - - - V- V- -

Дунё тамоm ганҷ аст, мораш наменамояд,
 Чӯши гул аст гулбин, хораш наменамояд (36:307).

Bahri mujtass:

Vazni 15 hijoli mujtass (musammani aruzu zarb maxbuni mahzuf) mafoilun failotun mafoilun failun V - V - VV - - V- V- VV -

Hazaj bahri:

Vazni 16 hijoli hazaj (hazaji musammani solim) baytda 8 bor mafoiylun (V - - -) takrorlanadi:

Бувад афзун гудози тан зи пахлӯи хунар моро,
Зи шири мағзи бодом об мегардад шакар моро (36:285).

Ayrim adabiyotshunoslarning ta'kidlashicha, XVI asrda, ayniqsa XVII asrda g'azalning kompozitsion tuzilishi nisbatan zaiflashadi. Bu holatni Shavkat g'azallari misolida ham ko'rish mumkin. Ya'ni Shavkat Buxoriy g'azallari tarkibidagi baytlar mazmun jihatdan o'zaro bog'liq emas, bir mavzu g'azalning boshidan oxirigacha badiiy ifodalanmagan. Bir g'azalda bir qancha mavzular muhokama qilinib, ulardan biri markaziy mavzu sifatida aks ettirilgan. Masalan, quyidagi g'azal so'fiylik, ishq, san'at, so'z qadri, zulmat va vatan mavzulariga bag'ishlangan.

Пушаймони насиби рӯҳ аз гулзори тан бошад,
Кафи афсӯс бодоми думағзи ин чаман бошад.
Бувад шерозаи авроқи касрат риштаи ваҳдат,
Чу хилватҳо ба як ҷо ҷамъ гардад, анҷуман бошад.
Забон аз ҳарф то бастем, гардидем гӯётар,
Лаби хомӯши мо часпондаи машки сухан бошад.
Расад солиқ ба манзил аз сари олам чу бархезад,
Қадам бардоштан, даст аз ҷаҳон бардоштан бошад.
Намебинам ба лавҳи офариниш сатри инсофе,
Ҳарири хомаам нолидан аз дарди сухан бошад.
Хамӯшонро набошад ҷуз шунидан пешаи дигар,
Даҳони гӯшро монад даҳан то бе сухан бошад.
Тааллуқҳои ман қувват гирифт аз заъфи пириҳо,

Қади хамгаштаи ман ҳалқаи занчири ман бошад.
Саводи сояи гул ҳамчу дуд аз хок бархезад,
Дар ин гулшан, ки барқи нолаам оташфиган бошад.
Шуд аз чӯши баҳори заъф Юсуфвор аъзоям,
Париданҳои ранги ман насими пираҳан бошад.
Тавозӯ аз қуҳансолон бувад меъроҷи маъшукӣ,
Чу қомат ҳалқа гардад, зулфи пиронро шикан бошад.
Бувад мӯҳри ҳамӯшӣ шӯълаи овозро равшан,
Қароғи нутқро таҳриқи лаб доман задан бошад.
Зи тороҷи ҳаводис қард дарвешӣ маро эман,
Ки мӯи сар маро хори сари девори тан бошад.
Зи хоки қуштаи ҷашми ту ҳезад маҳшари шӯҳӣ,
Ғами оху шаҳидони туро торои қафан бошад.
Ба ғафлат медиҳӣ то қай инони худ намедонӣ,
Ки хоби мардуми бедордил миҷгон задан бошад.
Қароғи мардуми соҳибхунаи мурдан намедонад,
Ки ҷӯи шир тори шамъи хоки Қӯҳқан бошад.
Мусофир нестам, Шавкат, зи ғайзи тирабаҳтиҳо,
Ки қарди сурма мили сурмаро хоки ватан бошад (130:195).

Taxallusli misralar masalasi ham gʻazal janrining unsurlaridan biri sanaladi. Adabiyotshunoslikda taxallus qoʻllangan baytning gʻazaldagi oʻrni va mavqei haqida turli fikrlar bildirilgan. Odatda, gʻazal maqtasida taxallus aks etadi. Bu anʼanaga aylangan. Shavkat Buxoriy gʻazallarida taxalluslar koʻp uchraydi. U oʻz taxallusini asosan maqtaning birinchi misrasida tilga oladi. Shoirning baʼzi gʻazallarida taxallus oxirgi misrada tilga olinadi.

Taʼkidlaganimizdek, Shavkat Buxoriy sheʼrlarida uch baytlik gʻazallar koʻp boʻlib, shoir toʻplamining deyarli 16 foizini tashkil qiladi. Bu guruhda shoir gʻazallarida taxallusli misralar deyarli uchramaydi. Faqat ayrimlarida shoirning taxallusi mavjud. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, Shavkat Buxoriy asosan

o'zidan oldingi g'azalchilik an'analariga ergashgan, lekin uslub va ma'no jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega deyish mumkin. Shoirning qisqa g'azallarni afzal ko'rishi esa unga xos jihatlardan biridir.

Shoir g'azalarining mavzular doirasi juda keng bo'lib, g'ariblik va bekaslikdan fig'on chekish, mol-dunyo xirsidan ustun kelish, sanat va adabiyot beqadrligidan shikoyat, pokiza axloq, qanoatpeshalik, baland himmatlilik, xokisorlik, mehnatsevarlik kabi yuksak insoniy xislat va fazilatlar vasfiga urg'u beriladi.

Shoir jamiyat dard-u dog'larini nazm rishtasiga tortar ekan, bu holatni o'sha makon va jamoada yashayotgan har bir shaxsning xislat-u raftori bilan bog'liq ravishda xalqona, hayotiy lavhalarga boy, bo'yoqdor ifodalashga erishdi. Shavkat Buxoriyning qat'iy ishonchiga ko'ra, davr manzaralarining yaxshilikka yuz burishi yoxud tubanlashuviga har bir inson o'zining muayyan "ulushi"ni qo'shadi.

Insonshunoslik ilmi odamlarni yaxshi xulq-atvorga chaqirib, yomon illatlardan qaytaradi. Ilmi axloqni o'rgangan va unga rioya qilgan har bir odam bu dunyoda aziz va oxiratda shafolatli bo'ladi. Xushxulq insonlar o'z sa'y-u harakatlari bilan dushmanlarini do'stga aylantiradilar. Shu jihatdan olganda, odamzod boshqa maxluqotdan, ongli faoliyati, shirin so'zi, yaxshi odobi, fikri va go'zal axloqi bilan farq qiladi. Yukoridagi ezgu fazilatlar negizini poklik tashkil etadi. Poklik, ilm-u adab qadrini bilish, o'z dini, vatan va millatini sevis, vaqtni bekor o'tkazmaslik, Parvardigorga ibodat qilish, ota-ona so'zlariga itoat etish, odamlarga izzat-hurmatda bo'lish, to'g'ri gapirish, saxovat va muloyimlikni odat qilish, ochiqchehra, tavozeli bo'lish – bularning hammasi komil insonning ibratli fazilatlaridir. Adabiyotda bunday mavzular ko'proq diniy-tasavvufiy asarlar vositasida targ'ib va tashviq qilinadi. Zero, bir tariqat shayxidan suradilar: – Tasavvuf nedur? Shayx javob berib aytdi: – Bori axloqdur!

XVII asr shoirlari ma'naviy merosida tasavvufiy asarlar yozish yetakchilik qiladi. Ular o'z g'azal va ruboiylarida diniy-tasavvufiy g'oyalar talqiniga alohida

urg‘u berdilar. Bunday mayl Shavkat Buxoroiy asarlarida ham yorqin ko‘zga tashlanadi.

Samarqandlik Muhammad Bade’ Maleho “Muzakkir ul-as’hab” tazkirasida keltirgan malumotlariga qaraganda, Shavkat xayotining muayyan qismida qalandarona umr kechirgan. Tabiiyki, qalandarona va darveshona turmush tarzi uning she’riyatiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatgan.

Shavkat Buxoroiy she’rlarida ilohiy g‘oyalar, Parvardigorga aytilgan hamd-u sanolar ildizi ham so‘fiyona turmush tarziga aloqador.

Shoirning aqidasiqa muvofiq, Olloh Taoloning nuri nafaqat insonning tashqi ko‘rinishda, balki odamzodning dilida ham maskan topgan:

Боз кун рахнаи дил, нури худоро дарёб,
Чок зан пирохани хеш, ҳаворо дарёб⁷.

Mazmuni: Ko‘nglingni yorg‘il-u xudoning nurini top. Yoqangni chok qilib yirtgin-u havoni top.

Oshiq uchun ma’shuqasiz onlar – hijron azobi, mahbubani topish esa yurakni chok-chok qilishdir. Shavkat Buxoroiy asarlarida nafaqat Parvardigor vasfi, balki uning payg‘ambari Muhammad Mustafo va boshqa payg‘ambarlar madhini ham uchratish mumkin.

Biroq shoirning Muhammad payg‘ambarga mehr-u oqibati, samimiyat-u muhabbati bag‘oyat baland. Buni quyidagi misralarda aniq ko‘rish mumkin.

Хонад лутфан ба худ Муҳаммадро,
Қоба - қавсайн сохташ меҳроб,
Он Муҳаммад, ки чун гули сероб,
Чайби афлок карда нур зи гулоб.

Mazmuni: Lutfing Muhammadni o‘ziga chorlaydi. Ikki qosh oralig‘iday masofani unga mehrob (yani; Yaratgan uni shu qadar, o‘ziga yaqin tutadi) qildi. Muhammad toza va serob gulday bo‘lgani uchun qo‘ynini gulobga to‘ldirdi.

⁷ Шеърӣ мисоллар шоирнинг Шавкат Бухорӣ. Девони ашъор. Матни илмӣ-интиқодӣ. Бо тасҳех ва муқаддима. Чобулқо Додалӣшоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с. девонидан олинди.

Olloh Taolo marhamat va mehribonligi bilan janobi Rasuli akramni o'z yoniga chorlagan edi. Shoir yuqorida biz keltirgan she'riy parchaning birinchi misrasida me'roj kechasini nazarda tutadi. Bu bilan misrada yopiq talmeh san'atini qo'llaydi. Shavkat Buxoroiyning shoirlik mahorati shundaki, talmeh san'ati yordamida o'sha me'roj kechasi hamda Olloh bilan uning Rasuli o'rtasidagi suhbatni bir necha baytda ustalik bilan tasvirlashga erishadi.

Shavkat Buxoroiy ijodiyotida oxirzamon payg'ambari Muhammad sallallohu alayhi vasallamdan tashqari, Odam Ato, Nuh, Ibrohim, Ya'qub, Yusuf, Ayyub, Muso, Sulaymon, Xizr, Dovud, Iso va boshqa payg'ambarlarning nomlari ham zikr etiladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, payg'ambarlar obrazi yordamida g'azallarda diniy-tasavvufiy g'oyalar olg'a suriladi. Shoir ularni ibrat qilib ko'rsatish orqali odamlarni komillikka da'vat etadi.

Naqshbandiya ta'limoti vujudga kelgunga qadar bir qator tasavvufiy silsilalar faoliyat ko'rsatib, ular haqqa yetishishning boshqa xilma-xil yo'llarini targ'ib-tashviq qilib keldilar. Bu silsilalarga ergashuvchilarning ko'pchiligi odamlardan chetlashish va xilvatnashinlikni o'z talimotlarining asosi deb bildilar. Garchi Shavkat Buxoroiy umrining oxirida go'shanishinlikni ixtiyor qilgan bo'lsa-da, uning she'rlarida Naqshbandiylikning xayotbaxsh ta'limoti g'oyalari targ'ibi yetakchilik qiladi:

Ба гетї то ба кай махбус бошї сайри олам кун,
Бувад як чо нишастан то камар зери замин будан.

Mazmuni: Dunyoda qachongacha tutqun bo'lib yurasan, olamni sayr qil. Bir joyda o'tirish, belinggacha yer ostiga ko'milganga o'xshaydi.

Naqshbandiya ta'limotining markazida komil va orif inson masalasi turadi. Tasavvufda Orif deb haq ma'rifatiga intilgan odamga aytiladi. Oriflar esa ikki olamga ruhan safar qiladilar. Ana shunday hayotbaxsh g'oyalar ham shoir she'rlarida o'zining badiiy talqinini topgan.

Naqshbandiylarning boshqa bir shiori “Xilvat dar anjuman” bo’lib, o’sha mazmun shoir nazmida shunday ifodalanadi:

Намегуям либоси фақир ба бар гиру шуҳрат кун,
Сар аз пирӯҳан ба халқ, берун ору хилват кун.

Mazmuni: Faqr libosini kiyib, shuhrat top demayman. Ko’ylakning yoqasidan boshingni tashqari chiqarib, xalqqa ko’ringin-u, xilvatda bo’l.

Xulosa qilib aytganda, shoir asarlarida Naqshbandiya tariqatining ilg’or aqidalari hayotiy dastur sifatida talqin qilinib, o’quvchini ilohiy manaviyatning rangin va shukuhli olamga yetaklaydi.

Shavkat Buxoroiy g’azallarida rindlik, qalandarlik g’oyalarining ta’siri ham ko’zga tashlanib turadi. Shoir “rind”, “zohid”, “mayparast” so’zlari orqali erksevarlik g’oyalari, zamona nosozliklaridan ezilgan dilining iztiroblarini, “qashshoq” hayotga nisbatan bo’lgan alamli noroziliklarini bo’rttirib ko’rsatadi. Shoir g’azalliyotidagi ba’zi baytlarda rind obrazi ikki olamni ham nazariga ilmaydigan hayotsevar oshiq – inson sifatida tasvirlanadi:

Фитон сар кун, занҷир, дар базми чунун, к-имшаб,
Димоғ аз шӯлаи оғози мутриб сўхта риндонро.

Mazmuni: Bu kecha junun bazmida fig’on boshla, ey zanjir, Rindlar dimog’i mutrib sozining shu’lalaridan kuygandir.

Tasavvuf ahli, xususan, rindlar va malomatiylar odamlardan ayb axtarishni qattiq qoralagandir. Avval o’z aybingni qidir, so’ngra boshqalar aybini, - deya nasihat qiladi dunyo ko’rgan shoir.

Malomatiya ahli va erkin fikrli rindlar tavakkulga ishonishgan. Tavakkul, tariqat maqomi singari sufiylik adabiyotida turlicha talqin qilinsa ham, barchasining mohiyati shundan iboratki, solik ertaning ishlarini unutib, hamma narsani haqqa havola qiladi-da, bugungi kun hayotini g’animat sanaydi. Shu jihatdan so’fiyni odatda “ibni vaqt” (ya’ni so’fiy faqat bugungi kun bilan tirik) deb nomlaganlar, zero, ertangi kun hali yetib kelgani yo’q va o’tgan kun qaytib kelmaydi. Bu borada shoir shunday deydi:

Гашта аз ғайзи таваккул пур зи неъмат хони мо,

Пухтааст аз оташи санги қаноат нони мо.

Mazmuni: Dasturxonimiz tavakkul fayzidan ne'matlarga to'ladir. Nonimiz qanoat toshining otashidan pishgandir.

Shoirning ichki olami ziddiyatlarga to'la. U gohida rind singari beparda so'zlari bilan dunyoni yer bilan yakson qiladi. Gohida malomatiylar kabi o'z qalbiga oro beradi-yu, zohirda nomaqbul ishlar qiladi. Goho shoir tasviridagi qahramon shunday holatga tushadiki, dili yolg'izlik va go'shanishinlikni, olam ahlidan yuz o'girishni xohlab qoladi. Shu yolg'izlikdan u go'yo hayotning mohiyatini qidirganday bo'ladi:

Ҳамсухбати бо мардуми олам зарур нест,

Бегонағй чу ҳаст ба кас ошно мабош.

Берун марав зи ғўшаи зулмат сарои хеш,

Чу мили сурма дарбадари дидахо мабош.

Mazmuni: Dunyo odamlari bilan hamsuhbat bo'lishi shart emas. Begonalik bor ekan, birov bilan oshnolik qilma. O'zingning qorong'u (g'amxona) go'shangdan tashqari chiqma. Surmaning mili kabi begona ko'zlarda darbadar kezma.

Mazkur misradagi xilvatning majoziy ma'nolarini to'g'ri anglamok lozim. Bu o'rinda badbin kayfiyat, hayotdan etak silkish tuyg'usidan ko'ra, ortiqcha dahmaza, g'alamislikdan yiroqda turish mayli balandroq ko'rinadi. Odamlar o'rtasida qanchalik ko'p yurilsa, dunyoviylik xirsi shu qadar balandlashadi, hoyu havas jazavaga keladi. Fikrimizcha, go'shanishinlikni ana shu mazmunda qabul qilmoq maqsadga muvofiqdir.

Malomatiylar odamlarga ehson va erkinlik, rohat yetkazuvchi ishlar bilan shug'ullanadilar, o'z hollarini esa boshqalardan pinhon tutardilar. Qalandarlar "janda" deb ataluvchi jun libos kiyib yurardilar. Shavkat Buxoriy o'zining pashinapo'sh (jun libos kiyuvchi) bo'lganini asarlarida takror-takror tilga oladi.

Shuning uchun qalandardarvesh zohiri joma-yu janda bo'lsa ham uning asli ma'rifati uyg'oq dil deyishadi:

Аз либоси аҳли олам кардам қатъи назар,
Чу нигоҳ бодаш зи миҷгон хирқаи пашминам.
Нестам аз маърифат холӣ, ки монанди садаф,
З-ин гуҳар лабрез бошад устухони синаам.

Mazmuni: Jun xirqamga nigoh tushgach, olam ahli libosidan yuz o'girdim. Sadaf gavharsiz bo'lmagani kabi ma'rifatdan xoli emasman. Bu gavhardan ya'ni ilohiy ma'rifatdan ko'ksim ustuxoni toshib ketadi).

Tariqat lug'atlarda "yo'l" ma'nosida keladi. Tasavvufda u shunday bir manzilki, nishoni qalbning to'g'riligi va jilovlangan nafs bo'ladi. Lekin solik haqiqatga yetishdan oldin tariqat manzillarida "maqomot" deb ataluvchi turli-tuman zinalarni bosib o'tishi kerak. Bu bag'oyat murakkab va o'ta mashaqqatli jarayondir. Solik uni jiddiy ruhoniyyat va jismoniy mashqlar, ilm-u zikr yo'lidagi izlanishlar bilan bosib o'tadi. Shavkat ayni pillapoyalarni tajribada bosib o'tgani uchun, uning satrlaridagi badiiy ifoda g'oyat ishonarli chiqqan. Shoir she'riyatining yashovchanlik siri ham shundadir.

Shavkat Buxoroiy merosining ma'lum bir qismini qasidalar tashkil qiladi. Ular 12 ta. Qasidalar 18 baytdan 112 baytgacha. Demak, shoirning qasidaları an'anaga mos keladi, degan xulosaga kelish mumkin, chunki qasidaning misralari soni odatda 20 dan ortiq bo'lib, 100 misradan ortiq qasidalar ham bor.

Shakl jihatdan qasidaning markaziy elementi qofiyadir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Shavkat Buxoroiy qasidaları an'anaviy shaklda, ya'ni uning *aa, ba, va, ga* kabi an'anaviy qofiyalangan.

Vazn jihatidan qasida odatda hazaj, ramal, mutaqqorib va hokazo bahlrlarda aytiladi. Shavkat Buxoroiy qasidaları asosan shu bahlrlarda yozilgan.

Bo'g'inlar soni bo'yicha qasida tavil janrlari guruhiga kiradi, chunki qasidadagi bo'g'inlar soni odatda 12-13 dan ortiq bo'ladi. Bu yerda Shavkat Buxoroiy qasidaları asosan 14-16 bo'g'indan iborat. Shoir qasidaları mavzu

jihatdan madhiya, shikoyat va maqtovg'a mansub. Quyidagi bayt bilan boshlanadigan qasida Imom Rizoni madh etishga bag'ishlangan:

Азбаски рехт ранги чунин бар сарам ҳаво,
Савдо ба пой баст зи мағзи сарам ҳино (130:1-7).

Quyidagi qasida esa shikoyat mavzusida yozilgan:

Баски дорад нотаваонам даври чархи бевафо,
Мешавад тўфони ман чун коҳ оби қаҳрабо (130:7-8).

Quyidagi qasida esa Mirzo Sa'duddin maqtoviga bag'ishlangan:

Дидаамро дидани доғи чунун бахшад зиё,
Дорад аз дуди нигоҳи гарм чашмам тўтиё (130:8-11).

Muqaddimada aytganimizdek, shoh Ismoil va podshoh Tahmosp ijodkorlarni Ali ibn Abu Tolib, Imom Hasan va Imom Husayn manqabalarida, Karbalo dashtidagi voqealarda qasida va marsiya yozishga majbur qilganlar. Bizga ma'lumki, Shavkat Buxoroiy umrining ikkinchi qismi Eron shaharlarida o'tgan. Va tabiiyki, u ham shu oilani madh etib she'rlar yozgan. Quyidagi bayt bilan boshlanadigan qasida Ali ibn Abu Tolib oilasini maqtab bitilgan:

Шабнами ташналаб зи нав сероб,
Мархабо офтоби оламтоб (130:15-18).

Shoirning ahvoli bilan bog'liq holiya qasidasi quyidagi bayt bilan boshlanadi:

Ошёнро задам оташ, зи гулистон рафтам,
Кардам аз барги сафар болу зи бўстон рафтам (130:32-35).

Shavkat Buxoroiyning faxriy qasidalari quyidagi misralar bilan boshlanadi:

Баски чўшад шўълаи ҳал карда аз минои ман,
Шишаро фаввораи оташ кунад саҳбои ман (130:35-37).

Шоми май мушкин саводи сояи минои ман,
Субҳи гул мавчи сафои гавҳари дарёи ман (130:37-40).

Shoirning bir qasidasi quyidagi faxriya bilan boshlanadi:

Ҳафт пушти ман зи ҳам чун осмонҳо бартаранд,
Мекунад афлок фаҳр аз нисбати обои ман (130:38).

Shavkat Buxoroiy qit'a janrida ham ijod qilgan. Undan 5 ta qit'a bizgacha yetib kelgan. Qit'alari unchalik katta emas, ular 2 baytdan 4 baytgacha. Ularning aksariyati mavzu jihatidan hayot falsafasi masalalariga bag'ishlangan:

Орзуи Ҳинд бисёр аст, дар хотир маро,
Гар равад ранги ҳинойш, ман ҳам аз худ меравам.
Тирабахтиҳои ман камтар набошад аз касе,
Соя гар рафт аз қафояш ман ҳам аз худ меравам.
Дар тилисми зиндагонӣ чун ҳубобам аз қафас,
Сеҳр агар шуд дар ҳавояш, ман ҳам аз худ меравам (130:374).

She'riyatning "kichik" janrlari ichida g'azaldan keyin shoirlar ko'p murojaat qilgan ikkinchi janr ruboiydir (112:54). Bu davr adabiyotida qadimiy janrlardan biri ruboiy ham o'z mavqeini saqlab qoldi. Buni Shavkat Buxoroiy adabiy merosida ko'rish mumkin. Shoirning fors, tojik va Sharq adabiyoti an'analari asosida yaratilgan she'rlar to'plamida 21 ta ruboiy bor.

Ruboiy qofiya jihatidan ikki xil: a) Xos ruboiy, qofiyasi *aaba*; b) tarona ruboiy, qofiyasi *aaaa* tarzida bo'ladi.

Shavkat Buxoroiyning ruboiylari asosan xos ruboiydir:

Биншин ба замин, ба чархи гардон манишин,
Яъне, ки ба ғайри хоксорон манишин.
Базмест чаҳон, ки остонаш садр аст,
Боло манишин, аз ҳама поён манишин (131:149).

Shoir ruboiylari til jihatidan unchalik sodda emas, ya'ni an'anaga ko'ra xalq tiliga yaqin emas. Shoir ruboiylarida ham yangi uslubning murakkabligi yaqqol seziladi:

Ориф ки бувад ростияш чодаи роҳ,
Шуд аз касрат ба сири ваҳдат огоҳ.
Сад шамъ ба хатти мустақим аст,

Як шамъ намояд ба маҷозат нигоҳ (130:429).

Ruboiy, asosan, xalq yoqutlari asosidagi hazaj vaznining 24 turida yaratilgan. Biroq ruboiyda bo'g'inlar ko'p emas. Ular 12 dan 13 gacha bo'g'inlardan iborat. Shavkat Buxoroiy ruboiylari ham an'anaviy ruboiy uslubida yozilgan. Adib ruboiylardagi bo'g'inlar ham 11-13 bo'g'indan iborat.

Bobning birinchi qismida ta'kidlaganimizdek, Shavkat Buxoroiy ijodi janr va kompozitsion jihatdan davr shoirlaridan farq qiladi va ular asosan fors-tojik adabiyoti an'analari asoslanadi. Shavkat Buxoroiy hind uslubidagi ijodkorlarga ergashgan va o'zi ham bu uslubning yetuk namoyondasiga aylangan. Bu borada shoir shunday deydi:

Чун қалам ангуш нагузорам ба ҳарфи ҳеҷ кас,

Нест, кам аз ҳарчи ба чо пешаи ман даҳли ба чо (130:16)

Shoir asarlarining mavzu va mazmuni turlicha. Ular orasida falsafiy masalalar, hasbihol, dunyoni qoralash, moddiyat ahliga begonalik va yolg'izlik, nafsni tarbiyalash, hayot dard-u iztiroblaridan shikoyat qilish, do'st va yurtdan ayrilish, so'z ahlining befarqligi, poklik, qanoat, yuksaklikka targ'ib qilish kabilar bor. Shuningdek, jonkuyarlik, muhabbat va ishq ta'rifi, halollik, kamtarlik, mehnatsevarlik, uzlatni targ'ib qilish va darveshlik qiyofasini badiiy tasvirlash kabi jihatlar bilan adib o'z mahoratini namoyon qilgan.

Shavkat Buxoroiyning o'y-fikrlari, noroziliklari ham o'zi yashagan davr, mavjud odamlarning ahvoli, adolatsizliklarning ko'zgidir. Shoir hukmdorlar ijod ahlini behurmat qilgan bir davrda yashadi. Chunki ular faqat mansab va martaba, davlatmand bo'lish uchun o'zaro kurashdilar. Bunday tartibsizlik va nizolar jamiyatning boshqa qatlamlari, ayniqsa, ijodkorlar ruhiga katta zarar yetkazadi. Shavkat Buxoroiy ham shunday holga tushib, qashshoqlik va faqirlikning achchiq-chuchugini totgan va yaxshi bilgan:

Нони хушке шуд, Шавкат, ба қаҳон қисмати мо,

Косаи об ба меҳмони мо меҳандад (129:60).

Ta'kidlaganimizdek, Shavkat Buxoroiy ijodida o'z hayotini tasvirlashga bag'ishlangan ya'ni hasbi hol mazmunidagi g'azal, qasida, she'rlar ko'p.

Shavkat Buxoroiy g'azallaridan birida yaxshi hayot kechirishni "rohat guli"ga qiyoslaydi va o'sha kun hayotini "dunyo guli"ga o'xshatadi. So'ng bu bog'dan, ya'ni bugungi hayotdan umid gulini terish juda qiyin, deydi. Chunki bu dunyoda rohat o'rniga faqat baxtsizlik bor. Shoir o'z maqsadini oydinlashtirish uchun masal san'atidan ham foydalanadi. G'azalning bir bayti:

Гули роҳат чӣ хоҳӣ аз гулистони ҷаҳон Шавкат,
Ки ҷои гул аз ин гулзор хори по ба даст ояд (129:110).

Shoir dardining chegarasi yo'q. U hayotdagi noxushliklarni kuzatadi, xulosa chiqaradi. Zamonaning notinchligi uni bezovta qiladi, azoblaydi. Shavkat Buxoroiy bu holatni tasvirlab, insoniy mehr-muhabbat va oqibatning yo'qligi, odamlarning bir-biriga adovat bilan munosabatda bo'lishi, natijada xalq ro'zg'orining achchiq, chidab bo'lmas holga kelishi haqida so'zlaydi. Shoir bir dunyo yashirin dard bilan ushbu so'zlarni aytadi:

Мардумӣ, Шавкат намебинам зи абнои ҷаҳон,
Ман, ки доим одамият дидам аз тасвирҳо (129:71).

Shavkat Buxoroiy asarlaridagi g'oyaviy mazmunning qiziqarli jihatlaridan biri shundaki, u jamiyatdagi shaxslarning xatti-harakati va shu bilan bog'liq zamona vaziyatini mantiqiy munosabatda she'riyat ipiga tortadi. U jamiyatdagi tartibsizlikni alohida ko'rmaydi balki, unga mansub insonlar hayoti bilan mustahkam uyg'unlik va bog'liqlikda ko'radi. Binobarin, shoir jamiyatdagi alohida shaxslar odob-axloqi haqida gapirganda, zamona axloqini ham nazarda tutadi.

Kamtarin shoir asossiz kibrni yoqtirmaydi. G'azallaridan birida shunday deydi:

Лаби ин хокдон шуд ҷарб аз мағзи сари шоҳон,
Намеафтан мағрурон зи фикри пурғуруриҳо (129:96).

Hassos shoirning yuragi, xalq dardi bilan uradi, uning ogʻriqlarini haqqoniy tasvirlash uchun doimo izlanadi. Oʻzining sheʼrlaridan birida xalq ahvoli haqida gapirar ekan, shunday deydi:

Берун наравад зи дилам решаҳои ғам,
Қавҳар зи теғи оинагӣ мешавад чудо (130:1).

Taʼkidlash lozimki, Shavkat Buxoriy gʻazallarida zamondan norozilik mavzusi kuchli. Quyidagi bayt fikrimizni tasdiqlaydi:

Азбаски рехт ранги чунун бар сарам ҳаво,
Савдо ба пой баст зи мавчи сарам ҳино (130:1).

Shoir vatandan uzoqlashib, vatan orzusini mushkka qiyoslagan. Chunki mushk kiyiklarning bir turi qornida hosil boʻladigan va shifobaxsh xususiyatlarga ega boʻlgan qora aromatik moddadir. Vatan dogʻi – davosi mushk boʻlgan Shavkat Buxoriyning koʻnglidagi yara. Soʻng shoir oʻz diyoridagi yaxshi ahvolini sogʻinch bilan eslaydi:

Зи инпештар, ки тирагин ғурбатам набуд,
Хоки ватан ба дидаи ман буд тўтиё.
Лабрез доштам қадаҳ зи бодаи умед,
Айшам ба ком буд, сипехрам ба муддао.
Пайдо набуд зиндадиле ҳамчун ман, ки буд,
Аз обрӯи хеш маро чашмаи бақо (130:6-7).

Yuqoridagi parchaning birinchi misrasida Shavkat Buxoriy oʻzining vatandagi kunlarini eslab, vatan tuprogʻini onaga qiyoslagan. Qasida davomida shoirning qora kunlari va vatanini tark etishining umumiy manzarasi mavjud, keyin Imom Rizoni maqtash qismiga oʻtiladi. Shoirning kamolot va keksalik davri gʻariblik va nochorlikda oʻtgani bois, uning sheʼrlarida hayot gʻildiragi nosozliklariga eʼtiroz ohanglari koʻp uchraydi:

Зи гардун рангзардиҳо кашид азбаски қони ман,
Саропои танам шоҳи гули зард аст пиндорӣ (130:10).

Расотар бошад аз сарви гулистон дуди оҳи ман,

Зи тавки кумриён баргаштатар бахти сиёҳи ман (129:276).

Shoir ijodida muhim o'rin egallagan yana bir mavzu – zamon tanqidi, zamon odamlarining so'zbozlik va hasadgo'yligi, vatan va do'stlar xotirasi, begona yurtdagi hayotning achchiqligidir. Shavkat Buxoroiy she'rlarida zamon va undagi shaxslardan norozilik, ezgulik va adabiyot ahlining xo'rlanishi, shikoyati kabilarning badiiy ifodasi katta o'rin tutgan. Otashnafas shoir umr bo'yi hasadgo'ylar so'zidan ozor chekib yashadi. Bu haqda o'z she'rida shunday yozadi:

Кай тавон аз ҳарфи сарди душманон осуда шуд,

Барги гул натавонад аз боди хазон осуда шуд (129:167).

Фигон зи хубсати аҳли ҷаҳон, ки ин мардум,

Намедиханд ҷавоби саломҳо (129:94).

Monografiyamizning birinchi bobida shoirni mazah qilib, qalbini og'ritgan insonlar sabab u o'z qadrdon yurtini tark etishga majbur bo'lganini tilga olgan edik. Hatto uni iroqlik Shavkat she'rlarining o'g'risi sifatida ham tanqid qilishadi:

Ҳеч кас аз аҳли дил тасдики ҳарфи мо накард,

Ғашт ҷӯби дор сабз аз гиряи мансури мо (129:68).

Ammo shoir ahli ilm uning haqiqatini keyinchalik tushunib, qadrlashiga ishongan:

Шӯълаи овози ман равшан бувад баъди ҳалок,

Нолаи гармам ба ҷои шӯъла месӯзд ба хок (131:119).

Shoir o'z she'rlarining hasadgo'ylar tanqidi va tuhmatiga duchor bo'lishi sababini bir necha satrda shunday izohlaydi:

Айбгӯиҳои халқам мекунад соҳибхунара,

Миннати бисёраз аҳли ҳасад бошад маро.

Ғаштам, Шавкат, биёбонмарги саҳрои чунун,

Чашми оҳу қолаби хишти лаҳад бошад маро (129:94-95).

Shavkat Buxoroiy hayotining katta qismi, umrining so'nggi damlari vatanidan, do'stlaridan uzoqda o'tgan. Shuning uchun ham shoir she'rlarida vatan zikri, jamiyatga begonalik, yolg'izlikdan shikoyatlar ko'p uchraydi. Ko'pincha iste'dodli adib “ba kaf sarriштаи ғурбат, ба дил ёди ватан дорам” (Mazmuni: qo'limda g'am tugmasi, qalbmida Vatan yodidir) deb dili to'lib nola qiladi, xo'rsinadi:

Ба каф сарриштаи ғурбат, ба дил ёди ватан дорам,

Бувад ҳамчун гуҳар, чашме ба рӯ, чашме ба дунболам (131:122).

Shu bois ham shoir she'rlarida Vatan, do'stlar xotirasiga bag'ishlangan, sog'inch tasvirlangan baytlar nihoyatda ko'pdir:

Ғубори хотир аз хоки ватан берун барад моро,

Шавад чун мил гардолуд, дил аз сурмадон гирад (129:210).

“Ҳеч ганҷ аз хунар нест” – “Hunardan afzal xazina yo'q”, deydi ulug'lar. Shavkat Buxoroiy she'riyatida hunar va uning ahlini madh etish, uni o'rganishga badiiy jihatdan targ'ib qilish va rag'batlantirish muayyan o'rin tutadi. Shoirning o'zi yoshligida bir muddat otasining do'konida sarrof bo'lib ishlagan va maosh bilan ta'minlagan. Shuning uchun ham shoir hunarni dunyodagi eng muhim narsa deb biladi va uni shunday ta'riflaydi:

Набошад дар ҷаҳон ширинтар аз шахду хунар шахде,

Ба ҷӯи шир агар Фарҳод афтад, дар шакар ғалтад (129:210).

Dunyo ko'rgan shoirning fikricha, hunarmand hech qachon kamlik ko'rmaydi. Halol mehnati, barakali hunari orqasidan hamisha rizqi ro'zi ziyoda bo'lib, omonlikda umr kechiradi. Shoir g'oyalari quyidagi misralarda ham o'z ifodasini topgan:

Хунавварро бувад доим зи паҳлӯи хунар роҳат,

Ки нони осиёбон тар зи оби осиё бошад (129:207).

Buyuk adib nazaridan dehqonning mashaqqatli mehnati ham chetga qolmagan. Shuning uchun u saxovatli dehqonni maqtab, mard dehqon qo'lidagi

bug'doy donasi halol mehnat tufayli xirmonga aylanishini aytadi. Shoir o'z fikrini masal san'atidan foydalangan holda badiiy tasvirlashga muvaffaq bo'ladi:

Дона хирман мешавад дар дасти деҳқони карим,
Мекунад абри баҳорӣ боғи насрин қатраро (129:102).

Fors-tojik adabiyotida faxriya qadimiy tarixga ega bo'lib, she'riyat mohiyatini anglashda muhim o'rin tutadi. Ijodkorning o'z ijodidan faxrlanishi buyuk baxtdir. Bu holat esa shoirning o'z ijodiy faoliyatidan qoniqish hissi sifatida paydo bo'ladi.

Shuni esda tutish kerakki, Shavkat Buxoroiy o'zi yashab o'tgan davrda so'zi o'tkir, sehrli qalam sohibi, yangicha tarz, hind uslubining mashhur namoyandasi sifatida shuhrat qozongan, she'rlari ham xuddi shu davrda rivojlanib, xalqimizning e'tibor va e'tirofiga sazovor bo'lgan. Maleho Samarqandiy ta'riflaganidek, uni "xalloq-ul-maoni", o'z davrining yagona shoiri, yangi fikrli shoir deb bilishgan. Shuning uchun shoir she'rlarida faxriyaning ham ma'lum bir mavqei bor. Shavkat Buxoroiy o'z ijodidan faxrlanib, quyidagi baytda buni yuksak badiiy san'atlar orqali bayon etadi:

Мешавад маҳбус чун гул маънии рангин зи ман,
Ҳам чу ман, Шавкат, кучо ҳарф офарин пайдо шавад (129:193).

Shavkat Buxoroiy iftixor ila she'rlarining shuhrati va ovozasi Yamanga yetganini ta'kidlaydi:

Шунидаанд бутони Яман каломи маро,
Навиштаанд ба оби ақиқ номи маро (129:28).

Shoirning yuksak mazmunli ijodidan g'urur tuyg'usini ko'rsatadigan bunday misralar she'riyatida nihoyatda ko'p bo'lib, ular asosan g'azal va qasidalarining so'nggi misralarida namoyon bo'ladi.

Ilm insonlarni yaxshi xulq-atvorga chorlaydi, yomon ishlardan qaytaradi. Kim axloq ilmini o'rgansa va unga amal qilsa, bu dunyoda aziz, oxiratda hurmatli bo'ladi. Yaxshi axloqli insonlar dushmanlarini do'stga aylantira oladilar. Binobarin, inson hayvondan ilm, shirin so'z, chiroyli xulq, go'zal fikr, bebaho

axloq bilan ajralib turadi, deb bejiz aytishmagan. Yuqoridagi soʻzlarning zamirida poklik yotadi. Poklik, ilm qadrini bilish, dinini sevvish, vaqtni bekorga oʻtkazmaslik, Alloh taolaga sajda qilish, ota-onaning soʻziga itoat qilish, odamlarni hurmat qilish va toʻgʻri gapirish, saxovat va muloyimlikni targʻib qilish, ochiqkoʻngil va kamtar boʻlish, bularning barchasi yaxshi insonning xarakter xususiyatlaridir. Bunday xulq-atvor, ezgu amallar mumtoz adabiyotda diniy-tasavvufiy gʻoyalar orqali ham targʻib va tashviq qilinadi.

XVII asr adabiyotida diniy va soʻfiylik gʻoyalari chuqur ildiz otganini alohida taʼkidlash lozim.

Samarqandlik Maleho oʻz tazkirasida zohidlik turmush tarzi va ijodidagi “yakkaxudolik” xarakteri bilan diniy-tasavvufiy oqim adabiyotiga mansub boʻlgan bir qancha shoirlarni tilga oladi. Tasavvufiy asarlar ham shu davrda koʻp yozilgan. Jumladan, Sulton Husayn Mahruqni “Rang-u boʻy” (Rang va hid) asari taʼsirida Amir Husayni Sodotning “Nuzhat-ul-arvoh” kitobi yaratilgan. Bu tasavvufiy asar Samarqandlik Maleho aytganidek, soʻfiylik ruhida yozilgan (112:31). Aytish kerakki, bu davrda nafaqat soʻfiylik asarlari yaratilgan, balki shoirlar oʻz qasida, gʻazal va rivoyatlarida ham diniy-tasavvufiy gʻoyalarni tarannum etganlar. Buni Shavkat Buxoroiy sheʼriyati ham toʻliq tasdiqlaydi.

Samarqandlik Maleho yozishicha, Shavkat Buxoroiy umrining maʼlum bir qismi qalandarlik bilan oʻtgan: “Дар мулки Эрон ба шеърғӯй соҳибшӯҳрат, лекин худ рамзфаҳмони сулуки ҳафтоду ду миллат. Дар бараш аз бенавой либоси таҷарруд. Аз ошноии мулоқоташ ба аҳли дунё тамарруд. Дар ҳар баҳияи хирқааш пинҳон сад шӯри Мансур. Чӯби дасташ ҳам асои Мусою ҳам шачараи Тур. Кулоҳаш дар баҳри таҷрид ҳубобест ҳолӣ аз ҳавои нихват ва шикасти ҳар гӯшааш ангуштнамои тарки шӯҳрат...” (58:106).

Shavkat Buxoroiy gʻazallarida ilohiy gʻoyalar talqini, Yaratganni madh etish, uning fazilatlarini ulugʻlash oʻzining badiiy ifodasini topgan:

Бенишонӣ, ки на фалак бе ўст,
Ҳамчу дилҳои ошиқон бетоб.

Баҳри ӯ офтобу моҳу нучум,
Зеру боло раванд чун дӯлоб... (130:15-16).

Shoirning fikricha, Xudoning nuri nafaqat tashqi dunyoda, balki inson qalbidagi ham mavjud:

Боз кун рахнаи дил нури худоро дарёб,
Чок зан пирохани хеш хаворо дарёб (130:140).

O'tganlarni yaxshilik ila eslash insoniylikning buyuk sifatlaridandir. Ularning ijobiy ishlarini davom ettirish esa barcha insoniy fazilatlaridan ustunroqdir. Bunday an'ana buxorolik tariqat va din peshvolari faoliyatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Xususan, Hoja Yusuf Hamadoniy, Hojai Jahon Abduxoliq G'ijduvoni, Hoja Orif Mohitob, Hoja Anjir ar-Revgariy, Hoja Azizoni Ali Rometaniy, Hoja Hazrati Boboyi Samosiy, Hazrati Mir Kulol va Hazrat Bahouddin Naqshbandning ta'limotlari va ul zoti oliylarining poklik, rostlik, qanoat, sabr, shukur va Ollohn tanishdagi buyuk da'vatlari qariyb ming yildir kim ijodkorlar uchun dasturulamaldir. Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy XVII asrda yashab ijod qilgan g'azalnavis shoirdir. Adabiyotda hind uslubining namoyandasi sifatida ma'lum va mashhur. Shoirning merosidan ma'lum bo'ladiki, she'rlari mavzu jihatdan rang-barangdir. Uning asarlarini mutolaa qilar ekanmiz, u Xojagon-Naqshbandiya ta'limotidan yaxshi xabardor ekanligining guvohi bo'lamiz. Shavkat Buxoroiy ijodida Xojagon-Naqshbandiya tariqatidagi "dil ba yoru dast ba kor" yoki "xilvat dar anjuman" singari asosiy g'oyalar o'z badiiy ifodasini topgan:

Намеғӯям либоси фақир ба бар гир-у шухрат кун,
Сар аз пирохан ба халқ берун ору хилват кун⁸.

Mazmuni: Faqir libosini kiyib shuhrat top demayman, ko'ylakning yoqasidan boshingni tashqari chiqarib, xalqqa ko'ringinu, xilvatda bo'l. Yoki:

Шавкат хомуш бош, забон маҳрами ту нест,
Бикушо забони тил, ки кунӣ арзи муддао.
Ошиқ, ки роҳ ба хилвати маъшуқ мебарад,

⁸ Шавкат Бухорий. Девони ашғор. – Душанбе: Дониш, 1987. – 245-бет.

Арзи ниёзро ба хомуши кунад адо⁹.

Mazmuni:

Shavkat jim bo'l, til sening do'sting emas,

Dil tilini ochgin, arzi muddaongni aysang.

Oshiq kim, ma'shuqa xilvatiga yo'l olib boradi.

Arz-u niyozini xomushlik (jimlikda) qilay ado.

Shoir mazkur tariqatning davomchisi sifatida, bu ta'limot mohiyatini oddiy insonlarga yetkazish maqsadida o'z qarashlarini turfa badiiy tasvir vositalari va rang-barang fikrlar asosida xalqona tilda bayon qilgan. Allohni tanishning eng yaqin yo'li – zikri xufyadir. Hazrat Mahmud As'ad Jo'shondan so'raydilar. “Ustoz Madinayi Munavvarada o'qilgan bir namozning boshqa joyda o'qilgan bir namozdan ming barobar savobi ortiq ekan. Masjidi Haromda, Makkayi Mukarramada, Ka'baning atrofida o'qilgan bir namozning esa boshqa joylarda o'qilgan namozga nisbatan yuz ming barobar savobi ko'proq ekan. Shunga o'xshash yana savobi bisyor amallar bormi?..” “Ha, bor!”, dedilar, - “bir inson Allohni zikr qilaverib qalbi zikrullohga to'lib toshadi. Qalbi ham zikr qila boshlaydi. Qalb zikr qilganda to'rt million to'qqiz yuz mingta savobga noil bo'ladi”. Bunday savob egasi esa bironi ranjitmaydi. O'zim bo'lay deb shaxsiy manfaatini boshqalardan ustun qo'ymaydi. Balki o'zini va o'zgalarni baxtli qilishga intiladi. Bunday shaxslar ma'nan yetuk insonlar bo'lib, qalblari har xil marazlikdan tozadir. Shayxlar buyurganlar: “Qalblar Allohning zikri bilangina mutma'in bo'ladi – orom oladi”. Qalbi orom olgan kimsa bironi xafa qiladimi? Yo'q, aslo. U faqat butun vujudi bilan insonlarga yaxshilik qilishni niyat qiladi. Parvardigorga bo'lgan mehr-muhabbati ziyoda bo'ladi va atrofdagilarga rahmdil bo'ladi. Shoir shuning uchun insonlarni Haqqa yaqin bo'lishini istaydi:

Зинҳор аз худ машав дуру ба ҳақ наздик бош,

Худ бувад кас аз рағи гардан ба ҳақ наздиктар¹⁰.

⁹ Шавкат Бухорий. Девони ашғор. – Душанбе: Дониш, 1987. – 7-бет.

¹⁰ Шавкат Бухорий. Девони ашғор. – Душанбе: Дониш, 1987. – 245-бет.

Mazmuni: Aslo o'zingdan uzoqlashma-yu, Haqqa yaqin bo'l. O'zi bo'lar kishi bo'ynidagi tomiridan ham Haqqa yaqinroq.

Ikki dunyo borligidan xabardor bo'lib, o'zidan va Haqdan uzoqlashmasdan, halol mehnat qilib umr o'tkazish sharaftir. Bu hol insonni har qanday nokaslikdan, hasad-u g'arazdan, kina-yu adovatdan, fitna-yu fasoddan poklaydi. Shavkat Buxoroiy odamlarni ana shunday yaxshi fazilatlar egasi bo'lishini xohlaydi. Ularni Haqni esdan chiqarmaslik va shu bilan birga o'zining ahvolidan ham xabardor bo'lishga chaqiradi. Agar inson yer yuzida fisq-u fasod va qalbi to'la hasad bilan yashasa, uning hayvondan hech farqi qolmaydi. Bunday inson ma'naviyatdan yiroq. Ma'naviy jihatdan qashshoq kimsa esa qanday maqsad bilan, nima uchun yashayapti, bilmaydi. Natijada o'ziga va o'zgalarga g'am-tashvish orttiradi. Agar inson ma'naviy jihatdan boy bo'lsa, Haq buyurganlariga amal qilsa, ikki dunyo saodatiga erishadi. O'zini va o'zgalarni baxtli qiladi. Har bir qiladigan harakatining natijasini o'ylaydi. Chunki Alloh bizga bandalikni nasib qilgan. O'n sakkiz ming olamning eng buyugi va azizi Hazrati Insondir. Shoir bu holdan insonlarni quyidagicha ogohlantiradi:

Бувад зи оқибати кори хештан огоҳ,

Касе, ки қисмати имрӯз баҳри фардо ҳӯрд¹¹.

Mazmuni: O'z jismining oqibat ishidan xabardor kishikim, Erta qismatini bugun o'ylab ko'rgan.

Naqshbandiya ta'limoti vujudga kelgunga qadar bir qator tasavvufiy silsilalar mavjud bo'lib, ular Haqqa yetishning xilma-xil yo'llarini targ'ib-tashviq qilib keldilar. Bu silsilalarga ergashuvchilarning ko'pchiligi odamlardan chetlashish va xilvatnishinlikni o'z ta'limotlarining asosi deb bilardilar. Shoir o'z she'rilarida Xojagon-Naqshbandiya tariqatining "Safar dar Vatan" shiori mazmunini ham aks ettiradi:

Сафарӣ гаштаму ва аз базм нарафтам берун,

Рафтам аз хеш, чу паймона мастон рафтам¹².

¹¹ Шавкат Бухорий. Нури аср. – Душанбе: Ирфон, 1986 – 149-бет.

Mazmuni: Safar qildim, lekin bazmdan tashqariga chiqqanim yo'q. Maydan sarxush bo'lib, o'zimdani ketdim. Bu yerda shoir qo'lidagi paymona ilohiy may bilan to'la. Bizningcha, shoir yuqoridagi baytda jismga safar qilishni nazarda tutgan. Ya'ni inson o'z vujudiga safar qilar ekan, u o'zidagi har xil illatlarni tark etadi. O'zligini anglashga harakat qiladi. Donishmand buyuradi: "Mo'minning mo'minligini ko'rsatuvchi sifati shuki, har on, har soat va har kun yomon fe'llardan poklanishga tirishadi. Kechmishda sodir etgan gunohlari tufayli nadomat his qiladi. Mol-dunyo topish xayollariga berilib ketmaydi. Foydasiz va besamar narsalar bilan mashg'ul bo'lmaydi. Allohga oid vazifalarini ixlos bilan ado etadi va ko'z-ko'z qilishdan saqlaydi"¹³. Bunday harakatda bo'lgan inson, albatta, o'zining go'zal amallaridan zavqlanadi va sayr-u suluk qiladiki, bu tasavvufda ilohiy jazba deyiladi. Xojagon-Naqshbandiya ta'limotining markazida komil va orif inson masalasi turadi. Haq ma'rifatiga intilgan kishi orifdir. Oriflar esa ikki olamga ruhan safar qiladilar. Ana shunday hayotbaxsh g'oyalar shoir she'rlarida ham o'zining munosib badiiy talqinini topgan.

Ба як чо марди ориф мекунад сайри ду оламо,
Зи олам беҳабар гардад, чу аз олам хабар гирад¹⁴.

Mazmuni: Orif kishi bir joyda o'tirib, ikki olamni sayr qiladi. Agar bir olamdan xabarsiz qolsa, ikkinchisidan xabar topadi.

Xojagon-Naqshbandiya tariqatining yana bir shiori "hush dar dam"dir. Mazkur ta'limot odamlarni o'ylab so'zlashga va g'aflatga berilmasdan Allohni eslashga chaqiradi. Ya'ni oladigan nafasimiz huzur-halovat ila bo'lsin, g'aflat ila bo'lmasin. Hazrat Mavlono Sa'duddin Qoshg'ariy: "Hush dar dam, ya'ni bir nafasdan ikkinchi nafasga o'tish vaqti g'aflat ila bo'lmasin. Oladigan har nafas Haq subhonahu taolodan xoli va g'ofil bo'lmasin"¹⁵, deganlar yoxud Hazrat Xoja Bahovuddin aytadilar: "Bu yo'lda asosan ishni nafas (fursat) ustida olib borish

¹² Шавкат Бухорий. Девони ашъор. – Душанбе: Дониш, 1987 – 7-бет.

¹³ Шавкат Бухорий. Девони ашъор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳех ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

¹⁴ Шавкат Бухорий. Нури аср. – Душанбе. Ирфон, 1986. – 173-бет.

¹⁵ Шу китобдан олинган.

lozim, hayotning muhim vazifasi ila mashg'ul bo'la turib, xayolini o'tmishdan va kelajakdan ozod qilsin va oladigan nafasi zoe ketmasligi uchun harakat qilsin"¹⁶. Shavkat Buxoroiy esa bu g'oyani quyidagicha targ'ib qiladi:

Беҳисобонро набошад роҳ ба девони вуҷуд,
Нашморад ҳар кас нафасро беҳисоби мекунад.
Шамъи бефонус, Шавкат мешавад охир хароб.
Ҳусни ӯ худро фано аз бениқоби мекунад¹⁷.

Mazmuni: Hisobsizlarga vujudni anglashga yo'l yo'q. Har kim oladigan nafasini sanamasa, hisobsizlik qiladi. Fonussiz sham, Shavkat, oxiri xarob bo'ladi, uning husni o'zini niqobsiz yo'q qiladi. Anglashiladiki, har bir nafasimiz azal kotibi tomonidan nazoratda va nafas olishdan tortib katta-kichik barcha harakatlarimizga diqqatli bo'lishimiz kerak.

Shavkat Buxoroiyning hayot yo'li va manbalarining darak berishicha, u (Samarqandlik Malehoning fikri: "Eronda kichikdan kattalargacha, gadodan shohgacha Shavkat Buxoroiy bilan suhbat qilishni xohlar edi" – Q.T., S.R) yashash tajribasi orqali komillikni o'zida mujassam etgan. Uning merosini o'rganish bizga nazmning noma'lum qirralarini ochishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, shoir asarlarida Xojagon-Naqshbandiya tariqatining ilg'or g'oyalari hayotiy dastur sifatida talqin qilinib, o'quvchini ilohiy ma'rifatning rangin va shukuhli olamiga yetaklaydi.

Shavkat Buxoroiy ijodida rindiy va qalandariy g'oyalarning ham alohida o'rni bor. Shoir "rind", "zohid", "mayparast" so'zlari ostida o'zining ozodlik g'oyalarini, zamona adolatsizliklariga qalb isyonini, rangsiz qashshoqlik hayoti va zerikarli umriga achchiq noroziligini ifoda etgan. Shoir she'riyatining ayrim o'rnlari rind siymosi hayotni sevuvchi, ikki dunyoga parvo qilmaydigan obraz sifatida badiiy tasvirlanadi:

Ҳиммат, эй зоҳиди риндон, ки налағчад поям,

¹⁶ Ҳазраткулов М. Тасаввуф. – Душанбе: Маориф, 1988. – 15-бет.

¹⁷ Шавкат Бухорий. Нури аср. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 185-бет.

Шишаи май ба бағал санг ба домон рафтам (130:32).

Ayniqsa, tasavvuf ahli odamlarga tuhmat qilish kabi nomaqbul harakatni qattiq qoralaydi. Shavkat Buxoroiy dunyo ko'rgan shoir sifatida avval o'z aybingni, keyin o'zganing aybini ko'r, deb nasihat qiladi:

Бипӯш аз айби кас чашму ту бин неку бади худро,

Ба рӯи хештан гоҳе бизан дасти ради худро (130:356).

Malomatiya tariqatining namoyandalari va ozodfikir rindlar doim tavakkulga e'tiqod qilganlar. Tavakkul tariqat maqomi sifatida tasavvuf adabiyotida turlicha talqin qilingan bo'lsa-da, barchasining mohiyati shundaki, so'fiy ertangi kunni unutadi, taqdirini Yaratgan izniga topshiradi, kundalik hayotni muhim deb biladi. Shuning uchun ham so'fiy odatda "ibni vaqt", "zamon o'g'li" deb ataladi (ya'ni so'fiy faqat shu kun bilan yashaydi), chunki ertaga yetib kelmagan va o'tmish qaytmaydi (155:49-50). Bu haqda shoir shunday deydi:

Гашта аз файзи таваккул-пур зи неъмат хони мо,

Пухтааст аз оташи санги қаноат нони мо (129:100).

Мурге, ки обу донаи ӯ аз таваккул аст,

Шавкат ба болои солики маҷзуб мепа­рад (129:185).

Shoirning ichki dunyosi qarama-qarshiliklarga to'la. Goh isyonkor bo'lib, achchiq, ayblovchi so'zlari bilan dunyo ahlini g'azablantiradi, gohida beg'ubor qalb egasi sifatida o'z ichki dunyosini ma'rifat gullari bilan bezashga intiladi. Gohida shoir shunday holatga tushib qoladiki, qalb muvozanatiga erishish uchun dunyo ahlidan yolg'izlik, sukunat istaydi. Bu yolg'izlikdan u hayotning mohiyatini izlaydi:

Malomatiylar xayriya, ehson qilish, muhtojlarga yordam berishni kasb qilganlar. Ular o'z hollarini boshqalardan yashirgan holda oddiy kiyimda odamlar orasida yurishgan. Qalandarlar "janda" deb ataladigan pashmina kiyim kiyishgan. Shavkat Buxoroiy she'rlarida o'zi ham pashmina kiyganini qayta-qayta eslatadi. Shu bois darveshning tashqi ko'rinishda kiyimi jandadir, uning haqiqati esa

ma'rifatli uyg'oq qalbdir deya ta'kidlaydi shoir:

Shoir ko'pgina she'rlarida darveshlar kiyimi jandani kamtarinlik, faqirlik belgisi sifatida badiiy tasvirlaydi:

То хуш бувад ба ман ҷомаи аҳли замона сайр,
Аз хеш агар равам, намадпӯш меравам (129:261).

Tariqat lug'atda "yo'l" ma'nosini bildiradi, uning maqsadi qalbni isloh qilishdir. Biroq, solik haqiqatga yetib borgunga qadar tariqat bosqichlardan o'tishi kerak. Shu boisdan tariqat yo'lidagi inson oliy mavqega erishishdan oldin har bir maqomda ko'nglini tozalab, ma'naviy yuksalikka erishmog'i, ma'lum shartlar asosida qalb va ruhini tarbiyalamog'i lozim. Busiz solim komil bo'lolmaydi. So'fiy tariqat maqomlaridan to'liq o'tib, haqiqat bosqichiga yetadi va "orif" nomini oladi. Shavkat Buxoroiy o'z g'azallarida solikning tariqat manzillaridan o'tishini yuksak mahorat bilan badiiy tasvirlaydi:

Ҷони биноён ба манзил мерасонад хешро,
Гавҳари ғалтон ба соҳил мерасонад хешро.
Мӯ ба мӯ хомаи мӯ ҷодаи як сурат аст,
Солик ба сад раҳ ба манзил мерасонад хешро.
Ҳашри биноист гарди турбати Мачнуни мо,
Мушти хоки мо ба манзил мерасонад хешро.
Кай ба манзил мерасад солик чу роҳаш матлаб аст,
Толиби манзил ба манзил мерасонад хешро.
Мерасад шабнам ба хуршеди дурахшони оқибат,
Шавкат, охир то дари дил мерасонад хешро (129:41).

Shavkat Buxoroiy ijodida solikning tariqat yo'lidagi vara', zuhd, faqr, sabr, tавvakul, rizo kabi takomil bosqichlari o'zining badiiy talqinini topgan.

Shavkat Buxoroiy she'riyatida badiiy san'atlarning o'rni

Shoirning yuksak iste'dodini namoyon etish vositalaridan biri uning badiiy obraz va san'atlardan foydalanish mahoratidir. Adibning tavsif, tashbeh, majoz, istiora, tashxis, mubolag'a, lutf, hajv-u istehzo, yumor, talmeh va boshqa badiiy vositalar yordamida yaratgan she'riyati kitobxonni o'ziga jalb qilib, ruhiyatiga ijobiy ta'sir qiladi. She'riy san'atlar orqali adib o'z maqsadlarini yashirin, ayni paytda ta'sirchan va jozibali tarzda ifodalaydi. Noziktab' shoir Shavkat Buxoroiy mazmunli g'azal va qasidalar, dilga iliqlik baxsh etuvchi misralar yaratar ekan, badiiy san'atlardan mohirlik bilan foydalangan.

Ilmi bade'ga oid manbalardan yaxshi ma'lumki, she'riy san'atlar ikki guruhga bo'linadi: ma'naviy va lafziy san'atlar. Biz shoir she'rlarini badiiylilik mezonlari asosida o'rganar ekanmiz, ana shu tasnifga amal qildik.

a) ma'naviy san'atlar: ochiq o'xshatishlar.

Shavkat Buxoroiy she'rlarida bunday o'xshatishlar juda ko'p:

Саъйҳо кардам зи лаб, банди хамӯшӣ во нашуд,

Кард хун ин уқда чун табхола дандони маро (129:42).

Shoir aytadi: Labimdagi sukunatni bo'shatish uchun qancha urindim, eplolmadim, bu tugun tishlarimni uchuqdek qon qildi. Bu o'xshatishlar vositasida shoir maqsadini go'zal va ta'sirchan ifodalaydi. G'azalning bundan oldingi baytlarida shoir kundalik voqealar, hayotning murakkabligi haqida gapiradi, turmush qiyinchiliklaridan noliydi. Lekin bu yo'ldagi har qanday urinish befoydali ekanligini juda yaxshi biladi. Bularning barchasiga qaramay, yurak ozodlikka intiladi, lekin ertangi kunni o'ylashdan kelib chiqqan qalbdagi tugun ochilmaydi. "Kard xun in uqda chun tabxola dandoni maro" misrasida shoir asosli o'xshatish vositasida mavjud holatni mahorat bilan chizgan. Yurakdagi tugun o'simta bo'lib qoladi, undan qon o'tmaydi va ichkarida to'planadi.

Shoir she'rlarida bunday yashirin o'xshatishlar ko'p bo'lib, birgina misol keltirish bilan kifoyalanamiz.

Yopiq o'xshatishlar asosan yordamchi vositalarsiz ifodalanadi va undan foydalanish shoirdan mahoratni talab qiladi. Shavkat Buxoroiy she'riy san'atning bu turiga ko'p murojaat qilgan:

Дур аз ту нашъаи май бошад азоб маро,
Занчири оташин аст мавчи шароб маро (129:45)

Mazkur bayt ilohiy muhabbatga bag'ishlangan g'azaldan olingan. Har bir bayt aniq va yashirin o'xshatishlarga to'la. Yuqoridagi baytda shoir o'zining ijodkori bo'lmish yagona ma'shuqasi oldida holatini bayon etadi va asosli o'xshatishlar bilan shunday ifodalaydi: sensiz va sening yoding bilan may ichib rohatlanish azobdir. Bu aziyat esa xuddi Majnunning bo'yniga zanjir tashlab tortganga o'xshaydi va har qachon may ichish mayli paydo bo'lishi bilan zanjir meni yana o'ziga tortib rohatlanishdan saqlaydi.

Bu kabi o'xshatishlar shoir qalamidan to'kilgan misralarni yanada ta'sirli qiladi, dilkash baytlari kitobxonni o'ziga rom qilaveradi. Shavkat Buxoroiyning ijod evolyutsiyasida u yaratgan obrazlar, qahramonlarining holatlari tasvirda murakkablashib boradi. Natijada kitobxonni hayratga solib, shoir maqsadini tushunishni bir necha barobar qiyinlashtiradi.

Ba'zan shoir bir misrada ikki xil o'xshatishni qo'llaydi. Masalan, quyidagi baytning birinchi misrasida aniq o'xshatish qo'llangan bo'lsa, ikkinchi misrada esa yopiq ta'kidli o'xshatish mavjud:

Тўтии мо худ ба худ чун вусма натавонад парид,
Абрӯи хубон бувад болу пари парвози мо (130:48)

Metafora. Shavkat Buxoroiy metafora san'atidan ham ko'p foydalangan. Bu, bir tomondan, shoirlar orasida metafora san'atining mashhurligi va ikkinchi tomondan, shoirning uslubi ham bu san'atdan foydalanishni taqozo etgan. Hind uslubida so'zlarning lug'aviy ma'no teranligida murakkab ifodalanishi va asosiy mazmunning yashirilishi juda muhim. Shuning uchun ham Shavkat Buxoroiy badiiy maqsadini majoziy so'zlar orqali juda mahorat bilan ifodalagan:

Тарошидем аз санги қаноат то қадах Шавкат,

Дигар набвад димоғи сўҳбати моро мурассаҳо (129:41)

Yuqoridagi baytda ma'no gavhari "sangi qanoat" "qanoat toshi" istiorasida yashiringan. Qoniqish toshi yo'q, lekin shoir o'z sodiqligining yuksak va barqarorligini ko'rsatish uchun bu ifodaga majoziy tarzda shunday "xarakter" beradi va shu vosita bilan o'z maqsadini ifodalaydi. Qanoat toshidan qadah o'yib olish hayotsevar shoirning sabr-toqati yuksakligidan dalolatdir. U fikrini badiiy bo'yoqlarsiz tasvirlab berishi mumkin edi. Lekin shoir o'z uslubining qonuniyatlaridan chetga chiqmay, shunday ifoda turini tanlaydi. Qadah bu zamon, hayot, hayotga muhabbat va dabdaba timsoli bo'lib, shoirning uni qanoat toshidan o'yib yasagani ifodani nihoyatda go'zal, jo'shqin va ta'sirli qilgan.

Shoirning istiora san'atidan foydalanish mahoratini quyidagi misralarda kuzatish mumkin:

Гунчаем, аммо ба олам рози мо гул кардааст,
Пур бувад мағзи чаҳон ҳамчун ҳаво аз бӯи мо (129:44).

Гарди хомӯшӣ нагардад пардапӯши рози мо,
Сурма бигрезад чу дуд аз шӯълаи овози мо (129:45).

Mubolag'a. Bu she'riy san'at adabiyotdagi ma'lum va mashhur san'at turlaridan biri hisoblanadi. Adabiyotshunoslar uni asosan ikki guruhga ajratadilar: oddiy va murakkab. Mubolag'aning har ikki turini ham Shavkat Buxoroiy ijodida kuzatish mumkin. Shoir deyarli har bir g'azalida oddiy mubolag'adan foydalanadi. Bu holat lirik qahramonning kayfiyati, tabiatning go'zal manzaralari, oshiqning iztirobli holati kabilarni tasvirlashda ko'proq namoyon bo'ladi. Ba'zan shoir o'z holati, lirik qahramonining maqtov va ta'rifiga shunchalik ixlos qo'yadiki, so'zlari nihoyatda murakkab mubolag'a shaklini oladi:

Чунон кардам зи сели ашки худ сероб саҳропо,
Ки хор аз сабзии худ то гули дасторҳо омад (131:106)

Shoir bu baytda ma'shuqaning shafqatsizligi tufayli yuzaga kelgan og'ir ahvolni odatdagidan ko'ra bo'rttiribroq tasvirlaydi. Maydonni sevgi bilan to'ldirish

mumkin bo'lmasa-da, bechora oshiqning ahvoli, shoir ifodasi bu ishni ishonarli va haqiqatga yaqin qiladi. Garchi inson aqli bu holatga ishonmasa ham, nozik qalb inson buni oddiy me'yor sifatida qabul qiladi.

Shoirning mubolag'alari ba'zan ishqning haddi a'losini tasvirlab, mantiqiy munozara va mulohaza qabul qilmaydigan haqiqat doirasidan chiqib ketadi:

Рафтӣ ва берухат асари анчуман намонд,

Рангам чунон парид, ки хун дар бадан намонд (131:307).

Oshiq o'z ahvolini yorning yordamisiz tasavvur qila olmaydi, Usiz hayotning hech qanday qiymati yo'q. Shu sababli sevgilisi uni bir muddat tark etganda behisob nola-fig'on chekadi. Shoir bu holatni ishonish mumkin bo'lmagan darajada mubolag'ali ifodalaydi. Rang o'zgarishiga ishonish mumkin, ammo tanada qon yo'qligi hayot mantig'iga to'g'ri kelmaydi. Muallif lirik qahramon holatini so'z ma'nolari qatiga yashirib tasvirlaydi. Ta'kidlaganimizdek, shoir uslubi ham shu holatga mos keladi.

Ba'zan Shavkat Buxoroiy yaratgan obrazlar g'uluvdan o'tib, ifrot darajasidan chiqib, haddan oshib ketadi:

Гарчи бо сар аст моро нисбати ҳамхонағӣ,

Хонае тангтар аз чашми сӯзан дорем мо (131:126).

Хостам дӯш, ки аз худ ба суроғи ту равам,

Пои ман гарм чунон гашт, ки домонро сӯхт (131:79).

Tazod. Shavkat Buxoroiy hayoti keskin qarama-qarshilik yuzaga kelgan zamon va muhitda o'tgan. Shuning uchun ham hayotsevar shoir o'z she'rlarida tazod san'atiga ko'p murojaat qilgan. Bu san'at shoir she'rlarining aksariyat misralarida uchraydigan badiiy tasvir vositasi sifatida mohirlik bilan qo'llangan:

Ба оламе, ки манам, меҳру маҳ яке бошад,

Ба дида рутбаи дарвешу шах яке бошад.

Бувад ба кори сухандон халал чӣ рӯзу чӣ шаб,

Ба хома мӯи сафеду сиёҳ яке бошад¹⁸

Yuqoridagi misralar dualistik mazmun kasb etib, darvesh va podshoh, kecha-kunduz, oq-qora ifodalari o'zaro kontrast qo'yilgan. Ikkinchi baytdagi kecha-kunduz va oq-qora so'zlari yordamida esa kuchaytirilgan tazod san'ati yuzaga kelgan: oq – kunduz – yorug'lik, qora – tun – zulmat tushunchalari bir-biriga bog'langan. Ya'ni mutanosiblik san'ati orqali kecha va kunduz nafaqat bir-biriga qarama-qarshi, balki oq va qora, yorug'lik va zulmatga ham qarshi turadi.

Qarama-qarshilik va muvozanatsizliklar hayotning barcha sohalarida mavjud. Shu bois Shavkat Buxoroiy o'z hayotining turli lahzalarini, ichki tuyg'ularini tasvirlashda ham undan keng foydalanadi. Bu shoirning badiiy maqsadini to'liq va samarali ifodalash imkonini beradi.

Tavsif. Shavkat Buxoroiyning yuksak shoirlik mahorati uning turli badiiy tasvirlardan keng foydalanishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shoir ma'shuq va oshiq, lirik qahramon holatining alohida lahzalarini, manzara va turli voqealarni tasvirlashda tavsif san'atidan mohirona foydalangan. Shavkat Buxoroiy oshiq va ma'shuqning uchrashgan joyini tasvirlar ekan albatta, o'z lirik qahramoni ahvolidan kelib chiqqan holda go'zal manzaralarni chizadi:

Ҳаво латифу маяш софу маҳтоб шаби васл,

Ба маҳтоби ман офтоб роҳ надорад¹⁹.

Shavkat Buxoroiy tomonidan yaratilgan oshiq obrazi sevgilisi bilan oy charaqlab turgan oydin kechada, havo yoqimli bo'lgan vaqtda uchrashishni istaydi. Bunday go'zal manzara oshiqning holati bilan parallel ifodalanadi. Shoir ma'shuqa siymosini shunday yuksak mahorat bilan tasvirlaydiki, quyosh unga oshiq, uning nozikligi, joziba va go'zalligi oyning hasadini keltiradi. Agar u oy bo'lsa, quyosh uning vasliga yo'l izlaydi.

¹⁸ Шавкат Бухорӣ. Девони ашғор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

¹⁹ Шавкат Бухорӣ. Девони ашғор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

Talmeh. Shavkat Buxoroiy she'riyatida boshqa san'atlarga qaraganda talmeh san'ati ko'proq qo'llanilganini kuzatish mumkin. Bu san'atdan foydalanish shoir uchun o'z maqsadini aniq va ishtiyoq bilan ifodalash vositasi edi. Shavkat Buxoroiyning talmehlarida asosan tarixiy-mifologik voqealar, diniy hikoyat va rivoyatlar, tarixiy va afsonaviy shaxslar haqida so'z boradi. Bu holat, bir tomondan, shoirning fikr va mulohazalarini aniq va to'liq ifodalashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, shoir maqsadlarini majoziy, murakkab va mazmunli tasvirlash imkonini beradi:

Биёбоне, ки аз ҳуснаш таҷаллизор мегардад,
Яди байзо кунад мӯраш кафи дасти Сулаймонро²⁰

Baytda shunday mazmun va ma'no yashiringanki, "yodi bayzo", "chumoli", "Sulaymonning kafti" singari ifodalar mohiyatini bilmay turib shoir maqsadini tushunish nihoyatda qiyindir. Bayt mazmunini anglash uchun kitobxon, avvalo, biz keltirgan so'z va iboralarning ma'nolarini bilishi kerak. Bu, bir tomondan, she'rning badiiy-g'oyaviy ahamiyatining to'la-to'kis bo'lishiga, ikkinchi tomondan, uning tarbiyaviy-axloqiy jihatini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mansuri Halloj buyuk tarixiy shaxs va so'fiylik namoyandalaridan biridir. U bu foniylar dunyoni o'ziga xos tarzda idrok etgan, hayotning mohiyatini o'zicha anglagan. Va shuning uchun ham u "Anal haq" (men haqman) degan da'vo bilan chiqqan. Bu holat uning avval zindonga tashlanishi, keyin vazir Hamid ibn Abbosning buyrug'i bilan Bag'dodda dorga osilishiga sabab bo'lgan. Ba'zilar uning g'ayrioddiy xatti-harakatlarini fazilat belgisi deb bilsalar, boshqa bir guruh insonlar buni sehr deb bilganlar. Mansuri Hallojni tushunadigan insonlar kam edi. Mansuri Hallojning achchiq qismatini bilmay turib, Shavkat Buxoroiyning quyidagi bayti ma'nosini tushunish nihoyatda mushkuldir:

Ҳеч кас аз аҳли дил тасдиқи ҳарфи мо накард,

²⁰ Шавкат Бухорӣ. Девони ашъор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

Гашт чӯби дор сабз аз гириям Мансури мо²¹

Irsoli masal. Shoir misralarning ta'sirchanligini ta'minlash maqsadida ba'zan ijtimoiy vaziyat, hayotiy tajriba, tarixiy voqea va hodisalardan misollar keltiradi. Bunday fikrlash uslubi adabiyotshunoslikda "irsoli masal" nomi bilan mashhur bo'lgan. Shavkat Buxoroiy ijodiyotida esa bu hodisaning yangicha ma'no kasb etganini ko'rish mumkin. Bu she'riy san'atning yana bir e'tiborli jihati shundaki, u hind uslubi vakillari tomonidan ko'proq qo'llanilgan. Bu haqda atoqli tojik adabiyotshunosi To'raqul Zehni shunday deydi: "Irsoli masal ayniqsa, hind uslubi namoyandalari she'riyatida keng tarqalgan. Ular, asosan, baytning ikkinchi misrasida hikmat va masal uslubini keltiradilar, bu esa birinchi misrada aytilgan fikrni tasdiqlashga xizmat qiladi. Hind uslubining izdoshlari ijodida murakkab o'xshatishlar bilan irsoli masal keltirish bir-biriga chambarchas bog'liqdir" (36:111).

Shavkat Buxoroiy she'rlarida ham masal keltirish asosan baytlarning ikkinchi misrasida uchraydi. Shoir keltirgan dalillar bir-biridan farq qiladi, ularning aksariyati xalq orasida keng tarqalgan ibratli va mashhur voqea va hodisalarga ishora qiladi:

Нафсам сӯи майхонаву масҷид сафарӣ шуд,
Сағ соҳиби худ кард гуму дарбадаре шуд²².

Yuqoridagi baytda mashhur "it egasidan ayriladi" iborasi asos qilib olingan va birinchi misradagi fikrni mustahkamlashga xizmat qilgan. Shoir ko'ngil orzu-havaslariga taslim bo'lish oqibatini egasidan ayrilgan itning darbadarlik holatiga qiyoslaydi. Baytdan nafsni jilovlash insonni muqarrar halokatdan saqlab qolishi mazmuni anglashiladi.

Iyhom san'ati. Iyhom lug'atda kitobxoni "yo'ldan chiqarmoq", "yo'ldan ozdirmoq" ma'nolarini bildiradi. Ilmi bade'da bo'lsa, adib ikki ma'noli so'zni

²¹ Шавкат Бухорӣ. Девони ашғор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

²² Шавкат Бухорӣ. Девони ашғор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

ishlatadi, birining ma'nosi yaqin, ikkinchisi esa uzoq ma'noga egadir. Shoir doim so'zning ko'chma ma'nosini nazarda tutadi. Ammo kitobxonning diqqatini so'zning yaqin – birlamchi ma'nosi o'ziga jalb qiladi. Dono kitobxon uzoq tafakkur qilgandan so'nggina shoirning asl maqsadini anglaydi:

Тарки ватан намудаму кадрам азим шуд,

Гавҳар зи ғавти сӯҳбати дарё ятим шуд²³

“Фарҳанги забони тоҷикӣ” да “etim” so'zi uch ma'noga ega bo'lib, birinchi ma'nosi “otasiz, kichik, yolg'iz”. Kitobxon “gavhari yatim” – iborasini kishisi yo'q gavhar ma'nosida, egasiz kishi tarzida tushunadi. Ammo “durri yatim” iborasi “qimmatbaho, katta, serob, benazir, yagona marvarid” ma'nolarini ham anglatadi. Shoir bu baytda vatanimdan uzoqlashganimdan keyingina daryoning tagidan olingan qimmatbaho tosh – dur kabi qadrim baland bo'ldi, degan fikrni ilgari suradi.

Shavkat Buxoroiyning quyidagi baytida ham iychom san'ati qo'llangan.

Агар, Шавкат, дурангӣ он гули раъно чунин дорад,

Баҳори сулҳи мо охир хазони чанг мегардад²⁴.

“O'sha ikki rangli gul” ikki xil ma'noga ega: 1) ichi qizg'ish, tashqarisi sariq gul; 2) ra'no gulining ikki yuzliligiga ishora, ya'ni yordam. Shoir so'zlarni majoziy ma'nosiga ko'ra o'ta mahorat bilan tanlaydi va ishlatadi. Binobarin, misralarning dastlabki ma'nosi bilan birga yashirin ma'nosi ham shoir nutqining tarovati va badiiyatini oshiradi. Adib yuqoridagi san'atlardan tashqari tazmin va lafziy san'atlaridan ham keng foydalangan. Ular shoir she'rlarini yangicha mazmunda talqin etish, tavsiflash uchun xizmat qiladi.

²³ Шавкат Бухорӣ. Девони ашғор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

²⁴ Шавкат Бухорӣ. Девони ашғор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

Shavkat Buxoroiy she'riyatida ishq talqini

Ishq ilohiy hissiyot bo'lib, uni ko'rish, qo'lga olish mumkin emas. Lekin qalbdan paydo bo'lsa, uning hukmidan hech kim qutilolmaydi. Ishq shunday bir kuch va quvvatdirki, tanbalni faollashtiradi, gadoni shohga va shohni darveshga aylantiradi. Insonning qalbidan ishq paydo bo'lar ekan, uni dunyo g'amidan forig' qiladi. Xo'sh u qanday ishq o'zi? Agar u sidqi dildan qalbdan paydo bo'lsa, u xoh majoziy, xoh ilohiy bo'lsin, o'sha insonni buyuklikka olib boradi. Chunki ishq majoziy, zamirida ishq ilohiy shakllanib boradi. Natijada, takabburlikdan, fisq-u fasod bilan inson axloqini buzuvchi chaqimchilik, g'iybatchilikdan poklaydi. Uni imonli, vijdonli, din-u diyonatli etib, hayot yo'lini munavvar qilib, qalbini zavq-u shavqqa to'ldiradi. Insonlarni kibr, xirs-u havas, hasad, moddiy dunyoga muhabbatdan qaytarib, ularni halol va haromning farqiga boradiganlar rutbasiga etkazadi hamda botinan, ruhan poklaydi. Ilohiy ishq ana shunday mo'jizadir. Ishq mavzusi barcha xalqlar adabiyotlarida mavjud. Biroq ilohiy ishq Sharq adabiyoti ijodkorlari merosida alohida o'rin tutadi. Fors-tojik va o'zbek mumtoz so'z san'atkorlari orasida biron bir qalam ahliga yo'qki, mazkur mavzuga murojaat qilmagan bo'lsin. XVII asrda Buxoro adabiy muhitida voyaga etib o'zidan salmoqli ma'naviy-ma'rifiy, ilohiy, irfoniy, falsafiy g'oyalar bilan yo'g'rilgan adabiy meros qoldirgan Muhammad Isxoq Shavkat Buxoroiy ham so'fiy shoir bo'lib, ushbu masalaga befarq bo'lmagan. Ishq talqini Shavkat Buxoroiy she'riyatida ham etakchi mavzulardan biridir. Shoir she'riyatida tasvirlangan mahbuba obrazi deyarli an'anaviy bo'lib, oshiq qiyofasida esa bir qator yangi chizgilar yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu yangilanishlar g'azal qahramonining zabun holi, noxush tab'i, afgor yuragi va undan sizib chiqqan nolalar nozik ifodalangan misralarda namoyon bo'ladi. Shavkat Buxoroiy talqinidagi lirik qahramon berahm va jafokor ma'shuqadan ozor ko'rish bilan birga, nosoz ro'zg'or hamda notinch zamona shafqatsizligidan ham aziyat chekadi.

Bugun Allohning irodasi bilan mumtoz shoirlarimiz merosini yangicha ruhda o'rganyapmiz. Xususan, ular she'rlarining ilohiy-tasavvufiy mohiyatini anglash nuqtayi nazaridan harakat qilyapmiz. Quyidagi baytlarda Shavkat Buxoroiy ishq mavzusiga murojaat qilib, haqiqiy so'fiy (Alloh talabiga kirgan odam – Q.T., S.R) holini bayon qilgan:

Дардманди ишқ бедардї намедонад, ки чист,
Ҳиммати мардона номардї намедонад, ки чист?
Кори ошиқ сўхтан бошад ба ҳар чое ки ҳаст,
Шамъ аз кофури дил сардї намедонад ки чист?

Mazmuni: Ishqqa muhtalo bo'lgan kishi, hech qachon dardsizlikni bilmaydi, Himmatli, yani saxiy odam, yomonlik nimaligini bilmaydi. Oshiqning ishi u qayerda bo'lmasin, doim yonishdir. Shamning ko'ngli qattiq bo'lganligi sababli, u sovuqlik nimaligini bilmaydi.

Shoirning fikricha, Alloh ishqiga muhtalo bo'lgan solih (darvesh) bu o'tkinchi dunyoda ilohiy orzu bilan yashaydi. Chunki uning vujudi, borligi Yaratganning dardi, ishq bilan banddir. Shavkat Buxoroiy ilohiy ishq haqidagi yorqin fikrlarini keltirilgan baytning ikkinchi misrasida yana ham ravshanroq bayon etadi. Himmatli, sabr-qanoatli, farosatli, din-diyonatdan xabardor, tama'dan pok, nafs qulligidan ozod mard kishi hech qachon Allohning boshqa bandalariga zarar keltirmaydi. Ikki yuzlamachilik qilmaydi, chunki u o'zini nomardlik, nokaslik va yomonlikdan yiroq tutadi. Uning asl maqsadi bitta: odamlarga himmatli bo'lish, yaxshilik qilish, benavo va nochorlarga yordam qo'lini cho'zish, insonlar qalbiga ziyon etkazmaslikdan iboratdir. Tasavvuf ta'limotiga ko'ra, insonning qalbi Allohning nazargohidir. Shavkat Buxoroiy o'zining yaxshilik, muloyimlik, olijanoblik kabi insoniy fazilatlar haqidagi fikrlarini keyingi misralarda davom ettirib, haqiqiy oshiq, ya'ni orifning (Haq yo'liga kirgan odam – Q.T.) asl muddaosi faqat Allohning vasliga etishishdan iborat ekanligini ta'kidlaydi. U hamisha Allohning yodi bilan band, deya xulosa chiqaradi. So'fiyning bu holini shoir shamga, qiyoslaydi. Ya'ni shamni kofir bilan

tenglashtiradi. Bunda ikki ma'no mavjud: Birinchidan, oshiq Xudo ishqiga shunchalik giriftorki, u bu otash haroratidan sovush nimaligini bilmaydi. Ikkinchi ma'nosi: kofir, ya'ni dardsiz odamning Allohning ishq rohatidan mutlaqo bexabar ekanini ta'kidlashdir.

Agar yuqorida keltirilgan misralarga boshqacha izoh beradigan bo'lsak, tasavvufda tariqat yo'liga kirgan solikning jismoniy-ruhiy mashaqqatlar tufayli holi shunday o'zgarib ketadiki, uning butun vujudi Alloh ishq bilan lov-lov yonadi. Adabiyotshunos Najmiddin Komilovning quyidagi so'zlari fikrimizni tasdiqlaydi: "Ishq insonni ma'rifatga olib boradigan qudrat, insonni moddiy asosdan poklovchi, xoli etuvchi muqaddas olov"dir. Darvoqe, Shavkat Buxoroyniing quyidagi baytida biz o'sha holatni yorqin his etamiz:

Охир аз ҳиммати худ, соҳиби инсоф шудем,
Баски аз хеш гузаштем, зи худ соф шудем²⁵.

Mazmuni: Oxiri o'zimizning himmatimizdan insofning egasi bo'ldik. O'zimizdan kechdik, nihoyat o'zligimizdan sof bo'ldik.

Haqiqiy ishq odamni o'zidan, oxiri yo'q orzu-havaslardan, moddiyatdan voz kechishga undaydi. Dunyoviy lazzatlardan kechgan inson ruhan sog'lom va botinan musaffo bo'ladi. Nafs zanjirlaridan ozod bo'ladi. Birovga yomonlikni ravo ko'rmaydi, fitna-fasod bilan shug'ullanmaydi. Haromni haloldan farqlay oladi. Haqni taniydi, chunki Haqni tanigan xalqni taniydi, natijada ikki dunyo baxt-u saodatini topadi.

Shavkat Buxoroiy o'zining she'rlarida ilohiy ishq bilan birga majoziy ishqni ham tarannum etgan:

Шаҳди лабаш, ки ҳаст зи чон бештар лазиз,
Шаккар нагӯ, ки нест шакар ин қадар лазиз.
Азбас назар ба лали лаби ёр кардаам,
Чашми тарам шудааст чу бодоми тар лазиз²⁶.

²⁵ Шавкат Бухорӣ. Девони ашъор. Матни илмий-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулко Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

Mazmuni: Labining boli jondan ham azizroqdir, shuning uchun uni shakar dema, shakar u qadar shirin emas. Yorning lali labiga nazar solganim bois, namli ko'zim ho'l bodomga (yig'idan shishgan qovoqlar) o'xshab laziz bo'libdir.

Shoir ijodidan keltirilgan mazkur misralarda majoziy va ilohiy ishq yonmayon ifodalangan. Oshiq uchun yorning labi jondan ham afzal, shakardan ham shirin. Ma'shuqaning bodom qovoqlari esa uning chiroyiga chiroy qo'shib, ishq alangasini kuchaytiradi.

Shavkat Buxoroiyning fikricha, haqiqiy inson ishq dardi bilan yashaydi. Ishqdan xabardor odam ma'naviy jihatdan yetuk inson bo'ladi. Vatandosh shoirning bunday olijanob fikrlari umrboqiylik kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, Shavkat Buxoroiy she'riyatida kuylangan mavzular insonni ma'naviy-axloqiy kamolotga undaydi, bu jihatlar bugungi yosh avlodni barkamol shaxs qilib tarbiyalashda alohida ahamiyat kasb etadi.

²⁶ Шавкат Бухорӣ. Девони ашғор. Матни илмӣ-интиқодӣ. Бо тасҳеҳ ва муқаддима. Чобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.

XULOSALAR

Muhammad Is'hoq Shavkat Buxoroiy XVII asr adabiyotining eng sermahsul, sermazmun va yuksak didli shoirlaridan biridir. Binobarin, shoir ijodini o'rganish, tadqiq etish bugungi kun adabiyotshunosligining dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Albatta, shu paytgacha bir qator tojik va o'zbek adabiyotshunoslari Shavkat Buxoroiy hayoti va ijodini o'rganishga, uning adabiy merosini kitobxonga tanishtirishga oid qator e'tiborga molik ishlarni amalga oshirganlar. Jumladan, S.Ayniy, I.Braginskiy, Z.Safo, A.Mirzayev, Z.Rizayev, M.Ahmadov, A.Alimardonov, S.Sa'diyev, Sh.Shukurov, J.Dodalishoyev, A.Jonfido, Q.Zakovatiy (8, 18, 33, 68, 69, 70, 71, 72, 102, 103, 112, 129, 130, 131, 138, 144) singari olimlarning nomlarini keltirish mumkin. Shoir she'rlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, uning hind uslubidagi o'rni, asarlarining janriy, g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini tahlil va talqin qilish, shoir she'riyatining alohida jihatlarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Shavkat Buxoroiy ijodiga oid bir qancha izlanishlar qilingan bo'lsa-da, uning she'rlari haligacha o'zining haqiqiy bahosini olgani yo'q. Bu esa shoir she'riyatini alohida monografik miqyosda o'rganishga ehtiyoj borligini ko'rsatadi. Shuningdek, bu sohada olib borilgan ishlarda Shavkat Buxoroiyning Movarounnahrda hind uslubini rivojida maqomi va ta'siri haqida mufassal qaydlarni uchratmaymiz. Garchi shoir hind uslubi ("sabki hindiy")ning taniqli namoyandasi bo'lsa ham, uning asarlari bu jihatdan to'liq ko'rib chiqilmagan. Ishimizda ushbu masalalarga jiddiy e'tibor qaratdik va quyidagi xulosalarga keldik:

Birinchidan, Shavkat Buxoroiy XVII asrning 20-yillarida Buxoroda tug'ilgan. Uning otasi sarrof edi, u o'g'liga to'liq boshlang'ich ta'limni berdi. Madrasada ta'lim olgan davri esa manbalarda o'z ifodasini topmagan. Shavkat Buxoroiy yoshligidan she'riyatga moyillik ko'rsatib, yangicha uslub vakillarining ta'sirida ijod qilgan;

Ikkinchidan, davrning notinchliklari, ayrim zaif fikrli kishilarning noxolis qarashlari, hasadgo'yligi nozik qalbli shoirning boshiga ko'p qiyinchiliklar keltirdi. Shavkat Buxoroiyning beqiyos iste'dodi o'z davrining ayrim noqobil shoirlari ko'zini ko'r qilib qo'ydi va u asossiz tanqidlarga uchradi. Natijada shoir o'z ona yurtini tark etishga va darveshlik hayotini tanlashga majbur bo'ladi;

Uchinchidan, Shavkat Buxoroiy Hindiston safariga chiqishni orzu qilgan. Shoirning bir qancha she'rlari hayoti davomida Hindistonga borishga qaror qilganidan dalolat beradi;

To'rtinchidan, Shavkat Buxoroiyning sermahsul va yuksak saviyadagi ijodi, ishtiyoqi hatto Usmonli shoirlariga ham samarali ta'sir ko'rsatgan;

Beshinchidan, shoir, shubhasiz, hind uslubining ko'zga ko'ringan namoyandasidir. Buni ilmiy va tarixiy manbalardagi ma'lumotlar ham tasdiqlaydi. Biz monografiyada ilk bor Shavkat Buxoroiy ijodidan olingan mazmunli baytlar, she'riy misollar asosida uning hind uslubida yozganligini isbotlashga harakat qildik. Shoir o'z she'rlarining ma'no rang-barangligiga e'tibor bergan va yangicha uslubda qalam tebratgan. Shavkat Buxoroiy g'azallarida hind mavzusiga murojaat, turli badiiy san'atlardan mohirona foydalanish, diniy-tasavvufiy mazmun-mohiyat va real hayotiy manzaralar namoyon bo'lgan.

Oltinchidan, Shavkat Buxoroiy mumtoz adabiyotning deyarli barcha mashhur janrlarida ijod qilgan. Shuni aytish kerakki, shoir she'rlarida g'azal janri salmoqli o'rin tutadi. Shoir ijodining deyarli 65-70 foizini dilbar g'azallar tashkil etadi. Adibning qasidalari asosan zamon madhiga bag'ishlangan bo'lib, Sharq adabiyotining o'tmish an'analari asosida yaratilgan;

Yettinchidan, shoir she'rlari tematik jihatdan keng ko'lamli bo'lib, ularda asosan pokiza muhabbatni madh etish, insonparvarlik g'oyalarini targ'ib qilish, zulmni qoralash, qismat va beqaror hayot shikoyati, falsafiy masalalar, el-yurt sog'inchi kabi mavzular muhokama qilinadi. So'fiylik ta'limoti, qanoat, halollik va rostgo'ylikni targ'ib qilish adib she'riyatida anchaginadir;

Sakkizinchidan, shoir qabul qilgan uslub murakkablik va aniqlikni talab qilgan. Hind uslubida qalami sayqallagan Shavkat Buxoroiy tashbeh, mubolagʻa, tazod, tavsif, tashbeh, masal, vaʼz kabi badiiy vositalardan mahorat bilan foydalangan. Shavkat Buxoroiy gʻazallarini oʻrganish, tahlil, talqin va targʻib qilish bugungi avlodga, adabiyotsevar xalqimizga bir olam maʼnaviy ozuqa beradi.

FOR AUTHOR USE ONLY

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуллаев В.А. Ўзбек адабиёти тарихи. 2 китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 344 б.
2. Абдуғафуров А. Навоий ижодида сатира. – Тошкент: Фан, 1966. – 316 б.
3. Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Баҳоуддин - Балогардон. – Тошкент: Ёзувчи, 1993. – 206 б.
4. Авкентин А.В., Мавлютов Р.Р. Рочё ба Қуръон. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 112 с.
5. Адабиёти форс-тоҷик дар асрҳои 12-14. – Душанбе: Дониш, 1983. – 232 с.
6. Айни К. Имрӯз ва дирӯз. – Душанбе: Адиб. 1989. – 288 с.
7. Айни С. Куллиёт. Ҷилди 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 769 с.
8. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Наука, 1926. Ҷамоҳири Шӯравии сӯсӯлисти. Чопхонаи нашриёти марказии халқ. 1925.
9. Айни С. Куллиёт. Ҷилди 11. Китоби дуҷум. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 435 б.
10. Айни Х. С. Бедил и его поэма. – Сталинабад: Ирфон, 1956. – 384 с.
11. Афсоҳзод А. Ҷомӣ- адиб ва мутафаккир. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 384 с.
12. Афсоҳзод А. Ҷомӣ – шоири ғазалсаро. – Душанбе: Маориф, 1989. – 256 с.
13. Аҳрорӣ З. Лоик Шерали, Мирзомуҳаммадали Соиб. Мунтахабот. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 704 с.
14. Баъзе масъалаҳои анъана ва навоарӣ дар адабиёти тоҷик. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ. – Самарқанд, Нашрияи Донишгоҳи давлатии Самарқанд, 1993. – 64 с.
15. Бертелс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – Москва, Издательство восточной литературы, 1960. – 425 с.
16. Беруни А. О. сор-ул-боқия. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 432 с.
17. Бобоев Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 240 с.
18. Брагинский И.С. Истории таджикской народной поэзии. – Москва издательствот Академии Наук СССР, 1956. – 240 с.
19. Браун Э. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷилди 4. (тарҷумаи Рашидии Эсумӣ),

Техрон, 1329. – 108 с.

20.Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи 10-19 асрлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993. – 192 с.

21.Восиев Қ. Оини риндӣ ё маслаки Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 192 с.

22.Восиев Қ. Номаи чавонмардӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 144 с.

23.Воҳидов Р. Алишер Навоӣ ва илоҳиёт. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 1994. – 187 б.

24.Воҳидов Р. Алишер Навоӣнинг иҷод мактаби. – Бухоро: Бухоро нашриёти, 1994. – 187 с.

25.Воҳидов Р. Оқил юрсанг нафси баддин бўлғил безор. // Ўзбек тили ва адабиёти, 1994, 1-2 сон.

26.Воҳидов С. Бухорийлар бўстони. – Бухоро: Когон шаҳар босмаҳонаси, 1996. – 88 б.

27.Гулшани адаб. Намунаи назм иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 4. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 386 с.

28.Гелонӣ М.М. Ахлоқи Ғаззоӣ ё калиди маърифат. – Душанбе: Сарват, 1992. – 76 с.

29.Давронов С. Омӯзиши вазни шеърӣ тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 175с.

30.Дарвеш Баҳриддин. Чароғи ҳидояти орзу забони форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1991. – 108 с.

31.Деххудо А. А. Луғатномаи Деххудо. Ҷилди 6. – Техрон, 1338 хичрӣ-шамсӣ.

32.Дурдонаҳои наср. Намунаҳои насри форсӣ тоҷик. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди 3. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 560 с.

33.Дурр-ул-маҷолис. – Душанбе: Ориёно, 1992. – 160 с.

34.Забеҳулло Сафо. Таърихи адабиёти Эрон. Ҷилди 5. Бахши 2.

35.Зарринқуб А. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. – Душанбе: Ирфон 1972. – 396 с.

- 35.Зехнӣ Т. Санъати сухан. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 327 с.
- 36.Зехнӣ Т. Чанд сухани судманд. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 160 с.
- 37.Зоҳидов В. Улуғ шоир иҷодининг қалби. – Тошкент: Ўзбекистон, 1970. – 496 с.
- 38.Зухриддинов А. Рауфов Ҳ. Нозим и его творчество. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Самарканд, 1966. – 22 с.
- 39.Зухриддинов А. Таҳлили сабк ё ақоиди ғалсафӣ. – Душанбе: Садои Шарк, 1972. рақами 7.
- 40.Иванов М.С. Очерк истории Ирана. – Государственно издательство Политической литературы. 1952.
- 41.Имронов М. С. Ибни Ямини Фарюмадӣ. – Душанбе, 1962. – 245 с.
- 42.Ирисов А. Чаҳор ёрлар. – Тошкент: Фан, 1993. – 59 б.
- 43.Ислом справочник. М.А. Усмонов таҳрир остида. – Тошкент: Ўзбек совет энциклопедияси. Бош редакцияси, 1989. – 33 ёти.
- 44.Ишоқов Е. Ташбех // Ўзбек тили ва адабиёти, 1970. 4 сон, 81-84 б.
- 45.Ишоқов Е. Муболиға // Ўзбек тили ва адабиёти, 1971. 5 сон, 78-80 б.
- 46.Калила ва Димна. – Тошкент: Радуга, 1988. – 256 б.
- 47.Каримов У. Мирзо Содиқи Муншӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – 168 с.
- 48.Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри 16. – Душанбе: Дониш, 1985. – 228 с.
- 49.Кароматов Ҳ. Қуръон ва ўзбек адабиёти. – Тошкент: Фан, 1993. – 95 с.
- 50.Кимёи хирад. – Душанбе: Маориф, 1991. – 144 с.
- 51.Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1996. – 272 б.
- 52.Кошифӣ Ҳ.В. Футувватномаи Султонӣ. Ахлоқи Мӯҳсинӣ. Рисолаи Ҳотамия. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.
- 53.Кошифӣ Ҳ.В. Калила ва Димна. – Душанбе: Адиб, 1989. – 304 б.
- 54.Мавлоно ва Тўфони Шамс. Таълифи Атоуллоҳ Тадин. – Техрон, 1382.

- 55.Мавлоно Мир Ғуломалихон. Хизонаи Омира. – СамДУ. Зери рақами 957335.
- 56.Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. 1 китоб. –Тошкент: Ўқитувчи, 1976. – 663 б.
- 57.Малехои Самарқандӣ. Музакир-ул-асъҳоб. Институти Шарқшиносии ба номи А. Беруний. Рақами 2727, 58/1.
- 58.Маниёзов А. Публисистика ва назми устод С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавточик, 1958.
- 59.Масъалаҳои нақди адабии тоҷик, Маҷмӯаи мақолаҳо. – Самарқанд: Нашрияти ДДС, 1991. – 98 с.
- 60.Масъалаҳои филология ва робитаҳои адабӣ. – Самарқанд: Фан, 1979. – 124 с.
- 61.Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1962. – 96 с.
- 62.Массе Анри. Ислом. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 240 с.
- 63.Маъсумӣ Н. Забон ва услуди Аҳмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1976.
- 64.Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. – Сталинобод: Нашдавточик, 1953.
- 65.Мирзоев А. Аз таърихи муносибатҳои адабии Мовароуннаҳр ва Ҳинд. Шарқи сурх. – 1964, № 5.
- 66.Мирзаев А. Боз як аҳамияти муҳими тазкираи Малехо. – Шарқи сурх, 1961. №. 7.
- 67.Мирзаев А. Малехо – ҳамчун шеърфаҳм ва суҳансанҷи асри 17. – Шарқи сурх, 1948. № 2,6.
- 68.Мирзаев А. Съездаи мақола. (Аз таърихи адабиёти асрҳои 10-15 форсу тоҷик) – Душанбе: Ирфон, 1977.
- 69.Мирзаев А. Тазкираи Малехо ва баъзе масъалаҳои таърихи. – Шарқи сурх. 1946. № 1.
- 70.Мирзаев Т. Ҳайитметов А. Олимнинг ноёб тўҳфалари. Ўзбек тили ва адабиёти, 1993. 5-6 сонлар, 72-74 б.

71. Мирзозода Х. Шамсиддини Шоҳин. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956.
72. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 (2). – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 б.
73. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. Китоби дарси. – Душанбе: Маориф, 1990. – 100 с.
74. Мусулмониён Р. Назарияи ҷиншо ва жанрҳои адаби. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 148 с.
75. Мусулмонқулов Р. Анъана ва навоарӣ. – Душанбе, 1985. – 114 с.
76. Муҳаммад Хазин. Тазкират-уш-шуаро. – Техрон: 1334 ҳиҷрии шамсӣ.
77. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул – луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
78. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул – луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 3. – Душанбе: Адиб, 1989. – 304 с.
79. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
80. Муҳиддино М. Навоӣнинг ишқ баёни // Саодат, 1991, 7 сон 8-9 б.
81. Мӯминов И.М. Мирзо Бедилнинг фалсафӣ қарашлари. – Тошкент, Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси, 1958. – 100 б.
82. Насафӣ. Ҳазрат Баҳауддин Нақшбанд. – Тошкент: Фан, 1993. – 47 с.
83. Насириддин А. Фарҳанги мушқилоти адабиёт. – Ленинобод, 1992. – 114 б.
84. Насрободи Мирзо Тоҳир. Тазкираи Насрободӣ. – Техрон. 1317.
85. Нахли Бухорӣ. Ашъори мунтахаб. – Дониш, 1988. – 229 с.
86. Неъматзода Т. Возех. – Душанбе: Ирфон, 1967.
87. Низомиддинов И. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. (Бухоро амирлигининг Ҳиндистон, Афғонистон, Эрон билан бўлган муносабатлари таъриҳида). – Тошкент, 1961. – 325 б.
88. Нисорӣ Ҳ. Музаққир аҳбоб. Тазкира. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – 343 б.
89. Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. – Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги

адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 136 с.

90.Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 560 с.

91.Нуриддинов Ш. Дурдонаҳои Наср. Ҷилди 3. – Душанбе: Адиб, 1991. – 560 с.

92.Олим С. Ишқ, ошиқ ва маъшук. – Тошкент: Фан, 1992. – 80 б.

93.Олим С. Нақшбанд ва Навоӣ. – Тошкент: Ҷуғитувчи, 1996. – 216 б.

94.Омулӣ Толиб. Фурӯғи Бастомӣ. Ғазалиёт. – Душанбе: Адиб, 1993. – 567 с.

95.Орзу Сирочиддин Алихон. Ҷароғи ҳидоят. – Душанбе: Ирфон, 1992.

96.Орзибеков Р. Ўзбек лирик поэзиясида ғазал ва мусаммат. – Тошкент: Фан, 1976. – 120-б.

97.Раҷабов З. Маорифпарвар Аҳмади Дониш. – Душанбе: Ирфон, 1964.

98.Ризаев З.Г. Индикий стиль в поэзии на фарси конса 16-17 вв. – Тошкент: Фан, 1971. – 218 б.

99.Ризаев З.Г. Шавкати Бухорий. – Тошкент: Қизил Ўзбекистон, Правда Восток ва Ўзбекистони сурх, 1961. – 26 с.

100.Рӯдакӣ ва замони ӯ. (маҷмӯаи мақолаҳо) – Сталинобод: 1958. – 238 б.

101.Рустамов А. “Бисмиллох”нинг маъноси. – Тошкент: Ҷулпон, 1993. – 238 б.

102.Саидов Ч. Ашъори маънипарвар. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 704 б.

103.Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 704 с.

104.Сайидои Насафӣ. Девони мунтахаб. – Сталинобод: Нашриёти давлатии назди СКХ РСС Тоҷикистон, 1944. – 212 с.

105.Сайфиев А. Нахли Бухорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1969.

106.Сайфуллоев А. Романи устод Садриддин Айнӣ, Дохунда. – Душанбе: Дониш, 1968.

107.Саримсоқов Б. Ўзбек адабиётида сажъ. – Тошкент: Фан, 1978. – 151 б.

108.Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри 17. – Душанбе: Дониш, 1985, – 268с.

109.Сиддиқов С. Тазкираи Садрӣ Зиё // Садои Шарқ. 1966. № 1.

110.Симои Ҳинд дар сабки ҳиндӣ. Фарҳанги адабӣ, ҳиндӣ. Маҷаллаи ошно.

- Шумораи бисту якум. Соли чаҳорум 1373. – 100 с.
- 111.Тоиров У. Саидалӣ С. Қомус-ул-қофия ва арӯзи шеърӣ аҷам. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 512 с.
- 112.Треммингем Д.С. Суфийские ордени в ислом. – Москва: Наук, 1989.
- 113.Тӯхлиев Б. Туркларнинг илк мутасаввиф шоири. – Бухоро: Бухоро давлат университети хузуридаги “Маърифат” нашриёти, 1993. – 74 б.
- 114.Туғрал. Гиёҳи меҳр. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 352 с.
- 115.Умунов Ҳ. Бадиий иҷод мӯъжизалари. Адабий-танқидӣ тадқиқотлар. – Зарафшон. С., 1992. – 168 б.
- 116.Устод Абӯ Абдулло Рӯдакӣ. Ҷилди 25. – Сталинобод, 1958.
- 117.Уватов У. Донолардан сабоқлар. – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994. – 93 б.
- 118.Усмон О. Баҳовуддин Нақшбанд ва унинг таълимоти ҳақида. – Тошкент: Университет, 1993. – 34 б.
- 119.Фаридулдини Аттор. Илоҳийнома. (Н.Комилованинг насрий таржимаси). – Тошкент: Ёзувчи, 1994. – 96 б.
- 120.Фарҳанги забони тоҷикӣ. (Аз асри 10 то ибтидои асри 20). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди якум. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 952 с.
- 121.Фароҳӣ М. Б. Маҳбуб-ул-қуллуб. – Душанбе: Дониш, 1975. – 322 с.
- 122.Фитрат А. Машраб // Ёш ленинчи. 1991, 23 июнь, 2-3 июль.
- 123.Чаҳор китоб. – Душанбе: Адиб, 1990. – 92 с.
- 124.Шавкат Бухорӣ. Нур аср. Таҳиякунадагони матну луғот ва муаллифони пешгуфтор Амираздон Алимардонов, ҷобулқо Додалишоев, Асғар Ҷонфидо, – Душанбе: Ирфон, 1968. – 288 с.
- 125.Шавкат Бухорӣ. Девони ашъор. Матни илмӣ-интиқодӣ. Бо ташеҳ ва мукаддима. Ҷобулқо Додалишоев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 634 с.
- 126.Шавкат Бухорӣ. Ашъори мунтахаб. (Ба ҷоп тайёркунада ва муаллифи дебоҷа Мирзо Аҳмадов). – Душанбе: Дониш, 1968. – 149 с.
- 127.Шамсиддин Сомӣ. Қомус-ул-аълум. 4 ҷилд. – Истамбул, 1894.

- 128.Шамсиев П. Ўзбек матншунослигига оид тадқиқотлар. – Тошкент: Фан, 1986. – 164 б.
- 129.Шарипов Ш. Алишер Навоийнинг Лисон-ут-тайр достонидаги ахлоқий-таълимий ҳикоятлар // Адабий мерос. 1977, 7-сон, 54-62 б.
- 130.Шиблии Нўмон. Шеър-ул-ачам. – Эрон ва Техрон: Дунёи китоб, 1348.
- 131.Шомухаммад Ш. Форс-тожик адабиёти тарихидан қисқача курс. 2 китоб. – Тошкент: Университет, 1992. – 102 б.
- 132.Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии Ёддоштҳои устод С.Айнӣ. – Душанбе: Дониш, 1966.
- 133.Шукров Ш. Мирзо Бедилнинг поэтик мероси. – Тошкент: Фан, 1979. – 123 б.
- 134.Эркинов С. Шарқ адабиётида Фарҳод қиссаси. – Тошкент: Фан, 1985. – 64 б.
- 135.Ғафуров Б. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. Ҷилди 1. – Сталинобод: наш. Давлатии Тоҷикистон, 1947. – 384 с.
- 136.Ғойиблар ҳаёлидан ёнган чироклар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – 335 б.
- 137.Қайс Розий. Ал-Муъҷам. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
- 138.Қасас-ул-анбиё. Мураттибон Саидбегим Муҳаммадуллоҳ ва дигарон. – Душанбе: Ориёно, 1991. – 398 с.
- 139.Қарогузлу А.З. Гузидаи ашъори сабки ҳиндӣ. – Маркази нашри Донишгоҳи Техрон, 1385 ҳичрии шамсӣ. – 288 с.
- 140.Қаюмов А. Бу оҳанг ила бўлғайсан нақшбанд. – Тошкент, Қўлғизмалар институтининг ихтисослашган босмаҳонаси, 1993. – 26 б.
- 141.Қиссаҳо аз Қуръони маҷид. – Душанбе: Ориёно, 1991. – 80 с.
- 142.Қораев Т., Воҳидов Р. Таҳаллуслар. – Тошкент: Фан, 1979. – 68 б.
- 143.Қораев Т. Воҳидов Р. Навоӣ улуғланган шоир. – Бухоро ҳақиқати, 1974.
- 144.Қосимов М. Бухоро-вирди забон // Рӯзнома “Ҳақиқати Ўзбекистон” 10 март соли 1991.
- 145.Қуръони карим. (таржима ва изоҳлар муаллифи А.Мансур). – Тошкент:

Чўлпон, 1992. – 672 б.

146.Ҳабибов А. Аз таърихи равобити адабиёти Бадахшон бо Ҳиндустон (асрҳои 16-17 ва 18). – Душанбе: Дониш, 1991.

147.Ҳабибов А. Ганчи Бадахшон. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 315 с.

148.Ҳабибуллаев А. Ҳадисларнинг бадиий инкишофи // Ўқитувчилар газетаси. 1991, 11 июнь.

149.Ҳазрати М., Саидиёни И. Ислом: равия, мазҳаб ва фирқаҳои он (маълумотнома). – Душанбе: Ориёно, 1992. – 224 с.

150.Ҳазраткулов М. Тасаввуф. – Душанбе: Маориф, 1988. – 224 с.

151.Ҳайитметов А. Шарқ адабиётининг ижодий методи тарихидан. – Тошкент: Фан, 1970. – 330 б.

152.Ҳакимов М. Шарқ қўзғэмаларига доир терминларнинг қикача изохли луғати // Адабий мерос. 1982, 3-сон, 87-96 б.

153.Ҳасани М. Шоҳ Машраб кассаси. – Тошкент: Шарқ, 1991.

154.Ҳаққул И. Абадиёт фарзандлари. – Тошкент: Ёш гвардия, 1990. – 192 б.

156.Ҳусайнӣ А. М. Бадоеъ-ус-саноеъ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 222 с.

157.Ҳодизода Р. Аз гузашта ва ҳозираи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 143 б.

158.Ҳодизода Р. Шоҳин. (тадқиқи нав дар ҳаёт ва эҷодиёти шоир). – Душанбе: Дониш, 1974.

159.Ҳодизода Р. Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб. 1988. – 288 с.

160.Ҳодизода Р. Шукуров М. Абдучабборов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 187 с.

161.Ҳодизода Р., Неъматзода Т., Мирон Т. Адабиёти тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1990. – 286 с.

162.Ҳодизода Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои 16-19 ва ибтидои асри 20. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 с.

163.Ҳусайнқулихони Азимободӣ. Наштари ишқ. (китоби 3) муаллифи муқаддима Асғар Ҷонфидо. – Душанбе: Дониш, 1983. – 396 с.

164. Ҷашнномаи Ҳофиз. – Душанбе: Дониш, 1971. – 159 с.

165. Ҷомӣ ва робитаҳои адабӣ. Китоби аввал. – Душанбе: Дониш, 1989. – 160 с.

FOR AUTHOR USE ONLY

ILOVALAR

Shavkat Buxoroiy g'azalida majoz san'atidan foydalanish (misollar Shavkat Buxoroiy. Asr nuri. – Dushanbe: Irfon, 1986 kitobidan olindi).

Рафъати пастӣ (39)	Авчи инқилоб (39)
Дасти рад (39)	Доғи чунун (39)
Димоғи захм (40)	Оҳани пайкон (40)
Устухони гавҳар (40)	Чунуни мастӣ (40)
Нигини ҳастӣ (40)	Санги қаноат (41)
Димоғи сӯхбат (41)	Гавҳари ғалтон (41)
Сабзаи хобида (41)	Дашти чунун (41)
Шўълаи афсона (42)	Забони чарб (42)
Селоби ҳаёт (43)	Мавчи бўса (44)
Раги бўи гул (44)	Мавчи шароб (45)
Шаҳди қаноат (45)	Рами оху (45)
Шохи тамошофиреб (45)	Раги сароб (45)
Барқи ҳаҷр (45)	Раги хумор (74)
Занчири оташ (45)	Саффи ниолӣ (46)
Забони шамъи маҷлис (46)	Ду олам (46)
Бӯсаи соид (46)	Тангостинон (46)
Хонаи оина (46)	Одами вайрон (46)
Хонаи тан (46)	Мқуофоти амал (46)
Гарди кулфат (46)	Сухбати оила (47)
Шишаи гавҳар (47)	Сафи мӯрон (47)
Селоби аҷал (47)	Неъматӣ алвон (47)
Фикри матин (47)	Девори оҳан (47)
Мисраи рангин (47)	Хуни майпарастон (47)
Дари дил (41)	Нигоҳи ширмаст (48)
Доғи дил (41)	Файзи тамошо (48)

Гиребони дил (47)	Мӯҳри хомӯшӣ (48)
Заҳми дил (47)	Гарди хомӯшӣ (48)
Шӯълаи овоз (48)	Чароғи нола (48)
Нигоҳи гарм (48)	Мағзи олам (48)
Остини даҳр (48)	Дасти истиғно (48)
Шоҳи ҳаво (48)	Хуни роҳат (49)
Хонаи сангин (49)	Санги фалохун (49)
Мавҷи нафас (49, 104)	Ниҳоли ҳаво (49)
Мавҷи шароби фикр (50)	Қабои чехраранг (50)
Мавҷи парӣ (51)	Қабои обӣ (50)
Мавҷи чӯи шир (51)	Санги зумуррад (50)
Мавҷи ноз (52)	Зоҳиди афӣи (50)
Мавҷи шӯҳрат (53)	Мижғони шерон (50)
Мавҷи хун (56)	Базми дил (50)
Мавҷи шароб (60, 81, 87, 120, 138)	Хуни табассум (50)
Мавҷи нигоҳ (61, 92, 138)	Ғунҷаи афкор (50)
Мавҷи ҳаво (64, 100)	Рақами нола (51)
Мавҷи барқарориҳо (64)	Машқи фиғон (51)
Мавҷи май (70, 107, 119)	Хомаи минкор (51)
Мавҷи самум (75)	Хуни муҳаббат (51)
Мачи сел (75, 80)	Зиндони дил (51)
Мавҷи чилва (76)	Раҳи фаранг (51)
Мавҷи бӯи гул (78)	Гарди фано (52)
Мавҷи шикастапой (78)	Аҳли фано (52)
Мавҷи ҳубоб (80)	Тахтаи тобут (52)
Кӯҷаи мавҷ (79)	Аҳли ҳирс (52)
Мавҷи гул (82, 88)	Дарёи оташ (52)
Мавҷи нигоҳ (84, 89)	Риштаи нигоҳ (53)

Мавчи сафо (85)	Саводи шом (53)
Мавчи тамошо (89)	Оби нигин (53)
Мавчи табассум (91, 103, 119, 131)	Чашми дом (53)
Мавчи рутубат (90, 139)	Аҳли тақвӣ (54)
Мавчи шабнам (96)	Мӯи чини(54)
Мавчи бетобӣ (97)	Хоки чинӣ (54)
Мавчи сароб (100)	Қабои лолагун (54)
Мавчи маи ноб (101)	Лафзи рагин (54)
Мавчи селоб (102)	Шамъ маънӣ (54)
Мавчи ходисот (102)	Ғубори ҳастӣ (54)
Мавчи рами оху (103)	Дуди чашм (54)
Мавчи бӯи сунбул (106)	Равзани дил (54)
Мавчи чунун (107)	Кӯчаи мисраъ (54)
Мавчи хаёл (110)	Масти маънӣ (54)
Мавчи оби қаҳрабост (112)	Офтоби хоксорӣ (55)
Мавчи рақам (118)	Дили пурхун (55)
Мавчи пайкар (121)	Хонаи оина (55)
Мавчи олам (128)	Қуввати наззор (56)
Мавчи бода (129)	Пои хоболуд (56)
Мавчи насим (129)	Сурмаи хомӯшӣ (56)
Мавчи рами оху (130)	Нигоҳи гарм (56)
Мавчи сина (131)	Хаёли хом (56)
Мавчи гул (138, 143)	Таъби хирад (56)
Мавчи дид (138)	Санги кӯдакон (56)
Мавчи ҳаво (139, 140, 144)	Дашти беҳудӣ (56)
Мавчи лола (141)	Сурмаи хоб (57)
Чӯши осмон (62)	Абри хаданг (62)
Санги сурма (62)	Оби гавҳар (62)

Раи оху (63)	Арӯси чом(63)
Зангори кулфат (64)	Либоси фақр (64)
Хирқаи пашминин (64)	Тори мижгон (64)
Шамъи кофури (64)	Авчи маънӣ (64)
Хуни хуршед (64)	Санги фалохун (64)
Нигаҳи гарм (64)	Гулшани дард (65)
Субҳи қиёмат (65)	Мадди нигоҳ (65)
Дуди ох (65)	Шоми ҳаҷр (65)
Санги кӯдакон (65)	Дандони таъма (65)
Уқдаи лаб (65)	Зулмати шаб (66)
Аҳли дил (66)	Файзи хомӯшӣ (66)
Нигоҳи гарм (66)	Чашми шерон (66)
Корвони мушк (66)	Шамъи кофур (66)
Гарди нигоҳ (66)	Базми ҷунун (66)
Мулки ишқ (67)	Гули хусн (67)
Таъби нозук (67)	Партави фонус (67)
Партави маҳтоб (67)	Пардаи шом (67)
Чини ҷабин (67)	Домани ҳиммат (68)
Даҳони барқ (68)	Марҳами кофур (68)
Оғӯши матлаб (68)	Чаври фалак (68)
Мулки дил (68)	Рахнаи дил (68)
Доми фиреб (68)	Офтоби қиёмат (69)
Рӯзи ҳашр (69)	Оби ҳанҷар (69)
Хуршеди ҳашр (69)	Мижгони тӯтӣ (70)
Хаёлоти матинам (70)	Мушти гил (70)
Одами обӣ (71)	Биҳишти шӯъла (71)
Лаби тасвир (71)	Ҷавҳари шамшер (71)
Соияи шамшер (71)	Абрӯи бут (72)

Гиряи ҳасрат (72)	Мижғони хунфарсуда (72)
Абри шафаколуд (72)	Пои хоболуд (72)
Субҳи пирӣ (72)	Марҳами кофур (72)
Бӯсаи тар (73)	Бодаи хуршед (73)
Теғи нигоҳ (73)	Дояи айём (73)
Забони хома (74)	Дидаи мор (74)
Мағзи хома (74)	Домани эътибор (74)
Чашми мор (74)	Дари ганҷ (74)
Мағзи баҳор (75)	Пои хазон (75)
Хоби сангин (75)	Мижғони гул (75)
Риштаи мижгон (75)	Ашки хунин (75)
Димоғи маъниорой (75)	Руҳи мазмун (75)
Мазмуни рангин (75, 76)	Барқи тунд (75)
Пои чӯбин (75)	Оинаи ваҳдат (75)
Шаққи қалам (76)	Мӯҳри хомӯшӣ (76)
Чашми рикоб (76)	Хуни баҳор (76)
Чашми ғизолон (76)	Баёзи гардун (78)
Баёзи моҳтоб (78)	Хуни парӣ (78)
Руҳи санам (78)	Доғи бараҳман (78)
Чӯши нотагонӣ (78)	Дидаи мӯр (78)
Бӯи шаҳодат (78)	Оҳани теғ (78)
Оби сӯзан (78)	Хори қадам (78)
Хуни шер (79)	Самари интизор (79)
Мағзи нигоҳ (79)	Мижаи шер (79)
Барқи теша (79)	Чашми шӯр (79)
Олами об (80)	Марди мавзун (80)
Теғи забон (80)	Забони хома (80)
Чашми парӣ (80)	Миннати хушк (80)

Мағзи чинӣ (80)	Забони ноз (81)
Соқии таноз (81)	Бодаи эҷод (81)
Донаи обила (81)	Рами оху (81)
Хандаи гул (82)	Қӯи теғ (82)
Хуни чунун (82)	Ғазали обдор (82)
Хуни булбул (82)	Оби шамшер (82)
Теғи дузабон (83)	Заҳми даҳон (83)
Кафи дарё (83)	Чашмаи дида (83)
Булбули хома (83)	Санги сурма (83)
Базми бесадоён (83)	Қӯби чинӣ (84)
Мӯи чинӣ (84)	Дарёи май (84)
Сурмаи овоз (84)	Дидаи оху (85)
Гавҳари ғалтон (85)	Рами оху (85, 86, 87, 88)
Мижғони оху (85)	Кафи афсӯс (85)
Хуни гул (85)	Хуни дил (85, 92)
Хуни ёкут (85)	Девони нигоҳ (86)
Бути гулгунқабо (86)	Нои нигоҳ (86)
Хонаи хуршед (86)	Мижғони ғизолон (86)
Хуни барқ (86)	Гарди ҳавас (86)
Либоси нотагонӣ (86)	Оинаи аъзо (87)
Чашми парӣ (87)	Чехраи ношуста (87)
Муҳити ишқ (87)	Қилваи оташ (87)
Боли ҷавҳар (87, 89)	Гули абр (88)
Гарди ятимӣ (88, 89)	Нолаи занҷир (89)
Баҳри ранг (89)	Санги оташ (89)
Оби нигин (89)	Бинои ҳастӣ (89)
Боғи хирад (90)	Дастӣ рад (88, 90, 92, 94)
Хоки осмон (90)	Гули мардонагӣ (91)

Насими ғубор (91)	Боди фано (92)
Шамъи турбат (92)	Ғубори кулфат (94)
Гарди малол (94)	Чашми оина (94)
Кафи афсӯс (94)	Нохуни алмос (94)
Ёри бемурувват (94)	Боғи хирад (94)
Иқболи сухан (94)	Чашми мадад (95)
Аҳли ҳасад (95)	Зонуи хаёл (95)
Машқи нигоҳ (95)	Варақи оҳу (95)
Дуди ҳаво (95)	Нақши қадам (95)
Олами обӣ (95)	Ғубори оташин (95)
Кори хештан (95)	Товуси барқ (96)
Дилипурсӯз (96)	Шўълаи афлок (96)
Панҷаи хуршед (96)	Бути бадхӯ (96)
Санги санам (96)	Шамъи рӯй (97)
Мағзи ҷаҳон (97)	Олами нур (97)
Оташи ёкут (98)	Маънии барҷаста (98)
Ғунҷаи иқбол (98)	Чӯи оташ (98)
Ҳарфи матлаб (98)	Чӯи шир (98)
Ҳусни олам (98)	Нақши шер (98)
Оташи манзил (98)	Нолаи ҷонсӯз (99)
Санги девона (99)	Хонаи тан (99)
Хуни басират (99)	Машқи қаноат (99)
Пушти шикам (99)	Гарди хичлат (99)
Зулфи кофарӣ (99)	Мактуби аъмол (99)
Мӯи димоғ (99)	Миҷғони сурат (99)
Мардуми аҳвал (99)	Ваъдати пуч (100)
Чашми дев (100)	Уқдаи зулф (100)
Шўхрақам (100)	Шаҳри занон (100)

Санги қаноат (100)	Танӯри осиё (100)
Номаи гирдоб (101)	Раги хоб (101)
Шири иззат (103)	Чоки сина (148)
Олами дил (148)	Гӯши ошно (148)
Маънии бегона (148)	Лафзи рангин (152)

FOR AUTHOR USE ONLY

SHOIR G‘AZALLARIDA TALMEH SAN’ATINING QO‘LLANILISHI

Obi hayvon (39)

Saddi Iskandar (39)

Humo (39, 40, 42)

Osaf (41, 131, 150, 156, 176, 254)

Majnun va Layli (41, 44, 47, 47, 47, 53, 54, 54, 55, 55, 58, 79, 82, 83, 101, 112, 138, 144, 145, 147, 148, 150, 152, 157, 163, 165, 174, 175, 177, 186, 218, 225, 229, 230, 231, 234, 236, 243, 250, 255)

Farhod va Shirin (47, 47, 48, 50, 51, 51, 75, 56, 75, 75, 75, 98, 98, 105, 107, 116, 122, 139, 163, 169, 174, 191, 192, 195, 199, 199, 200, 211, 224, 229, 233, 234, 251, 255, 263, 275, 275)

Yusuf va Zulayho (59, 65, 67, 67, 70, 111, 113, 153, 162, 164, 186, 191, 195, 198, 202, 221, 230, 245, 249, 250, 262, 273, 275, 276, 278).

Charog‘i tur (45, 52, 52, 54, 115, 166, 180, 223, 233).

Dasti Sulaymon (48, 57, 62, 67, 68, 102, 130, 146, 223, 260).

Obi Xizr (48, 223, 264).

Mansur (52, 68, 111).

Iso (54, 86, 87, 114, 152, 153, 170, 200, 201, 212).

Muso (54, 58, 76, 159, 180, 238, 248).

Aflotun (47, 55, 10, 101, 156, 218, 275).

Yadi bayzo (48, 59).

Dovud (72).

Otam Ato (105, 169).

Nuh (147).

Ya‘qub (153, 162, 185, 221).

Qorun (156, 224, 229, 234).

Ayyub (185).

Moniy (199, 222, 229, 280).

Maryam (201).

Hotami Toy (201).

Zardusht (228).

FOR AUTHOR USE ONLY

Shavkat Buxoroiyning ilmiy-tanqidiy kitobiga (Dushanbe, Irfon, 1987) kiritilmagan, ammo 6077-sonli qo'lyozmada (O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti) mavjud bo'lgan g'azallar:

- Заҳр ҳам аз оғӯши мавҷ афтода саҳбои маро.
- Нигоҳи гарм кунад маҷлиси маро равшан ин чо.
- Доғ аз баҳри дунё мардуми ҳамворро.
- Сафо чун аз ҳасадҳосил шавад рӯҳи мучаррадро.
- Саъиди мо чун нашавад маънии барҷастаи мо.
- Дигар сар кун ба тараф даст машқи хеш нигоҳи саъйдро.
- Расида то ба гулу лола сари миноро.
- Мекунад рози дил зами гули мани девонаро.
- Ҳастии хотир аз боби фикр ғамнокест.
- Бикушоданд гули домони назарҳо шудан аст.
- Дили ҳар кас обод зи меъмор сукун бошад.
- Абрӯи мо равон чун оби чӯй кай мешавад.
- Зери ниқоби шарм муҳаббат ҳавас шавад.
- То чудо дастам аз он думан кай кардаанд.
- Ба хоб он зулфи анбарборро дидам, ки меояд.
- Ба даст тангӣ қаноат кун, ки дур аз сарзаниш бошад.
- Чон бошад комил аз табъи сухан парвози хеш.
- Чилои ман ба фазо аст, ки ман медонам.
- Бе нишони сабрат набудолами обам.
- Зи бас огоҳии ғафлат фалак кардааст даргоҳам.

Ilmiy-tanqidiy matnda qisqartirilgan gʻazallar:

- Фурӯзон кард нармӣ шӯълаи афсонаи маро.
- Хаста чашми касе бошад дили афкори мо.
- Фикри хоме назанад сар зи дили пок маро.
- Ба ёди чашми тобон гул кунад шукуфтани мо.
- Холи рухсораш сипанди оташи рангини гул аст.
- Умедам аз ту ба ҷои вафо ҷафоз ҳаст.
- Чунон мурғи дилам аз доми ғам маънос меояд.
- Кабуд ба рухаш аз силли ихвон хувайдо шуд.
- Ба ҳар саҳро , боди он турраи анбарфишон гирад.
- Паёми майкашонам бодаи ноби дигар бошад.
- Гар чунин ҳусни бутон аз ишқи ӯ мафтун шавад.
- Бақо аз ҳар ҷӣ мебинад дили ошиқ фано гардад.
- Лаби майгун бувад азми баёзи чашми ҷодуяш.
- Мавҷи зулмат мезанад аз нақши ботил синаам.
- Аз фалак шарманда баҳри рӯзии ҳар рӯзаам.
- Чун ноқа кунад ҷилваам мастона харобам.
- Шаб, ки аз равшандили пурнур шуд кошонаам.
- Раҳнаварди Каъбаам фақру фано гардидаам.
- Сурхрӯиҳо бувад ҳасми маро аз ҷанги ман.
- Суханро қатъ кардан омад аз теги забони ман.
- Ба гулшан бе ту бошадшабнами санги ағёи ман.
- Нагардад аз гули умедранги шохсори ман.
- Мӯи сафед бошадсубҳи дамидаи ман.
- Расотар бошад аз сарви гулистон оҳи дуди ман.
- Чунон шуд пардаҳои гӯши ман соф аз барои ӯ.
- Бошад маи пиёла гули ранголуди ту.
- Риёзи ҳуснро сарв аст қадди хушнамути ӯ.

- Туро, ки гуфт, ки худро ба ёри хеш бидех.
- Хатти заррин бар рух чун меҳри анвор мекашӣ.

FOR AUTHOR USE ONLY

**TOSHKENT, DUSHANBE VA SANKT-PETERBURG DAVLAT
KUTUBXONALARIDA MAVJUD BO'LGAN SHAVKAT
BUXOROII DEVONINING NUSXASI**

Devon nuxalari ning raqamlar i	Kutobxo na joyi	Devonlar ning tartibi	Kotib	Qasida	g'azal	ruboiy	Qit'a	fard	Bayt
499	Dushanbe	1697	Mirjalol binni Mirkamol	-	744	19	3	17 1	277
141/11	Toshkent	1712	Sadir Muhammad ibni Ashur Muhammad	-	394	12	2	50	62
6929	Toshkent	1724	Noma'lum	-	100	10	1	20	43
11439	Toshkent	1727	Mirzo Adiz Muhammad	-	110	9	-	42	20
2443	Dushanbe Toshkent	1750	Abdulvohid i Xoksor	-	406	13	4	80	110
7720	Dushanbe	1761	Mir Muhammad	-	250	11	3	11 0	121
870	Sankt- Peterburg	1774	Noma'lum	-	303	14	-	45	80
400	Toshkent	1775	Fayzullodin	-	466	11	3-	-	3
998	Toshkent	1778	Al Hoji Fayzullo Ziloli Buxoriy	-	307	14	-	36	104
1007	Toshkent	1803	Shohmurod binni Nadir Muhammad	12	383	9	1	21	201
10096	Toshkent	1724	Malik-ul Vaxob	12	580	6	-	50	64
868	Toshkent	1843	Noma'lum	-	-	-	-	-	-
6077	Toshkent	1844	Noma'lum	-	734	18	3	46 4	292
1104	Toshkent	1880	Noma'lum	-	336	11	2	54	48
91	Toshkent X. Sulaymon	-	Mirzo Abdullod	-	382	16	-	36	82
1124	Toshkent X. Sulaymon	-	Noma'lum	-	254	15	1	82	66
138	Toshkent	-	Noma'lum	-	304	18	-	44	64
982	Toshkent	1880	Mullo Habibullo	-	220	6	-	21	45

SHAVKAT BUXOROIYNING ADABIY MEROSI

Fard	Abyot	Ruboiy	Qit'a	G'azal	Qasida	Harflar
143	62	2	4	183	4	“alif”
3	6			15	1	“be”
103	55	1	1	116		“te”
114	99			2		“se”
				2		“qim”
				2		“xe”
				3		“he”
		3			2	“dol”
				224		“zol”
12	19			2	2	“re”
2		1		15		“ze”
2		1		4		“sin”
29	28	1		4		“shin”
	2			33		Sod
	2			2		“zod”
	6			2		“itqi”
	2			3		“izgi”
2	2			23		“ayn”
15	2			4		“fe”
	2			2		“kof”
1	4			3		“gof”
1	4			6		“lom”
38	30	4		21		“mim”
37	20	5		80	1	“nun”
12	4			39	2	“vov”
2	16	2		17		“hoy havvoz”
4	5	1		3		“Ye”
521	366	21	5	810	12	Jami

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. ZAMON, ADABIY MUHIT, SHOIR HAYOTI VA ADABIY MEROSI	8
Shoir yashagan davr	8
Muhammad Is’hoq Shavkat Buxoroiyning hayot yo’li.....	27
Shavkat Buxoroiy adabiy merosi	40
Hind uslubi va Shavkat Buxoroiy she’riyati.....	43
SHAVKAT BUXOROIIY ASARLARINING JANRI, MAVZU OLAMI VA BADIYYATI	73
Shavkat Buxoroiy ijodining o’ziga xosligi.....	73
Shavkat Buxoroiy she’riyatida badiiy san’atlarning o’rni.....	102
Shavkat Buxoroiy she’riyatida ishq talqini.....	110
XULOSALAR	114
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI	117
ILOVALAR	127

FOR AUTHOR USE ONLY

To'xsanov Qahramon Rahimboyevich 1967-yil 9-mayda Peshku tumanida ziyoli oilasida tug'ilgan. 1991-yildan buyon Buxoro davlat universitetida faoliyat ko'rsatadi. 1998-yilda Alisher Navoiy nomidagi Samarqand davlat universiteti huzuridagi ixtisoslashgan kengashda "Shavkat Buxoroiy she'riyatining uslubi va badiiyati" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan, dotsent (2016-yil, iyul) 2021-yilda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi ilmiy kengashida "Jaloliddin Rumiy "Masnaviyi ma'naviy" asari o'zbekcha tarjimalarining qiyosiy tadqiqi" mavzusida doktorlik ishini himoya qilgan, filologiya fanlari doktori (DSc) BuxDU o'zbek tili va adabiyoti kafedrası professori (2023-yil, aprel).

1994-1997-yillarda Buxoro davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakultetida ma'naviyat va ma'rifat ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari, 1998-2001-yillarda Buxoro davlat universiteti ma'naviyat bo'limi boshlig'i, 2001-2003-yillarda Buxoro davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti o'quv ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari, 2003-2006-yillarda Buxoro davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti dekani, 2007-2009-yillarda Buxoro davlat universiteti doktoranti. 2010-2011-yillar Buxoro davlat universiteti o'zbek filologiyasi fakulteti dekani vazifasini bajaruvchi, 2011-2014-yillar Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti dekani, o'quv ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari va 2011-yil 10-dekabrda 2012-yil 6-iyulgacha O'zbek filologiyasi kafedrası mudiri vazifasini bajargan. 2014-yildan boshlab o'zbek adabiyoti kafedrası dotsenti. 2019-2020-yillarda BuxDU Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi boshlig'i, 2020-yil 24-fevraldan 2022-yil sentabrgacha BuxDU Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti dekani. 2022-yil sentabrdan 2023-yil 10-maygacha Pedagogika fakulteti dekani. 2023-yil 10-maydan hozirgacha Filologiya fakulteti dekanidir. 1989-yil 1-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Faxriy Yorlig'i bilan va 2011-yil 17-mayda "O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligiga 20 yil" esdalik nishoni bilan taqdirlangan. 2023-yil 30-sentabr "Yoshlarni Vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdagi xizmatlari uchun" O'zbekiston "VETERAN" jangchi-faxriy va nogironlar birlashmasi medali bilan mukofotlangan.

Qahramon To'xsanov 10 monografiya, 4 darslik, 2 elektron kitob, 6 ilmiy risola, 8 o'quv qo'llanma va 180 dan ziyod ilmiy maqolalar muallifidir.

Rahimboyeva Sitorabonu Qahramon qizi, 6-noyabr 1992-yilda Buxoro viloyati, Peshku tumanida tugilgan, malumotim – oliy 1998-2007– yillarda Buxoro shahridagi 23 – umumtalim maktabida tahsil olgan. 2007-2010– yillarda Buxoro shahridagi Texnologiya institutiga qarashli Akademik litseyda ingliz tili bolimida tahsil olgan 2011-2015 – yillarda Buxoro davlat universiteti Tarix fakulteti (yo'nalishlar va faoliyat turi) yonalishi boyicha bakalavrda tahsil olgan. . 2015-2023– yillarda Buxoro shahridagi 14- maktabda Tarix fani o'qituvchisi bo'lib ishlagan. 2023-2025 – yillarda Buxoro davlat universiteti Tarix fakulteti (yo'nalishlar va faoliyat turi) yonalishi boyicha magistratura bosqichida tahsil olib keltyapman

Oilaviy, 3 nafar farzandi bor.

FOR AUTHOR USE ONLY

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNIScriptum

FOR AUTHOR USE ONLY